

Torborg Nedreaas' novellesamling
Bak skapet står øksen (1945) og avisinnlegg
etter krigsslutt

Benedicte Jensen Araldsen

Masteroppgave i nordisk litteratur
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
Mai 2020

Takk til ...

Jeg vil rette en stor takk til min veileder, professor Christine Hamm. Etter å ha diskutert med deg er hodet mitt alltid mindre kaotisk. Takk for at du med dine tydelige, pirkete kommentarer drar meg ned på jorda. Takk for all veiledning og støtte gjennom hele året.

Takk til mine kjære foreldre, for støtte og heiarop fra sidelinjen på andre siden av landet. Mamma, Ottar, pappa og Heidi – jeg setter uendelig pris på deres ubetingede støtte. Takk for korrekturlesing. Særlig Marius for stønad i engelsk!

Takk Tine og Robert, for både hjerterom og husrom.

Takk til tålmodige og flotte elever i klassen min på Fjell ungdomskule som har holdt ut med en vikarlærer som ikke alltid har hatt hodet med seg.

Takk til medstudenter for kjekke masterforum, mange kaffepauser og fem fantastiske år.

Tusen takk til Sverre. Uten deg som motivator, korrekturleser og mye mer hadde ikke resultatet blitt slik det ble.

Sist men ikke minst, takk til deg som leser, både denne masteroppgaven, men hovedsakelig til deg som leser skjønnlitteratur. Jeg anbefaler deg å ta en nærmere kikk på Torborg Nedreaas' forfatterskap. Der er det mye gull og krutt å finne. Forhåpentligvis vil denne masteroppgaven vil gi deg en smakebit.

Bergen, 28. mai 2020
Benedicte Jensen Araldsen

«Erotikken er så gammel som menneskene selv,
mens nasjonalfølelsen er en ny foreteelse»

Torborg Nedreaas

1906-1987

(Brenden 1978:40).

Innholdsfortegnelse

1. Torborg Nedreaas og tyskerjentene: Problemstilling og motivasjon for prosjektet	1
1.1 Tyskerjenter i <i>Bak skapet står øksen</i> . Hypoteser og argumentasjonsstruktur	3
1.2 Hvorfor Torborg Nedreaas og tyskerjentene nå? Aktualitet og faghistorisk plassering..	4
2. Resepsjon	7
2.1 Om tyskerjenteforskningen i historiefaget.....	7
2.2 Om Nedreaasforskningen: et blikk på vurderingen av forfatterskapet	8
2.2.1 1970- og 1980-tallet.....	8
2.2.2 2000- og 2010-tallet.....	11
2.2.3 To monografier	13
2.2.4 Forskning på <i>Bak skapet står øksen</i>	14
2.3 Anmeldelsene av <i>Bak skapet står øksen</i> (1945)	16
3. Novelleteori - splid om definisjon	19
3.1 Et historisk fundert novellebegrep	19
3.2 Goethe som sentral novelleteoretiker.....	20
3.3 Karakterbasert novellebegrep	22
3.4 Andre verdenskrig og novellesjangeren.....	23
3.5 Leseren og det retoriske aspektet ved novellen	24
3.6 Samling av novelletrådene	26
4. Samtidsdiskursen: Nordmenns holdninger til tyskerjenter 1945-1946	28
4.1 Avisinnlegg som kilde til samtidens holdninger.....	28
4.2 Funn i avisene, mai 1945 til februar 1946	31
4.2.1 Høyrepressen – Selvgod forakt for tyskerjenter og begrepet «feltmadrasser».	31
4.2.2 Sentrumspressen – Tyskerjentenes navn må noteres på offentlige lister. Frekke «kjønnssvikere»	36
4.2.3 Arbeiderpressen – Agnar Mykle og Sigurd Evensmo. «Jeg er en tyskertøs». Kjærlighet gjør bind. Brennmerking.....	39
4.2.4 Kommunistpressen – Ungdommelig livstørst, uten politisk opplysning. Hvem skal betale for «moroa»?	47
4.3 Et bredt spekter av syn på tyskerjentene.....	52
5. Novellene om tyskerjentene	54

5.1 Hvordan er seksualitet og begjær skrevet fram i tyskerjentenovellene?.....	56
5.1.1 «Stikk imot østavind»	57
5.1.2 «Ellen»	61
5.1.3 «Jeg skal ha revansje».....	65
5.1.4 «Mannen»	70
5.1.5 «Kvinnlinger I»	74
5.1.6 «Kvinnlinger II».....	81
5.1.7 «Achtung, gnädiges Fräulein»	85
6. Avsluttende diskusjon: Nyanserte Nedreaas	92
6.1 Sammenlignet med avisfunn, hva fungerer så godt med Nedreaas' noveller?	92
6.2 Hvor nyansert er Nedreaas' debutsamling sammenlignet med andre forfattere?	100
7. Litteratur:	104
7.1 Internett:	108
7.2 Aviser (40 stk.).....	108
7.3 Anmeldelsene av <i>Bak skapet står øksen</i> (1945)	109
7.4 Vedlegg 1	110
7.5 Vedlegg 2	111
7.6 Vedlegg 3	112
Sammendrag:	113
Abstract:	114
Masteroppgavens profesjonsrelevans:	115

1. Torborg Nedreaas og tyskerjentene: Problemstilling og motivasjon for prosjektet

Torborg Nedreaas' debutsamling *Bak skapet står øksen* (1945) gjorde et stort inntrykk på meg første gang jeg leste den. Novellesamlingen skildrer nordmenns utfordringer da landet var okkupert av tyskere i tiden 1940-1945. Tekstene er spennende, til tross for at historiene er korte og tilsynelatende enkle. Jeg ble dessuten overrasket over at syv av de tolv novellene omhandlet de ujevnelige «tyskerjentene» - det vil si norske kvinner som var sammen med tyske soldater.¹ Hvorfor la Nedreaas så mye vekt på dem, og hvordan klarte hun å skape den store effekten av forståelse med novellene sine?

Jeg ønsket å undersøke hvorfor novellene om tyskerjentene traff meg så hardt. Det slo meg at Nedreaas' novellesamling var lite typisk for sin tid. Allerede i 1945 skrev hun eksplisitt om tyskerjentenes «forbudte» kjærlighetsrelasjoner, konsekvensene det fikk og ikke minst om begjær og voldsomme seksuelle følelser. Jeg har til gode å lese annen skjønnlitteratur som har et så nyansert syn på tyskerjentene så tett opptil krigen. Novellesamlingen *Også vi... noveller fra Norge i okkupasjonstiden* av Ebba Haslund (1945) handler utelukkende om gode, «nasjonale» nordmenn. Sigurd Evensmos roman *Oppbrudd etter midnatt* (1946) tar opp noe tyskerjenteproblematikk, da stormansdatteren Ingierd blir tyskerjente for å infiltrere, men ender opp med å forelske seg i tyske Egon. Tematisk handler romanen først og fremst om småkårsfolks klassekamp og gryende kommunisme. Romanen ender med at Ingierd trer tilbake til de «nasjonales» rekker da hun sørger for et attentat som tar livet av hennes elskede. *Lengsel men ingen vinge* av Ragnhild Magerøy (1962) er skrevet senere og omhandler i større grad klasseperspektiv, til tross for at hovedpersonen, bygdejenta Eva Bolstad, ender som tyskerjente i hovedstaden. Romanene til Evensmo og Magerøy viser én variant av tyskerjentenes skjebne.

Stort sett har tyskerjentene og deres skjebner lenge vært en fortiet del av den norske fortellingen om krigen. Fremdeles er det mulig å påstå at emnet er betraktelig mindre undersøkt enn andre deler av krigshistorien (Fure, 1999:32). Til tross for at historikere i senere tid har behandlet temaet i noen grad,² har tyskerjentene fått nokså liten plass i skjønnlitteraturen. (Tysker)barna er i fokus fra 1980-tallet, og der tyskerjentene blir trukket fram er det gjerne ut fra barneperspektivet. Moren blir bare indirekte beskrevet.³

¹ De syv tyskerjentenovellene er «Stikk imot østavind», «Ellen», «Jeg skal ha revansje», «Mannen», «Kvinnlinger I», «Kvinnlinger II» og «Achtung, gnädiges Fräulein».

² Sigurd Senje (1986), Anette Warring (1994), Kåre Olsen (1998), Ebba Drolshagen (2009), Helle Aarnes (2010), Terje Pedersen (2012), Knut Papendorf (2015), Monica Waage Johannessen (2016).

³ Her har heller tyskerbarna fått mer plass, for eksempel i Tora-trilogien av Herborg Wassmo: *Huset med den blinde glassveranda* (1981), *Det stumme rommet* (1983) og *Hudløs himmel* (1986), *Liten Ida* (1979) av Marit Paulsen, *Paradisfugl* (2000) av Kjersti Ericsson. Senje nevner disse forfatterne; Torborg Nedreaas, Jens Bjørneboe, Aasta Lie, Herbjørg Wassmo,

Nedreaas utmerket seg dermed tidlig med innlevelse i tyskerjentene og deres situasjon da hun skrev nyansert om dem umiddelbart etter krigen – og det på et tidspunkt da mange så på nettopp tyskerjentene som antakelig de aller verste svikerne! Tiden rett etter krigen preget av hevnløst og frihetsfeiring, og tyskerjentene møtte mange reaksjoner. Men hvordan mer nøyaktig skiller Nedreaas' framstilling seg fra hvordan man ellers snakket om tyskerjentene i samtiden? Nedreaas' tyskerjentenoveller er nyanserte skildringer med et menneskelig fokus. Arbeidshypotesen min ble derfor at Nedreaas for det første utmerket seg med en mer sammensatt og barmhjertig framstilling av tyskerjentene, og videre at hun skrev nettopp noveller om en undertrykket gruppe kvinner. Min problemformulering er: Hva er det som utgjør sprengkraften i Nedreaas' debutverk, særlig med hensyn til tyskerjentene, og på hvilken måte henger dette sammen med at tekstene hun skrev er noveller?

Begrepet «tyskerjente» må kommenteres. Begrepet har fått feste i den sparsommelige historieforskningen, blant annet for å erstatte det muntlige og særdeles negativt ladede, men utbredte «tyskertøs». Monica Waage Johannessen påpeker i sin bok *Tyskertøsene* (2016) at heller ikke tyskerjente er et nøytralt begrep, ettersom det indikerer en tilhørighet ved at kvinnen er «tyskerens jente». Allerede her støter man på kjernen til problemet; tyskerjentene utfordret gjengse oppfatninger om nasjonalitet og seksualitet, ved å velge fiendens menn. Og de utfordret samtidig grensen mellom det offentlige og det private. Den danske historikeren Anette Warring poengterer i sin artikkel «Køn, seksualitet og national identitet» i danske *Historisk tidsskrift* (1994) at nasjonal identitet og nasjonalisme typisk hører til den offentlige sfære, mens kvinner og det seksuelle tilhører den private sfæren. Med tyskerjentenes fraternisering oppstod en ny nyanse av hva som ble betraktet som politisk (Warring, 1994:310). Tyskerjentene handlet på tvers av den dikotomiske motstillingen av den offentlige, politiske maskuline sfære og det private, følelsesmessige feminine rom (Warring, 1994:313). Dermed ble de grunnet partnervalget og, med sin åpent utstilte seksualitet, en politisk aktør – for dette ble mange straffet hardt.

Ved å bruke begrepet «tyskerjente» står man i fare for å umyndiggjøre kvinnene. Kvinnene blir omtalt som jenter, uavhengig av alder. Dette antyder manglende refleksjonsevne, og muligens en tendens til å la seg styre av drifter. «Tyskerjente» vekker assosiasjoner til uansvarlige, barnslige og lite selvstendige individ. Waage Johannessen foreslår forsøksvis andre termer, som «soldatkjæreste», «krigskjæreste» og «antatt tyskervennlige kvinner». Hun avviser alle, fordi de også er upresise, da de favner for smalt eller for bredt (Waage Johannessen,

Marit Paulsen, Alf Kvasbø, Aase Foss Abrahamsen og Ragnhild Magerøy. De skriver om temaet tyskerjenter mer eller mindre inngående, skriver Senje (1986:38). Jeg har ikke klart å oppspore alle verkene han sikter til.

2016:119). Til tross for visse forbehold mot bruken av begrepet, har også jeg i mangel på et bedre begrep valgt å benytte «tyskerjente». Begrepet tyskerjente har festet seg i historiediskursen,⁴ og det er dermed ingen tvil om hvilken historisk stigmatisert gruppe jeg sikter til.

1.1 Tyskerjenter i *Bak skapet står øksen*. Hypoteser og argumentasjonsstruktur

Tyskerjentene møtte voldsomme reaksjoner fra befolkningen under og etter krigen, men spesielt våren og sommeren 1945. Flere ble utsatt for psykiske og fysiske overgrep, de måtte tåle slengbemerkinger, ærekrenkelser og utfrysning, noen ble klippet mot sin vilje med saks, hagesaks eller kniv og noen ble internert i opptil flere måneder. Det ble rapportert om overgrep mot antatte tyskerjenter fra alle landsdeler. Dette til tross for at tyskerjentene ikke hadde brutt noen nedskrevet lov. Men de brøt med den kollektive moral- og nasjonalfølelsen (Waage Johannessen, 2016:12-13). Med utgangspunkt i den historiske konteksten utviklet jeg følgende forskningsspørsmål; Hva formidler Nedreaas' novellesamling som helhet til leseren? Hvordan skiller den seg fra diskursen om tyskerjentene i samtiden?

Det eksisterer selvsagt lesninger av Nedreaas' fortellinger allerede, men de spør ikke spesifikt hvordan hennes skildringer av tyskerjentene er spesielle ved å være noveller. Som kapittel 2 om Nedreaasresepsjonen viser, har forskere riktignok enten rettet blikket mot tyskerjentene hos Nedreaas, eller de har kommentert novellesjangeren. Jeg argumenterer imidlertid for at nettopp novellesjangeren kan gi en økt forståelse for tyskerjentene, slik *Bak skapet står øksen* synliggjør. I det følgende vil jeg derfor først presentere eksisterende historisk forskning på temaet tyskerjenter (nokså kortfattet), før jeg gjør rede for Nedreaasresepsjonen og anmeldelsene av *Bak skapet står øksen* i 1945. Så følger en gjennomgang av aktuell novelleteori. Dernest gjengir jeg mine funn fra utvalgte aviser publisert fra mai 1945 til februar 1946. Hva sier avisinnleggene, med leserinnlegg, notiser og kronikker, om hvordan befolkningen forholdt seg til og omtalte tyskerjentene? Deretter presenterer jeg mine lesninger av Nedreaas' noveller. Det vil vise seg at Nedreaas med sine noveller makter å løfte frem tyskerjentenes helt ulike relasjoner til tyskerne, og at disse relasjonene alltid blir satt i en sammenheng ut fra situasjonen nordmenn var i på samme tid. Det er med andre ord novellesjangeren som gir henne mulighet til å gi et mer nyansert bilde av tyskerjentene, enn for eksempel innlegg i aviser kan gi.

⁴ Flere etterspør et nytt og ikke like negativt ladet begrep. Oppgaven min skal likevel ikke benyttes til dette. Se diskusjonen til fotnote 3, Johannessen, *Tyskertøsene*, s. 119. Begrepet «tyskerjenter» har, til tross for at det ikke er et perfekt begrep, festet seg i den historiske forskningen gjort på temaet.

1.2 Hvorfor Torborg Nedreaas og tyskerjentene nå?

Aktualitet og faghistorisk plassering

Torborg Nedreaas (1906-1987) var kjent for å være en (radikal) politisk, kommunistisk forfatter. Et tydelig eksempel på dette er utgivelsen av den antiamerikanske romanen *De varme hendene* (1952). Hennes politiske engasjement er muligens også noe av bakgrunnen for at hun ga tyskerjentene mye plass i sin debutsamling. Nedreaas og tilsvarende forfatteres politiske velvillige holdninger til tyskerjentene var lenge problematiske. Det blir tydelig da det tok over sytti år etter krigens slutt før tyskerjentene fikk en symbolsk oppreisning fra offentlig hold. Statsminister Erna Solberg fikk ved flere anledninger spørsmål om ikke tyskerjentene fortjente en offentlig unnskyldning. Hennes svar var i første omgang at det trengtes mer forskning på tematikken.⁵ Deretter gjorde Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter en studie om blant andre tyskerjentene.⁶ Den offentlige unnskyldningen kom så 17. oktober 2018, mer enn 73 år etter krigens slutt.⁷ De fleste av kvinnene unnskyldningen var rettet mot, var da ikke lenger i live.

I den siste tiden har ikke bare tyskerjentene, men også Nedreaas' forfatterskap fått større oppmerksomhet. Det publiseres akademiske artikler og holdes foredrag om bergensforfatteren. Torborg Nedreaas-selskapet ble opprettet i Bergen i 2017, med litteraturviter, oversetter og forfatter Grethe Fatima Syéd i spissen. Hovedanliggendet til selskapet er å skape oppmerksomhet rundt den sentrale bergensforfatteren, og selskapet arrangerer blant annet feiring av bokutgivelser og planlegger reising av en statue av Nedreaas. Den økte interessen for Nedreaas er på sin plass. Hun var en forfatter som løftet frem utfordringer i samtiden som få andre. Allerede i 1945 så Nedreaas dem som de aller fleste ikke ønsket å se, nemlig tyskerjentene. Og som i de andre romanene og fortellingene sine – blant annet i samlinger som *Trylleglasset* (1950) og *Av måneskinn gror det ingenting* (1947) – tematiserer hun i debutsamlingen ikke bare kjønn og seksualitet, men også klasse som viktig kategori. Romanen *Av måneskinn gror det ingenting* er blant Nedreaas' mest omtalte verk. I en rammefortelling innvier en kvinne til en fremmed mann i løpet av en hel natt i sin oppvekst og kjønnsmessige utvikling i et fattig gruvesamfunn – som kvinnen beskriver sin egen historie ved å si at det hele er; «Stygt. Jævlige. Blod og slim og materie» (s. 21). Romanen tar opp klasseperspektiver,

⁵ Stortingets «Spørsmål til skriftlig besvarelse med svar». Spørsmål nr. 1015, Dokument nr. 15:7, 2014–2015, lastet ned 23. april 2019: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2014-2015/dok.-15-7.pdf>

⁶ HL-senteret (2017), lastet ned 17. mars 2019: <https://www.regjeringen.no/contentassets/144dfe3e59024eea8164741eba3554cc/utredning-om-norske-myndigheters-behandling-av-tre-utvalgte-grupper-etter-andre-verdenskrig.pdf>

⁷ Offentlig unnskyldning fra regjeringen sin nettside, lastet ned 15. mars 2019:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tale-kjonn-og-menneskerettigheter-gjennom-70-ar/id2616005/>

kjønnsproblematikk knyttet til uønskede graviditeter, seksualitet og kjærlighet. Med *Av måneskinn* bekrefter Nedreaas seksualiteten som kraft i et kvinneliv. Mens seksualiteten blir problematisk for kvinnene i *Bak skapet står øksen*, i tiden under okkupasjonen fordi den blir sett opp mot nasjonsfølelsen, blir den i *Av måneskinn* plassert innenfor et klassesdelt samfunn og problematisert ut fra religiøse idealer.

Det som i ettertid blir henvist til som Herdis-bøkene, består av *Trylleglasset* (1950), *Musikk ved en blå brønn* (1960) og *Ved neste nymåne* (1971). Her får leseren innblikk i unge Herdis' oppvekst i et krysningspunkt mellom middelklassen og arbeiderklassen på Sølverstad med første verdenskrig som historisk kontekst. Herdis er et fantasifullt og ensomt barn. Ved at Herdis vagt fornemmer at den kvinnelige seksualiteten er en kraft som bestemmer over morens liv, utarbeider Nedreaas seksualiteten som også er så sentral i hennes tidligere verk. Alt som skjer, verden og menneskene er sett gjennom unge Herdis' blikk. Moren til Herdis mister kontrollen når hun blir redd for at hennes seksuelle begjær ikke blir tilfredsstilt. Franziskas sterke seksualitet er noe Herdis først bare vagt fornemmer, men stadig blir mer oppmerksom på når hun vokser opp. Nedreaas vant Kritikerprisen for *Trylleglasset* i 1951, for en kombinasjon av den samfunnskritiske realismen, innsikten i barnets psykologi og de mange bildene skapt gjennom barnets sansninger, skriver Irene Iversen i en artikkel om forfatteren fra 2019.

Bak skapet står øksen inntar en særstilling i forfatterskapet, når den i så stor grad løfter fram teamtikker knyttet til kjønn, seksualitet og klasse ut fra et nasjonalismeperspektiv. Novellesamlingen består, i tillegg til de syv novellene om tyskerjentene, også av fem andre noveller som jeg ikke vil undersøke nærmere. Likefullt handler disse fem novellene om nordmenns følelser og relasjoner som blir skaket på et vis av okkupasjonen. «Kruttrøyk», «Bak skapet står øksen» og «Tre nye dødsdommer igår» handler om familier som på ulikt vis blir ødelagt og revet fra hverandre under okkupasjonen. «Andrei» og «Men Gerundium ler» er noveller med surrealistisk, drømmeaktig innhold som rammer inn samlingen. Her er metaspråk og drømmetilstander sentrale, for øvrig har Rakel Christina Granaas skrevet «fremmedhet» i disse to novellene i sin artikkel med tittelen «Det fremmede i Torborg Nedreaas tidlige noveller» (2008). Hun mener det bak disse to «drømmenovellene» skjuler seg refleksjoner omkring menneskelige basisbehov, eksistensiell smerte, søkende identiteter og språk/skrift (Granaas, 2008:19).

Med undersøkelsen min løfter jeg fram debutsamlingen *Bak skapet står øksen*, og viser hvordan den bidrar til forståelse av krigshistorie, kjønns historie og klassehistorie i et litterært perspektiv. Nedreaas' skildring av kvinnelig seksualitet som underlagt nasjonale normer er knyttet opp til den konkrete historiske situasjonen fortellingen er lagt til. Hvor tidlig ute

Nedreaas var med sitt nyanserte og hensynsfulle blikk på tyskerjentene i novellesamlingen, blir særlig tydelig når man sammenligner hennes fortellinger med uttalelser nordmenn ellers kom med om kvinnene på samme tid. Her har jeg valgt å hente inn avismateriale som vitner om slike samtidige uttalelser. Jeg har oppsøkt arkiver og brukt tid på å etablere «samtidiskursen», som jeg presenterer i kapittel 4 i denne oppgaven. Særlig sammenlignet med disse tekstene utmerker Nedreaas' noveller seg med nyanserte blikk.

2. Resepsjon

2.1 Om tyskerjenteforskningen i historiefaget

Tyskerjentene har lenge vært fortiet i norsk historieskriving. Ikke før sent på 1980-tallet skjedde det en endring, og da i tråd med et skifte i hvordan man generelt nærmet seg andre verdenskrig. Sigurd Senje publiserte i 1986 boken *Dømte kvinner, tyskerjenter og frontsøstre 1940-45*. Dette er meg bekjent det første verket som har fokus utelukkende på tyskerjenter.⁸ Senje intervjuet flere tyskerjenter, og for første gang fikk de selv uttale seg om erfaringene sine. Intervjuobjektene er få, kun fire tyskerjenter er portrettert.

Etter Senje kom det flere andre nordiske studier om jenter som var sammen med tyske soldater. De fleste fremhever hvordan jentene ble straffet hardt etter krigen, og at det fantes lite forståelse for dem i situasjonen landene befant seg i på det tidspunktet. Historieprofessoren Anette Warring publiserte sin studie om tyskerjenter i 1994. Her undersøkte hun behandlingen av tyskerjentene, eller «tyskerpigene», i Danmark og hva som lå bak befolkningens reaksjoner. Hennes konklusjon går blant annet ut på at samfunnets harde reaksjoner mot tyskerjentene, bunnet i at nasjonen og mennene så på kvinnene som nasjonens eiendom (Warring, 1994:307). I forlengelse av dette prosjektet, har Anette Warring, Dag Ellingsen og Inga Dora Björnsdottir sammen skrevet en bok om tyskerjenter (og «amerikabruder») i Danmark, Norge og på Island. Boken *Kvinner, krig og kjærlighet* ble utgitt i 1995.

I Norge gav Kåre Olsen ut boken *Krigens barn, de norske krigsbarna og deres mødre* i 1998. Til tross for at fokuset her er vendt mot krigsbarna, er dette verket også en viktig del av tyskerjenteforskningen. To kapitler er viet til mødrene til krigsbarna, eller tyskerungene på folkemunne. I boken *De gikk ikke fri, kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater* (2009) sammenligner Ebba Drolshagen situasjonene til tyskerjenter i ulike land med Norge, blant annet Danmark, Frankrike, Nederland og på Kanaløyene. Kvinnene brøt ingen lov, men de valgte fiendens menn, og straffen de ble møtt med var knallhard. Også Drolshagen har intervjuet tyskerjenter.

Journalist Helle Aarnes' artikkelserie «Tyskerjentene» kom ut i bokform med tittelen *Tyskerjentene, historiene vi aldri ble fortalt* (2010). De norske tyskerjentene var langt flere enn de fleste er klar over, slik også Terje Pedersen hevder.⁹ Aarnes mottok i 2008 Den store journalistprisen for artikkelserien «Tyskerjentene», publisert i *Bergens Tidende*. Videre har

⁸ Og frontsøstre, som tittelen antyder. Disse kvinnene jobbet som sykepleiere i Tyskland under andre verdenskrig. To grupper med kvinner med liten plass i historieforskningen.

⁹ Waage Johannessen, *Tyskertøsene*, s. 5. og Pedersen (2012), s. 19. Pedersen hevder i sin masteroppgave at antallet tyskerjenter i Norge kan bikke opp mot 100 000. Materialet hans er dog ikke representativt. Ellers estimerte tall på norske tyskerjenter ligger mellom 30 – og 50 000.

historiker Terje Pedersen skrevet boken *Vi kalte dem tyskerføser*, utgitt i 2012. Han tar for seg et rikt kildemateriale og gir med dette et innblikk i tyskerjentenes skjebner. Ved å presentere statistikk og å trekke frem flere enkeltskjebner, viser han hvor sammensatt tyskerjenter som gruppe var. Historiker og lærer Monica Waage Johannessen fokuserer snarere på regionale forskjeller. Hun skrev boken *Tyskerføsene* (2016), basert på undersøkelse av klippesituasjoner, arrestasjoner, interneringer og oppsigelser av tyskerjenter på Vestlandet. Hennes geografiske utgangspunkt er Karmøy og Bergen.

2.2 Om Nedreaasforskningen: et blikk på vurderingen av forfatterskapet

2.2.1 1970- og 1980-tallet

Det finnes ikke mye forskning om *Bak skapet står øksen*. De fleste som skriver om Nedreaas' litteratur, skriver om Herdis-bøkene¹⁰ eller om *Av måneskinn gror det ingenting*.¹¹ I tillegg kan man si at interessen for tematikken i verkene hennes har endret seg over tid, i sammenheng med overordnede paradigmeskift i litteraturforskningen generelt. Rundt 1980-tallet ble det publisert flere hovedoppgaver om Torborg Nedreaas' litteratur, helt i tråd med det økende fokus på klasse og kjønn i samfunnsforskning og humaniora. Nedreaasforskningen har da en mer sosialrealistisk tilnærming, og i den sammenhengen kommenterte flere forskere på 70- og 80-tallet tyskerjentene og hvordan de behandles i forfatterskapet.

Ettersom engasjementet rundt klasse og feminisme økte på 1970-tallet, skrev flere om Nedreaas' litteratur i et feministisk perspektiv. Her er Åse Hiorth Lerviks artikkel om sosialisme og kvinnesak i Nedreaas' forfatterskap aktuell. Hiorth Lerviks Nedreaas-artikkel er en del av Rolf Nyboe Nettums antologi *I diktningens brennpunkt: Studier i norsk romankunst 1945 – 1980* (1982). Hiorth Lervik undersøker Nedreaas' forfatterskap og spør med tittelen om forfatterskapet befinner seg «Mellom sosialisme og kvinnesak?». Hun siterer Nedreaas fra et intervju; «[i]ngen reell frigjøring fra undertrykkelse er mulig uten sosialisme. Verken for kvinner eller menn» (*Sirenene*, 1980). Hiorth Lervik understreker dessuten at Nedreaas er en klar politisk forfatter, som selv ønsket å være politisk radikal (Hiorth Lervik, 1982:88). Deretter trekker hun fram eksempler fra forfatterskapet for å undersøke det politiske aspektet. Videre

¹⁰ Forskning på Herdis-bøkene er for eksempel de fire hovedoppgavene til Målfrid Elgsaas Møller «Barnet og virkeligheten. En analyse av sentrale motiv i Torborg Nedreaas' barneskildringer», ved UiO, 1970, Unni Asphaugs hovedoppgaven «Nedreaas' Herdis, En utviklingsstudie» ved UiB, 1974, Kjell Harald Gundersens hovedoppgave «Torborg Nedreaas, Herdis-diktningen i et sosialt perspektiv», ved UiB, 1975 og Anniken Youngs artikkel «Mellom drøm og virkelighet: perspektiver på Herdis-diktningen til Torborg Nedreaas» i boken *Et Annet språk* (1977).

¹¹ Forskning på *Av måneskinn gror det ingenting* er blant annet hovedoppgaven til Solveig Dæhlin med tittelen «Torborg Nedreaas: Av måneskinn gror det ingen ting. En analyse», ved UiO, 1972.

skriver Hiorth Lervik at hun mener Nedreaas' forfatterskap er utpreget kvinnelitteratur. Denne påstanden begrunner hun med at forfatterskapet gjerne omhandler kvinner, og ofte blir kvinner framstilt i situasjoner og forhold der deres kjønn er avgjørende. Kvinner diskuteres både i lys av biologiske vilkår, som fødsel og abort, men også som sosialt og kulturelt bestemt (Hiorth Lervik, 1982:93). Her nevner hun kort det hun kaller «tyskertøs»-motivet. Hiorth Lervik kommenterer at det ikke er noen tvil om at kvinnene i disse tyskerjentenovellene blir framstilt som ofre. Ofre i kraft av sitt kjønn og på en annen måte enn menn kan bli det (Hiorth Lervik, 1982:94). Denne interessante formuleringen lar hun henge i luften. Kort nevner hun at fortellerinstansen i «Achtung, gnädiges Fräulein» og «Ellen» gir en formell distanse som verner mot sentimentalitet, samtidig som det styrker, snarere enn svekker, leserens medfølelse med tyskerjentene.

Randi Brenden skrev en hovedoppgave i nordisk litteratur med tittelen «Erotikk i krigstid: erotiske motiv i Torborg Nedreaas' krigsnoveller» (1978). Brenden skrev i en tid, slik Petter Aaslestad påpeker i sin bok *Narratologi, En innføring i anvendt fortellerteori* (1999), da det ikke var interessant eller viktig å skille forfatter fra verket.¹² Brenden presenterer Nedreaas' liv og ideologi inngående, og denne presentasjonen gir bakgrunn for analysen av novellene. Hun støtter seg også en del på en samtale hun selv hadde med Torborg Nedreaas, på Blylaget 31. januar 1977. Hun bruker en marxistisk samfunnsmodell for å se på samfunnet, men glemmer denne underveis i analysen. Brenden vil granske erotiske forhold mellom mennesker av ulikt kjønn (Brenden, 1978:41). Hun er tydelig opptatt av politikk og leser Nedreaas' novellesamling opp mot sin politiske samtid, med fokus på kjønn og klasse. Dermed er oppgaven hennes viet den samme tematikken jeg her vil undersøke, men Brenden reflekterer ikke over sjangerspørsmål, noe jeg mener er nødvendig for å forstå Nedreaas' noveller.

Flere hovedoppgaver ble skrevet om Nedreaas' litteratur på 70- og 80-tallet, de fleste med fokus på Herdis-bøkene. Dette henger som nevnt sammen med den voksende interessen knyttet til arbeider- og kvinnebevegelsens generelle framturen, også i academia. Målfrid Elgsaas Møller skrev sin hovedoppgave ved UiO i 1970 med tittelen «Barnet og virkeligheten. En analyse av sentrale motiv i Torborg Nedreaas' barneskildringer». Solveig Dæhlin analyserer *Av måneskinn gror det ingenting* i sin hovedoppgave fra 1972, også hun skrev ved UiO. Ved UiB skrev studenter hovedfagsoppgaver om Nedreaas fra 1974, da skrev Unni Asphaug sin oppgave med tittelen «Nedreaas' Herdis. En utviklingsstudie». I 1975 skrev også Kjell Harald

¹² Aaslestad påpeker i *Narratologi, En innføring i anvendt fortellerteori* (1999) ikke spesifikt Brenden, men samtiden 70- og 80-tallet og hvordan det da ikke var vanlig å skille mellom forfatter og verk (Aaslestad, 1999:96).

Gundersen om Herdis i sin hovedfagsoppgave, men i et sosialt perspektiv. Randi Brendens oppgave, som nevnt tidligere, er særs interessant i denne sammenheng, fordi hun skiller seg fra de andre hovedfagsstudentene med sitt primærmateriale, *Bak skapet står øksen*. Det gjelder også Torund Larsen som skrev hovedoppgaven «Norske jenter og tyske soldater i *Bak skapet står øksa* av Torborg Nedreaas, *Oppbrudd etter midnatt* av Sigurd Evensmo og *Lengsel men ingen vinge* av Ragnhild Magerøy», i 1977. Begge oppgavene løfter frem tyskerjentene som er viktig anliggende for Nedreaas, og begge viser at Nedreaas var en forfatter som både var opptatt av kvinner og av klassespørsmål. Men ingen av de to oppgavene var særlig interessert i novelleformen, og de undersøker ikke hvordan novellen som sjanger løfter frem aspekter ved tematikken på en særegen måte.

I 1977 publiserte Anniken Young sin artikkel «Mellom drøm og virkelighet: perspektiver på Herdis-diktningen til Torborg Nedreaas» i boken *Et annet språk*. Også denne bekrefter interessen for Herdis-diktningen¹³ i Nedreaas-forskningen. Dette endrer seg først ut på 2000-talet, da Nedreaas får ny oppmerksomhet etter en stille periode på 90-tallet. Grethe F. Syéd kommenterer tausheten, ved å oppsummere at det ble skrevet tolv hovedoppgaver mellom 1970 og 1981, men bare to etter dette (Syéd, 2016:18). Dette er dog typisk ettersom den faglige strømmingen etter hvert vektla eksistensielle og metaspråklige spørsmål. Etter 2010 er det imidlertid skrevet to monografier om forfatterskapet, i tillegg til flere artikler.

Den norske forfatteren og litteraturkritikeren Karin Moe skrev en artikkel om Nedreaas i *Syn og Segn* med tittelen «Nedreaas og Stord» i en tid som står som et vakuum i Nedreaas-forskningen (1996). Hun skriver lettbenet om Nedreaas' forhold og virke på Stord. Moes prosjekt er å skrive Nedreaas inn i en hovedsakelig Sunnhordalansk kontekst, men samtidig også en større nasjonal kontekst. Hun skriver at Undset ga oss Kristin Lavransdatter, Sandel ga oss Alberte og Nedreaas ga oss Herdis (Moe, 1996:185). Moe skriver kort om utvalgte verk, som *Stoppested* (1953) og om novellene «Ellen» og «Stikk imot østavind», samt en del om Herdis-skikkelsen. Videre knytter hun forfatterskapet tett til Nedreaas sju-åtte år på Stord, for eksempel understreker hun hvordan Nedreaas nærmest holdt seg usynlig under krigen (Moe, 1996:180-181). Moe gjør et poeng ut av at flere noveller, i *Bak skapet står øksen* og *Den siste polka* (1965) har Leirvik eller Stord-landskapet som setting (Moe, 1996:182). Hun har lange sitater av Nedreaas' vakre skildringer av øylandsskapet.¹⁴ Moe skriver humoristisk om hvordan

¹³ Definert her som de fire bøkene bestående av novellesamlingene *Trylleglasset* (1950) og *Stoppestedet* (1953), der noen noveller handler om Herdis, og romanene *Musikk fra en blå brønn* (1960) og *Ved neste nymåne* (1971).

¹⁴ Moe hentet disse fra Nedreaas' bidrag til verket *Norge*, bind 1, fra 1954, tittel «Stordøy – Norge i et muslingskal».

Nedreaas gikk igjen i huset, der hun bodde med sønnene under krigen, huset til foreldrene til Moe. Moe mener Nedreaas ville henne noe – kanskje vil hun ut av usynligheten? (Moe, 1996:183).

Moe skriver presist om Nedreaas' «ubehagelege kunst», som omhandler den som faller utenom, den fremmed, marginale er alminnelige mennesker hos Nedreaas. De har alltid ansvar for egen situasjon, ofte ensomme og uelsket – de blir belyst og forstått gjennom et prisme av årsakssammenhenger, slik min lesning og diskusjon vil vise, med en horisont fra kroppens geografiske og historiske radar (Moe, 1996:184). Moe omtaler debutsamlingen som et sjokk, med sin antiheroisme – om tyskerjenter som blir vekket som kvinner av de fremmede soldatene. Mer om tyskerjentenovellene skriver ikke Moe, annet enn at hun finner belegg for at Nedreaas ikke klarte å skrive om levende modeller fra frigjøringsdagene. Moe skriver presist at «[b]økene til Torborg Nedreaas er like ubehageleg aktuelle idag som då ho skreiv dei» (Moe, 1996:180). I tråd med frøet som Moe muligens var med på å så, skjer en skifte i Nedreaas-resepsjonen ut på 2000-tallet.

2.2.2 2000- og 2010-tallet

Et tidlig eksempel på den gryende interessen for Nedreaas' forfatterskap fra og med år 2000 er Irene Iversens artikkel «Torborg Nedreaas' stemmer» fra 2003. Den ble publisert i antologien *Mellom mediene, Helge Rønning 60 år*. Her omtaler hun hovedsakelig romanen *Av måneskinn gror det ingenting* (1947). Iversen skriver at Nedreaas' romaner og noveller er bygd på poetiske bilder som er fulle av gåter, dette gjør tekstene hennes åpne og mangetydige (Iversen, 2003:93). Hun utdyper dette videre ved å understreke at både det øvrige forfatterskapet og *Av måneskinn gror det ingenting* er fulle av indre motsigelser og det Nedreaas selv har kalt «usagte ting» (Iversen, 2003:94). Iversen mener kvinnen i *Av måneskinn gror det ingenting* bekjenner at livet hennes har vært styrt av et intenst, aldri oppgitt, seksuelt begjær rettet mot en mann. Han, Johannes, har møtt hennes begjær med svik og løgn. Begjæret blir beskrevet som fatalt og selvødeleggende, men det er ingen anger i fortellingen (Iversen, 2003:97). Hennes prosjekt går ut på å vise sammensattheten, spesielt i *Av måneskinn gror det ingenting*. Hun mener det litterære universet til Nedreaas inneholder en gjennomgående forestilling om at driftene bestemmer over kvinnene. De blir gjerne beskrevet som offer for «blodets forvirring», slik som også er tilfellet i noen av tyskerjentenovellene i *Bak skapet står øksen*. Nedreaas har ifølge Iversen en spesiell evne til å beskrive kvinners erotiske tiltrekning til menn gjennom uventete bilder og sansninger (Iversen, 2003:97-98).

Merete Morken Andersen har skrevet en artikkel i form av et etterord til nytgivelsen av Nedreaas' *Noveller i utvalg* fra 2006. Teksten til Morken Andresen har tittelen «Syn, tanke, handling. Og musikk: om Torborg Nedreaas' forfatterskap». Hun skriver at Nedreaas gjennom sine bøker har skapt musikk og bilder i hodet av det som er for stort og for lite til å snakkes om. Og hun viser hvordan dette henger sammen med handling og politikk (Morken Andresen, 2006:467). Hun kommenterer dessuten Herdis' seksuelle oppvåkning og vedvarende ensomhet.

Flere har etter det skrevet interessante bidrag til Nedreaasforskningen, blant andre Torill Steinfeld, Grethe Fatima Syéd og Christine Hamm. I artikkelen «Reflektert realisme. Torborg Nedreaas' *Av måneskinn gror det ingenting* og Tomas Espedals selvfixsjon», som er publisert i *Edda* 2016, sammenligner Syéd Nedreaas og Tomas Espedal. Hun konkluderer at Nedreaas er mer estetisk reflektert, og Espedal mer av en realist, enn traderingen av forfatterskapene tyder på (Syéd, 2016:17). Hun trekker blant annet fram at hos Nedreaas finner hun det hun kaller en anti-litterær poetikk. (Det samme mener hun delvis også passer for Espedal). Begge vil bevare det ureine i det ferdige produktet, hevder Syéd. De vil unngå perfektjon, glatthet og livløshet, og de uttrykker skepsis til «vellykkede» tekster. Råskapen ser ut til å skulle garantere autentisitet (Syéd, 2016:20).

Christine Hamm skrev artikkelen «Arbeiderkvinnens destruktive seksualitet? Moralsk perfektjonisme i Torborg Nedreaas' *Av måneskinn gror det ingenting*» utgitt i boken *'Inte kan jag berätta allas historia?' Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur* (2016). Hamm skriver at da Nedreaas gjør arbeiderkvinnen til forteller,¹⁵ i motsetning til hos Kielland, Skram og Sandel, blir «den falne kvinnens» stemme for første gang virkelig hørbar i norsk litteratur (Hamm, 2016:4). Hamm peker på at det er omstendighetene rundt kvinnen og Johannes' håpløse forhold som gjør at seksualiteten blir ødeleggende, ikke seksualiteten selv.¹⁶ I følge Hamm er drivkraften bak *Av måneskinn gror det ingenting* et ønske om å få en slutt på tausheten, å få en åpen debatt om kvinners seksualitet – og dermed også et ønske om å gjøre slutt på forestillinger om arbeiderlitteratur som umoralsk, dersom den viser frem kvinner som «falne», og som drevet av erotikk (Hamm, 2016:9).

Torill Steinfelds artikkel «'Det var faktisk nokså trist med den nesen'. Jødisk identitet og assimilasjon i Torborg Nedreaas' *Musikk fra en blå brønn* og *Ved neste nymåne*» ble publisert i *Edda* 2019. Steinfeld, som er professor emeritus i nordisk litteratur og

¹⁵ Hamm påpeker selvsagt at kvinnens fortelling riktignok blir formidlet gjennom den mannlige lytteren, i rammefortellingen. Men kvantitativt stiger kvinnens fortelling langt over mannens, skriver hun (Hamm, 2016:4).

¹⁶ Hamm henviser til Irene Iversen som i sin artikkel fra 2003 påpekte at seksualiteten hos Nedreaas aldri er ukomplisert, og alltid flertydig fremstilt.

norskdidaktikk, kommenterer den jødiske identiteten til Herdis. Hennes prosjekt er forsøke å se på de to romanene som levninger fra en tid da den antisemittiske bølgen var gjeldende vinteren 1959–1960 (Steinfeld, 2019:97). Hun analyserer hvordan hovedpersonen Herdis' jødiske familiebakgrunn blir framstilt og drøfter hva den jødiske bakgrunnen og tidens antisemittisme betyr for Herdis' selvbilde og forhold til omverdenen.

2.2.3 To monografier

Det finnes to monografier om Nedreaas, en av Åsfrid Svensen og en av Grethe Fatima Syéd. Begge omtaler blant annet debutsamlingen til Nedreaas. Svensens bok forsøker å dekke hele Nedreaas' forfatterskap. Svensen er professor emeritus ved Instituttet for nordistikk og litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Boken har tittelen *De ti sannheter, Mangfold og motsetninger i Torborg Nedreaas' litterære verden* (2007). Hun leser de skjønnlitterære tekstene grundig og har flere gode observasjoner, kanskje særlig knyttet til Herdis-diktningen. Svensen kommenterer fire bøker i hvert sitt kapittel; *Av måneskinn gror det ingenting* (1947), *Trylleglasset* (1950)¹⁷, *Musikk fra en blå brønn* (1969) og *Ved neste nymåne* (1971). Samtidig får novellene og radiokåseriene til Nedreaas betydelig mindre plass, rundt to kapittel tilsammen. Denne inndeling av fokus virker symptomatisk for forskningen på Nedreaas' forfatterskap generelt. Som i annen Nedreaas-resepsjon, blir romanene og fortellingene om Herdis møtt med stort alvor, analysene her er gode. Samtidig havner dermed resten av forfatterskapet litt i skyggen. Til en viss grad kommenterer Svensen Nedreaas' særegne sjangre, men som Rakel Christina Granaas poengterer i sin bokanmeldelse av Svensens verk, mangler denne sjangerdiskusjonen oppfølging (Granaas, 2009:171). Novelleanalysene er som resten av lesningene svært motivfokuserte. Et tegn på at Svensen leser novellene litt summarisk og med lite blikk for detaljer er for eksempel at hun overser det jeg mener er det viktigste elementet i novellen «Achtung, gnädiges Fräulein» - hun ser ikke at tyskerjenta i novellen er gravid (se kapittel 5.1.7 i denne oppgaven).

Grethe Fatima Syéd's bok *En sommer med Nedreaas* fra 2019 er, som det treffende står på omslaget, «en oppdagelsesferd gjennom et dramatisk liv og forfatterskap». Boken er ikke et litteraturvitenskapelig forskningsarbeid i streng forstand, men snarere en beretning om Torborg

¹⁷ I ettertid har en noe upresis merkelapp festet seg på noen av Nedreaas' verk, nemlig «Herdis-trilogien». Denne mener å dekke *Trylleglasset*, *Musikk fra en blå brønn* og *Ved neste nymåne*. Samtidig indikerer den at disse tre bøkene dermed er romaner. Da *Trylleglasset* ble utgitt i 1950 var det ingen sjangerbetegnelse på omslaget og den ble omtalt som en samling fortellinger, altså ikke en roman. De to andre derimot har blitt omtalt som romaner. Samtidig overser formuleringer «trilogi» at flere av novellene i *Stoppsted* (1953) også handler om Herdis. Nedreaas' er likevel kjent for å skrive innenfor nærmest egenkomponerte sjangre (Svensen, 2007:20-21).

Nedreaas' liv og virke i essayistisk stil. Syéd trekker fram Nedreaas' nøkkelreplikker, hennes poeng og snert, og mener dette er noe av det som gjør forfatteren uunnværlig i dag. Nedreaas sier (og skriver!) det andre ikke sier (Syéd, 2019:166). Hun mener Nedreaas må ha hatt et instinkt som reagerte mot enighet – en sterk vilje til å gå motstrøms (Syéd, 2019:258). Syéd kommenterer novellesjangerspørsmålet, og omtaler dette som et av de mest komplekse innen litteraturfaget (Syéd, 2019:168). Hun benytter seg av novelleteoretikeren og forfatteren Frank O'Connor og kobler hans novellebegrep om karakterer som den ensomme på kanten av samfunnet til Herdis (Syéd, 2019:169). Hun argumenterer godt for dette, når hun utarbeider hvordan Herdis gjerne vanker i ytterkanten av miljøene hun befinner seg i og opplever ensomhet. Syéd poengterer at Nedreaas skriver av-heroiserende om våre egne og nøkternt om våre fiender (Syéd, 2019:279). Hun skriver kort om *Bak skapet står øksen*, og mener samlingen har en klar sosial tendens. Ikke bare som forsvar for tyskerjentene, men også som en brodd mot fordømmelse og enkel svart-hvitt moralisering (Syéd, 2019:16). Denne «brodden» viser Nedreaas' mot, skriver Syéd, samt henne klare politiske orientering og særegne omsorg for de som av ulike grunner faller utenfor. Hun avrunder avsnittet med «[d]ette blir gjennomgående helt til hun legger ned pennen» (ibid.). Syéd sitt prosjekt er uten tvil å skape oppmerksomhet rundt en forfatter, og hennes litteratur som ikke får det fokuset hun fortjener.

2.2.4 Forskning på *Bak skapet står øksen*

Rakel Christina Granaas har viet en hel artikkel til noen av novellene i *Bak skapet står øksen*, nemlig «Andrei» og «Men gerundium ler», og dermed levert den grundigste gjennomgangen av mitt materiale. I «Det fremmede i Torborg Nedreaas' tidlige noveller», som ble publisert i *Edda* i 2008, ser hun på det fremmede, det flytende og det ambivalente i Nedreaas' tidlige diktning. Granaas mener disse novellene har et potensiale utover krig, erotikk og jenteoppvekst (Granaas, 2008:31). Hennes prosjekt er dermed å vise de mer kompliserte og mindre omtalte sidene ved Nedreaas' verk. Hun bruker mest tid på Nedreaas' to metaspråkelige noveller, «Andrei» og «Men Gerundium ler», samtidig skriver hun kort om «Ellen». Hun skriver særlig om fremmedheten, det metaspråklige nivået og individets ensomhet. Granaas mener de to førstnevnte novellene viser fremmedhet og (post)moderne identitets- og tilhørighetstematikk uttrykt gjennom tekstenes allsidige fordoblingsmuligheter og metaperspektiv på fortelling og språk (Granaas, 2008:31).

Granaas kommenterer kort at Nedreaas skrev om tyskerjenter. Hun understreker at Nedreaas' innlevende framstilling av tyskerjentene i *Bak skapet står øksen* var sterk kost i samtiden (Granaas, 2008:18). Men Granaas utdyper ikke dette videre. Hun nevner at novellene

formidler at ingen er fri fra ansvar og skyld, ettersom novellene ryster leseren, slik også analysene i denne oppgaven viser. Spesifikt om «Andrei» skriver Granaas: «Det moralske budskapet er som før, ingen av oss kan si seg fri for ansvar og skyld» (Granaas, 2008:30). Jeg mener sitatet også gjelder for tyskerjentenovellene.¹⁸ Granaas mener at Nedreaas med novellene bekrefter at det var flere typer nød, knyttet til sult, trygghet og ømhet, som drev mange jenter i armene på tyskerne. Samtidig som Nedreaas ikke unnskylder dem, får hun fram at jentene i bunn og grunn ble utnyttet på det groveste (Granaas, 2008:18). Jentene er subjekter som har egne behov og tar sine egne valg, understreker Granaas. På samme tid objektiviseres de under mannens og samfunnets fordømmende, unyanserte blikk. Slik viser Nedreaas, på sitt særegne vis, at også den politisk korrekte, fordømmende part spiller dobbeltroller (Granaas, 2008:19).

Spesifikt mener Granaas at Nedreaas viser sin novellistiske stryke ved å dra veksler på den klassiske novellesjangerens konsentrerte og antydende form, ved å utvikle en uvanlig sanselig metaforbruk og, ikke minst, ved å utnytte fordoblingsmuligheten som befinner seg i spenningsfeltet mellom forteller og person (Granaas, 2008:19). Granaas mener novellesamlingen rokker ved troen på tilhørighet og muligheten for stabile identiteter, særlig i novellene «Andrei» og «Men Gerundium ler» (Granaas, 2008:19). De andre novellene til Nedreaas er hos Granaas i mindre grad kommentert. Hennes prosjekt er å analysere «Andrei» og «Mens gerundium ler» med fokus på fremmedheten og det metaspråklige.

I artikkelen «Kvinner, krig og kjærlighet. Torborg Nedreaas' novellesamling *Bak skapet står øksen* (1945) i lys av film noir», trykket i Edda 1, 2020, skriver professor Christine Hamm om tre av novellene i *Bak skapet står øksen*, henholdsvis «Stikk imot østavind», «Jeg skal ha revansje» og «Ellen». Hun argumenterer for at Nedreaas trenger den gåtefulle estetikken for å fange krigstidens erfaring. Hamm viser med sin artikkel at det stilistisk er en klar parallell mellom de amerikanske filmene, som Vest-Europa ble kjent med først etter krigen, *film noir*, og novellene i *Bak skapet står øksen*. Hamm mener dessuten at Nedreaas' fortellinger nærmest kan leses som en feministisk variasjon over noir-sjangeren, når hun ikke støtter opp om dens kanskje mest problematiske skikkelse, nemlig *femme fatale* (Hamm, 2020:8).

Ifølge Hamm utvikler Nedreaas i novellene sin egen vri av denne sagnomsuste kvinneskikkelsen. I stedet for at *femme fatale*-skikkelsen er et fantasiprodukt av mannens blikk, løftes hun fram som et menneskelig subjekt som må ta ansvar for egne handlinger, også der

¹⁸ «Andrei» er en novelle om en norsk kvinne som gjennom drømmeaktige skildringer forteller om et forhold til det som antakelig er en russisk (eller en tysk soldat? Dette er flytende og usikkert, litt som stilen i novellen generelt). Ettersom denne skiller fra de syv realistiske tyskerjentenovellene jeg behandler har jeg valgt å utelate «Andrei».

hvor det kan by på utfordringer (Hamm, 2020:17). Bruken av det dobbelte blikket gjør at Nedreaas, som *film noir* i sine beste øyeblikk, kan forvandle forestillingene om hvordan seksualitet og nasjonalitet er kjønnet. Stilen blir tydelig som et resultat av en tematisk skeptisisme: ingen er helt til å stole på, ikke den norske kvinnen, men heller ikke den norske vaktmannen (Hamm, 2020:17). Hamm har interessante poeng knyttet til hver av de tre novellene, selv om hun ikke spesifikt skriver om tyskerjentene, og der det er relevant vil disse diskuteres i analysen min.

Det finnes med andre ord en solid forskning om Nedreaas' forfatterskap, og den er særlig skrevet av kvinner som interesserer seg for tekster som tematiserer kjønn og klasse. Det finnes også noen spredte kommentarer til Nedreaas' bruk av sjanger, men jeg mener det er på tide å se Nedreaas' interesse for kvinner og deres seksualitet i en mer direkte sammenheng med hennes forkjærlighet for novellesjangeren. Samlingen *Bak skapet står øksen* har, som vist, ofte havnet i skyggen av andre Nedreaas-verk. Mitt prosjekt vil forhåpentligvis bidra til økt forståelse av Nedreaas' forfatterskap, samt formidle økt forståelse om hver av de syv tyskerjentenovellene. I et større perspektiv stiller jeg spørsmål til forestillinger av mannlig og kvinnelig seksualitet i sammenheng med nasjonalisme. Mitt argument er at novellesamlingen bidrar til å gi et svært nyansert bilde av kvinners situasjon i okkupasjonstiden, på en måte som historisk forskning om emnet ikke har mulighet til. Jeg vil kartlegge de unike mulighetene som ligger i novellesjangeren, og undersøke spesifikt hva tyskerjentenovellene formidler om kvinners seksualitet i en okkupasjonstilstand.

2.3 Anmeldelsene av *Bak skapet står øksen* (1945)

Når jeg vektlegger novellesjangeren i min undersøkelse av tyskerjentenovellene, er det også med støtte i samtidsresepsjonen av debutsamlingen. Spørsmålet om sjanger er nemlig ofte kommentert i anmeldelsene som kom rett etter utgivelsen. *Bak skapet står øksen* kom i oktober 1945 på Aschehoug forlag, og utgivelsen har blitt stående som Nedreaas' seriøse litterære debut.¹⁹ Den fikk hele fem anmeldelser, som gir interessante opplysninger om hvordan novellesamlingen ble vurdert og mottatt. Jon Iddeng formulerer betydningen av samtidsresepsjon slik; reaksjonen til førstehåndsleserne vil naturlig nok stå som en indikasjon

¹⁹ Grethe Fatima Syéd problematiserer dette i *En sommer med Nedreaas* (2019). Hva er egentlig en seriøs debut? Nedreaas skrev ukebladnoveller under krigen, for blant annet *Allers*. Likevel var *Bak skapet står øksen* og *Før det ringer for tredje gang* de første utgivelsene som stod under navnet Nedreaas. Tidligere brukte hun navnet Tob Kieding (forkortet fornavn og etternavnet hun hadde som gift). Novellene i *Før det ringer for tredje gang* er stort sett gjengitt etter å ha vært publisert i ukeblader. Derfor omtales *Bak skapet står øksen* som hennes debut. Dette blir også bekreftet da forlaget Aschehoug i 1982 ga ut en utgave av *Samlede verker* som begynner med nettopp *Bak skapet står øksen* (Svensen 2007:12 og Fidjestøl et al. 1998:552).

til tekstens betydning, men også være med å forme den og seinere fortolkninger (Iddeng, 2005:451). Hvilken mottakelse fikk så Nedreaas' debut i samtiden?

Den første anmeldelsen av *Bak skapet står øksen* er publisert i Tromsø 13. oktober 1945, signert Ose L.²⁰ Han skriver at verket er oppsiktsvekkende og talentfullt. Videre skriver han at Nedreaas forsøker å «gi en sjeleanalyse av tyskertøsenes skjebne – sett innenfra i flere små noveller». Han beskriver novellesamlingen som en levende, menneskelig film fra en tid de akkurat har gjennomlevet. Han avslutter slik; «En naken, maskulin men diskret bok skrevet av en ung kvinne» (Tromsø, 13. oktober 1945). Han understreker at boken er naken og maskulin, to kvalitetstegn, til tross for at den er skrevet av en kvinne.²¹ Utover dette er anmeldelsen kort og relativt positiv, novellesamlingen blir vurdert som en sikker debut.

Flere anmeldere kommenterer at Nedreaas skriver om tyskerjenter. Paul Gjesdahl skriver i sin anmeldelse i Arbeiderbladet at en forfatters oppgave er «[...] å belyse uvante sjelefenomener fra alle kanter, slik at vi får et tydeligere og riktigere bilde av disse psykologiske særtilfellene». Gjesdahl skriver videre at Nedreaas setter tyskerjenteproblemet opp til beskuelse og debatt, men at hun aldri tar parti – «dertil er hun en altfor fin artist [...] Hun forteller bare – og overlater til leseren å dømme» (Arbeiderbladet 13. november 1945). Carl Fredrik Engelstad i *Morgenbladet* skriver at «Torborg Nedreaas er psykolog, hun foretar interessante streiftog langs dunkle stier [...]». Han nevner også at tyskerjenteproblematikken er oppe til behandling flere ganger i denne novellesamlingen, under interessante synsvinkler. Han trekker fram «Kvinnlinger II» som han mener «ryster en opp» og «Achtung, gnädiges Fräulein» som han derimot ser på med en viss skepsis (Morgenbladet, 8. november 1945). Engelstad skriver i anmeldelsen om «Tre nye novellister». Dermed får hver enkelt av novelleforfatterne lite fokus og kritikk.²² Han skriver likevel om novellesjangeren som han mener er godt egnet til å beskrive okkupasjonstiden, da den gir et glimt inn i en bestemt situasjon og stemning.

Den mest kritiske blant anmelderne er Aksel Sandemose. I Friheten uttrykker han først irritasjon over at teksten han leser ikke er en roman, men en novellesamling. Dernest en irritasjon over at en debutant skriver godt, men at han ikke finner tråden på grunn av det han

²⁰ Det er uklart hvorvidt dette er et ekte navn, dessuten er skriften i avisen vanskelig å tyde.

²¹ Her er ikke plass til å følge nærmere opp hvordan bøker blir kjønet i anmeldelser. Men jeg vil kort henvise til Torill Steinfeld, som viser at for eksempel Amalie Skram alltid ble rost for å skrive som en mann. Steinfeld siterer Todorov (1982) forklarende «polariseringen mellom mannlig fremstilling og kvinnelig fortelling referere også til tradisjonelle klassifikasjoner for stilen. I klassisk tradisjon er den nøkterne, klare stil, den som lar den «nakne sannhet» tre fram mest mulig utilslørt, mannlig, mens en stil som hyppig benytter metaforer og figurer og derfor er mer dekorativ, assosieres med det kvinnelige [...] (Steinfeld, 1994:192). «[...] fordi forfatteren her faktisk var en kvinne, ble forbindelsen mellom teksten og skribenten komplisert. For like som stilen var mann, like så sikkert var det kvinner manglet tankekraft og stilsans, jf. Georg Brandes» (i Dahlerup 1983, hentet fra Steinfeld 1994:194).

²² De tre som blir anmeldt i *Morgenbladet* 8. november 1945 er Torborg Nedreaas *Bak skapet står øksen*, Alf Prøysen *Dørstokken heme* og Asbjørn Larsen *Labyrinter*.

omtaler som en «innviklet oppstilling av personene». Han nevner ikke tyskerjentene, men hevder vagt at det er gjennom kunsten vi skal komme til å se og forstå hva som hendte i Norge under okkupasjonen. Sandemose avslutter mer oppvurderende da han skriver at det er en betydelig bok «Nedreaas [sic.] har skrevet, god langt ut over det almindelige [...] Som debutant er hun intet mindre enn forbausende» (Friheten, 14. november 1945).

Philip Houm skrev i *Dagbladet* en anmeldelse av *Bak skapet står øksen*. «Forfatterinnens navn er ukjent i dag, men en kan like godt feste seg ved det med det samme. Denne merkelige debutanten kan kunsten å skape både ytre og indre spenning bare ved, litt etter litt, å klargjøre og levendegjøre en situasjon; helt fra første stund får leserens fantasi arbeide med» (gjengitt i Friheten, 15. februar 1946). Houm er her inne på at leseren får noe å «arbeide med» av Nedreaas' noveller. Houm poengterer at Nedreaas er et navn man bør merke seg – en berettiget spådom.

Som det fremgår av anmeldelsene, har kritikerne kommentert sjangeren. Det er blant annet tydelig i Sandemoses frustrasjon over hvilken sjanger *Bak skapet står øksen* skal omtales som. Nedreaas selv kommenterte både novellesjangeren og egen skrivestil. «De fleste noveller har jeg ønsket å lage romaner av. [...] Mine romankapitler er noveller. Jeg betrakter det som en svakhet hos meg at hvert kapittel skal være et avsluttet hele» (Modal, 1976:115). Nedreaas er klar over at hun skriver innenfor en rekke ulike sjangre,²³ samtidig som hun hvisker ut grensene mellom dem og skaper egne særpregede tekstformer, skriver Åsfrid Svensen (Svensen, 2007:20-21). Romanene hennes er halvveis novellesykluser, slik Nedreaas selv poengterer. I neste kapittel vil jeg inngående studere novellesjangeren og hvordan denne kan defineres.

²³ Nedreaas har gitt ut novellesamlinger og samlinger med små fortellinger, *Bak skapet står øksen*, *Før det ringer tredje gang* (1945) og *Stoppstedet* (1953), samt romanen *Av måneskinn gror det ingenting* (1947) og oppvekstskildringene om Herdis; *Trylleglasset* (1950), *Musikk fra en blå brønn* (1960) og *Ved neste nymåne* (1971). I tillegg til novellesamlinger og romaner har hun gitt ut radiokåseri, hørespill og essayer, i tillegg til den ytterst politiske romanen *De varme hendene* (1952). Hun har også skrevet et ikke publisert skuespill, *Magdalena*, som hadde premiere på Den Nationale Scene 25. mars 1941, under psevdonymet Tore Johan Rasch.

3. Novelle teori - splid om definisjon

Hva er en novelle? Dette spørsmålet har teoretikere forsøkt å svare på på ulike måter. Forskere er fremdeles uenige om en entydig og presis definisjon av novellesjangeren. Jeg mener at man i hovedtrekk kan finne prinsipielt tre forskjellige tilnæringsmåter. Den første varianten forklarer novellen ut ifra et historisk perspektiv. Ja, de fleste novelleteoretikere starter faktisk med en historisk gjennomgang. Og blant andre Asbjørn Aarseth mener at det kun er de historiske eksemplene på noveller som sier noe om hva en novelle er. Aarseth er skeptisk til å komme opp med en definisjon som passer til alle enkelttekstemplene.

Tilnæringsmåte nummer to springer ut fra Johann Wolfgang von Goethe og hans novelleforståelse. Han mener det finnes spesifikke særtrekk ved plottet og dettes presentasjon som er så definerende ved sjangeren, at de kan avgjøre hvilken tekst som hører til, og hvilken tekst som ikke hører til. De norske litteraturforskerne Lars Arild og Jørgen Haugan overtar dette synet, som vi skal se. Den tredje og siste måten forsøker å definere novellen ut ifra karakterene som blir skildret. Hvilke typer mennesker handler denne sjangeren om? I hvilke situasjoner blir de skildret? Frank O'Connor står som den tydeligste stemmen innenfor denne tilnærmingen. Han har klare formeninger om hvilke karakterer som typisk opptrer i noveller. La oss først se nærmere på disse tilnæringsmåtene.

3.1 Et historisk fundert novellebegrep

Det er vanlig å begynne en novelledefinisjonsdiskusjon med et historisk blikk på sjangeren. Asbjørn Aarseths prosjekt i kapittelet «Novellen som fiksjonsprosaens kortform», i *Episke strukturer* fra 1979, er en slik redegjørelse der han forsøker å definere novellen. Han trekker fram rammefortellingen som et typisk trekk ved sjangeren. Han nevner flere historiske eksempler på noveller, blant annet det italienske 1200-tallsverket av småhistoriene *Il Novellino*, Giovanni Boccaccios *Decameronen* (ca. 1350), den arabiske fantastiske fortellingen i *Tusen og én natt* (ca. 900), Miguel De Cervantes *Novelas ejemplares* (1613) og Marguerite de Navarres *Heptameron* (1559) (Aarseth, 1979:119-126). Han vier også Goethes novellers en del plass, samtidig som han nevner Mauritz Hansen og Bjørnstjerne Bjørnson i norsk novellesammenheng. Aarseth forsøker å finne frem til en definisjon som kan passe på alle disse novellene, men innser resignert at novellesjangeren ikke kan defineres tydeligere enn som en «[...] episk prosatekst av relativt kort omfang» (Aarseth, 1979:144). Han kommenterer selv at dette kan virke noe løst og ubestemt, samtidig som han understreker at konklusjonen hans bør anses som en rammedefinisjon, et utgangspunkt for analysen av den enkelte teksten (Aarseth,

1979:144). Han innrømmer at nettopp dette ene omfangskriteriet «har gjort tjeneste som uttrykk for den resignerte novelleteoretikerens problemløsning» (Aarseth, 1979:135).

Som Aarseth, har Arild og Haugan i sin tekst «Novellen i teori og praksis, Asbjørn Aarseth og Maurits Hansen» (1986) en detaljert historisk gjennomgang av novellen. Deres artikkel er samtidig skrevet som en kritikk av Aarseths (mislykkede) definisjonsforsøk. De skriver om Aarseths tekst at: «[h]ans artikkel forløper jo som en langsom kvelning av et opprinnelig mulighetsrikt prosjekt» (Arild og Haugan, 1986:345). Deres egen novelleforståelse legger seg tett opp til Goethes novellesyn, som vi skal se snart.

Opprinnelig ble det latinske betegnelsen *novella* i middelalderen brukt om lovtilllegg, som ikke var del av den opprinnelige loven, skriver Aarseth innledningsvis. Betegnelsen ble brukt som en «nyhet» i lovsystemet (Aarseth, 1979:119). Novelle betyr ikke kun *nyhet*, sjangeren oppstod som et ledd i det første oppbrudd fra middelalderens kollektive og føydale bevissthetsformer (Arild og Haugan, 1986:347-348). Både Aarseth og Arild og Haugan bruker mye plass på verket som blir ansett som retningsgivende i novellehistorien; Boccaccios *Decameronen* (ca. 1350). Rammefortellingen, et av Aarseths novellekriterier, uttaler hos Boccaccio hvordan en voldsom begivenhet, en pest, bryter ned den eksisterende orden blant menneskene. Arild og Haugan understreker at både den juridiske, moralske og familiemessige sammenhengen brytes opp. Dette danner bakgrunn for de hundre historiene i *Decameronen*. I de enkelte historiene er det et sanselig og forstandspreget liv som igjen og igjen bryter inn og dementerer den herskende livsforståelsen. Både exemplum-litteraturens himmelvendte fromhet og den gammeladelige insistering på eiendom og slekt blir slik utfordret i *Decameronen* (Arild og Haugan, 1986:348). Man kan si at Arild og Haugan overtar Aarseths historiske tilnærming, men i motsetning til ham, gir de ikke opp forsøket på å finne fram til en definisjon på bakgrunn av det de observerer ved det historiske materialet.

3.2 Goethe som sentral novelleteoretiker

I 1827 skrev Goethe et brev til sin sekretær og nære venn Johann Peter Eckermann der han kommenterte forholdet mellom novelle og fortelling. «Vi kaller den Novellen; for hva er en novelle annet enn en intruffet, uhørt begivenhet. Dette er det egentlige begrep, og meget som i Tyskland går under betegnelsen novelle, er slett ikke en novelle, men blott en fortelling, eller hva De vil» (se den norske oversettelsen hos Arild og Haugan, 1986:349). Nettopp begrepet «begivenhet» har vært gjenstand for forvirring i novelleforskningen, da det ofte har blitt oppfattet synonymt med «episode». Arild og Haugan understreker at dette er feilaktig, da en

novelle ofte rommer mange episoder, men kun én begivenhet. De tolker begivenheten ikke som en formell størrelse, men heller en tematisk størrelse. Ordet sammenfatter det omfattende nye som melder seg i form av en hendelse. Dens art og omfang går først gradvis opp for de impliserte personene²⁴ eller kanskje kun for leseren. Goethe kalte den inntrufne, uhørte begivenhet for novellens *begrep* – dens emne og metode i ett. «Begivenhet» er det ordet som på ikke-romanske språk best svarer til det opprinnelige *novella*, skriver Arild og Haugan (1986:364-365).

Arild og Haugan tar i sitt definisjonsprosjekt som nevnt hovedsakelig utgangspunkt i Goethe. De mener at man kan påpeke trekk ved novelletekster som er spesielle for novellesjangeren, men at det også krever en kontekstualisering av den enkelte novelleteksten. Samtiden til Goethe var for eksempel preget av historisk omveltning, som følgene av den franske revolusjon og en ny samfunnsklasse i framvekst. Disse begivenheter kaller på novellen som sjanger, skriver Arild og Haugan (1986:350). Det borgerlige samfunn og spørsmålet om individets plassering innenfor de nye sosiale rammene blir et påtrengende felt for litterær bearbeidelse og fortolkning, hevder Arild og Haugan.

Videre legger Goethe grunnlaget for den nye tyske novellelitteraturen, når han peker ut to tendenser: novellen og fortellingen (Arild og Haugan, 1986:350). For Goethe var forskjellen mellom novelle og fortelling således ikke et akademisk problem, men historisk virkelighet. I samtiden hans fantes det nettopp en konflikt mellom to overordnede verdener. Det nye borgerskap som holdt på å bli toneangivende på slutten av 1700-tallet, oppfattet den kristne forsynstro som en del av sin klassebevissthet og framstilte den flittig i skuespill og fortellinger. Det var i polemikk mot disse dyds- og forsynsfortellingens lukkede univers og sentimentale menneskesyn at Goethe søkte tilbake til den romanske novelle, vel vitende om at novellesjangeren i sin tid oppstod i en politisk betent situasjon som liknet hans egen (Arild og Haugan, 1986:350). Goethe benyttet seg med andre ord av samfunnets endringer og lot dem prege tekstene sine, gjerne gjennom fortellerhandlingen.

I sin opposisjon til borgerskapets «moralske fortellinger» utnyttet Goethe den romanske novellens fortellekvaliteter: en uavhengig fortellerposisjon som tillot fri omtale av det erotiske, et klarsynt blikk for tilfellets lek med menneskelige lidenskaper (Amor og Fortuna), samt en avsluttet konkret hendelse som kunne vise sammenstøtet mellom to overordnede verdener.

²⁴ De impliserte personene er et noe upresist begrep, da det er uklart om Arild og Haugan sikter til et forestilt leserfellesskap som forfatteren ser for seg, altså den impliserte leseren eller karakterene i fortellingen. Samtidig nevner de leseren senere i setningen. Likevel skriver de at begivenheten går opp for noen, da er det sannsynlig å trekke fram den impliserte leser. Den uhørte begivenheten kan vise til konflikten mellom den impliserte forfatters normsystem og med den impliserte leseren sitt normsystem. Begrepet implisert forfatter betegner det litterære verkets samlede norm (Aaslestad, 1999:98-99). Det ikke uvanlig at det er store ideologiske forskjeller, dermed kan den impliserte leser blir rystet når det uhørte begivenheten synker inn. Jeg vil hevde at nettopp her ligger novellens største mulighet til å si noe rystende ved å vise ulike verdener/normsystemer i konflikt.

Goethe kalte den fremmede verdens uventede tilsynekomst i den kjente for *den inntrufne, uhørte begivenhet*. Med dette begrepet fastholdt han den polemiske dimensjon som siden Boccaccio hadde kjennetegnet novellen i forhold til forsynsfortellingen (Arild og Haugan, 1986:350).

Et sammenstøt mellom to «overordnede verdener» er sentralt i Arild og Haugans novelledefinisjon, som sitatet synliggjør. Som et eksempel på en slik konfrontasjon mellom to verdener trekker de fram Boccaccios *Decameronen*. For ettertiden står *Decameronen* som et markant litterært uttrykk der mennesker holdt på å bryte opp fra middelalderens faderrom og den kristenføydale orden. Oppbruddet skjedde ikke umiddelbart, men blir beskrevet for første gang hos Boccaccio da den nye verden, den individuelle og sanselige, bryter med den gamle. Det fortalte i *Decameronen* er underordnet en ny implisitt forteller. Denne fortelleren er et verdslig og frittstående subjekt som først og fremst formidler sin egen nye innfallsvinkel til tilværelsen og ikke maktens kollektive budskap (Arild og Haugan, 1986:349-350). Sagt på en litt annen måte, med den danske litteraturforskeren Aage Henriksens ord; en uhørt begivenhet bryter inn i et miljø i hvile, et normsystem, der begivenheten enten kan bli utstøtt, integrert eller triumfere over normen (Arild og Haugan, 1986:343-344). Henriksen trekker fram konfrontasjonen mellom begivenheten og miljøet, samt hvordan konflikten så arter seg som vesentlig for novellesjangeren. Sammenstøtet mellom to overordnede verdener er Arild og Haugans novellekriterium, inspirert av Goethes uhørte begivenhet.

3.3 Karakterbasert novellebegrep

De to foregående tilnæringsmåtene har vært mest sentrale innen norsk novelleforskning. Internasjonale perspektiv er fruktbare da de gir nye perspektiv. Her finner vi ikke minst den siste tilnæringsmåten jeg vil presentere. Den irske novelleforfatteren og -teoretikeren Frank O'Connor skrev boken *The Lonely Voice: a Study of the Short Story* i 1962.²⁵ Allerede i tittelen på boken er det tydelig at novellesjangeren, ifølge O'Connor, er preget av at fortelleren eller hovedpersonen er ensom. Han har en annen vinkling enn Arild og Haugan og Aarseth, da han fremhever karakterene i novellene i definisjonsarbeidet. O'Connor skriver at novellen fra begynnelsen har fungert annerledes enn romanen, uten at det dermed er enkelt å beskrive hva som utgjør denne forskjellen (O'Connor, 2004:14). Han trekker fram at romanen trenger leserens identifikasjon med en karakter, typisk en helt. I stedet for en helt som i romanen, kretser novellen gjerne om det O'Connor kaller en undertrykket befolkningsgruppe («submerged

²⁵ Frank O'Connor er pseudonym for Michael O'Donovan (1903-1966). Jeg benytter meg at utgaven fra 2004.

population group»).²⁶ Gruppen endrer karakter fra forfatter til forfatter og fra generasjon til generasjon. Generelt formidler gruppen en intens bevissthet om menneskelig ensomhet, skriver O'Connor, et perspektiv Syéd overtar, som vi har sett, når hun kommenterer Nedreaas' noveller i *En sommer med Nedreaas* (2019). Videre poengterer O'Connor at noveller ofte skildrer lovløse figurer som vandrer i utkanten av samfunnet (O'Connor, 2004:18-19). Disse to typene karakterer representerer for ham «the lonely voice». Det er uklart om karakterene på kanten av samfunnet havner innunder hans begrep om en undertrykket befolkningsgruppe. Uansett er O'Connors synspunkt interessante, herunder at novellesjangeren gjerne kretser rundt ensomme individer som faller utenfor samfunnet og at de som karakterer er relevante i sjangerdiskusjonen.

O'Connor skriver videre at novellens tendens til konsentrasjon peker i retning av enkeltindividet, i motsetning til romanens mangfold av stemmer som gjør romansjangeren velegnet til å beskrive samfunnet eller epoken. Novellen forblir i sin natur fjern fra samfunnet, romantisk, individualistisk og uforsonende (O'Connor, 2004:20).

Til slutt vil jeg kort minne om at novellen har vokst fram og utviklet seg forskjellig i ulike nasjoner og til ulike tider, og at det derfor neppe er merkelig at det finnes mange ulike forsøk på definisjon. Det er ikke mulig å sette likhetstegn mellom novellesjangeren slik som det utviklet seg i Tyskland og på det europeiske kontinentet, og «short story»-tradisjonen i USA eller novelletradisjonen i Norden. Aarseth trekker fram at betegnelsen «novelle» har en helt annen historie i angloamerikansk terminologi (Aarseth, 1979:132). Særlig tydelig blir det da roman på engelsk heter «novel». I min lesning av Nedreaas' noveller nedenfor, vil jeg hente inn aspekter fra ulike tilnæringsmåter, med en hovedvekt på Arild og Haugans videreutvikling av Goethes tanker.

3.4 Andre verdenskrig og novellesjangeren

Materialet mitt er noveller som kom ut rett etter andre verdenskrig, og i den sammenheng er det interessant at dette tidspunktet diskuteres spesielt i novelleteori. Professor i germanske språk, Amos Leslie Willson, har skrevet artikkelen “Constancy and Variation: the Short Story in Germany”, publisert i Mendell M. Aycocks antologi *The Teller and the Tale: Aspects of the Short Story* (1982). Willson viser, som tittelen indikerer, at det finnes mangfold og fellestrekk i tyske noveller. Han har noen refleksjoner knyttet til novellesjangeren og andre verdenskrig,

²⁶ Han påpeker at dette er et uheldig og upresist begrep, men bruker det i mangel på et bedre (O'Connor, 2004:17).

som jeg mener er relevante for denne oppgaven. Han skriver at en rekke novelleforskere²⁷ er enige om at tiden var moden for «Kurzgeschichte»²⁸ etter andre verdenskrig. Den ble til som et slags svar på behovet tyske forfatterne hadde for å fortelle objektivt om sine frustrasjoner og dermed behandle de forferdelige opplevelsene og traumene (Willson i Aycock, 1982:90). Han trekker fram et verk publisert i 1949 av Wolfgang Weyrauch med tittel *Tausend Gramm*, der han introduserte tretti Kurzgeschichte-skrivere. Alle fortellingene var enkle og «usminkede i språket», korte i lengde, direkte i detaljert handling, uten moraliserende kommentarer og hvert tilfelle var et utsnitt av livet. Som hos Boccaccio og Goethe, er det tydelig at samtiden innebar en vesentlig endring og dermed la til rette for en ny litterær variant nært beslektet med novellen; Kurzgeschichte. Andre verdenskrig representerte omveltningen, og til tross for at Kurzgeschichte også fantes som sjanger tidligere, fikk den da et oppsving.

I samme bok formulerer «short story»-forfatter Gordon Weaver sine mer filosofiske refleksjoner knyttet til hva en novelle er. Novellesjangeren er avhengig av en åpenlys fortellerhandling, mener Weaver. Dette gir forfatteren mer hodebry med karakterenes følsomhet, særlig knyttet til den indre dynamikken som ligger i karakterenes individuelle psykologi. Denne endringen er ifølge Weaver knyttet til det historiske skiftet fra moralsk absolutisme til moralsk relativisme,²⁹ som nå er den dominerende tendens i vår litterære kultur (Weaver i Aycock, 1982:126). Han fremmer dessuten tanken om at novelle- og kortprosatradisjonen er med på å skape vår menneskelige identitet (Weaver i Aycock, 1982:124). Noveller formidler menneskelige erfaringer. Novellene til Nedreaas kan være eksempler på det, mener jeg, fordi de formidler lite belyste menneskelige erfaringer, blant annet tyskerjentenes erfaringer.

3.5 Leseren og det retoriske aspektet ved novellen

En litterær tekst er gjenstand for lesing, dermed kommer man ikke unna leseren som et ledd i definisjonsarbeidet. Arild og Haugan har tatt til orde for å inkludere leseren og mottakeropplevelsen i sjangerdiskusjonen om novelle, og de kaller en slik tilnærming det «retoriske synspunkt». Basert på Wayne C. Booth, mener de at det litterære verket vil skape sin leser, og at dets detaljer er underordnet en overtalelsestruktur som vil ha leseren til å «godta det fortalte og verdistrukturerte univers» (Arild og Haugan, 1986:348). Argumentene for et slikt

²⁷ Her trekker han fram Schnurre, Motekat og Bender.

²⁸ Kurzgeschichte er slik jeg forstår det, det samme som den amerikanske «short story». Altså ikke helt det samme som en novelle, men likevel ikke så ulike at det blir irrelevant i en defineringsdiskusjon.

²⁹ «Moral absolutism» og «moral relativism» er begrepene Weaver bruker.

poeng er at en kunstnerisk framstilling ikke er en narrativ struktur, men en retorisk struktur der leseren er tenkt med. Form og innhold er ett i den forstand at det retoriske synspunktet er det «verdistrukturerte univers». Det enhetsskapende i en episk tekst er derfor ikke en abstrakt narrativ struktur, men en levende, aktiv bevissthet. Navnet på denne er *den implisitte forteller*, understreker Arild og Haugan (mer om dette i oppgavens kap. 5) Et annet argument for det retoriske synspunktet er at novellen aldri har eid en selvstendig litterær form og dermed alltid lånt foreliggende former, for eksempel fra den muntlige fortelling, anekdoten, brevet, dagboken og essayet. I muntlige sjangre spiller retorikken en rolle. Derfor mener Arild og Haugan at det er innlysende at det retoriske synspunktet er fruktbart for novellesjangeren (1986:348-349).

Også Aarseth trekker fram novellens forgjengere blant andre litterære sjangre i *Episke strukturer*. Men, i motsetning til Arild og Haugan, kommer han fram til at Boccaccio som novellens startpunkt står i gjeld til flere av middelalderens former som fabel, legende, anekdoten og exemplum (Aarseth, 1979:119). Han avviser Boccaccio som novellesjangrenes oppfinner og understreker at Europas åndsliv på 1300-tallet var i ferd med å åpne seg for nye impulser fra ikke-kristne kulturformer. Han trekker fram greske, romerske og arabiske idéer. Likevel skriver han senere at Boccaccio er novellens viktigste befester, ved siden av Cervantes (Aarseth, 1979:130). Dette viser noe av ambivalensen i Aarseths kapittel som Arild og Haugan kritiserer.

For å runde av dette kapittelet om novellen som sjangeren vil jeg også nevne det siste aspektet som Arild og Haugan omtaler; de avviser formulering om at novellen er «enstrenget». Novellen blir beskrevet som enstrenget, i motsetning til romanen som «flerstrenget». Ordet «enstrenget» overser antakelig novellens viktigste grep, skriver Arild og Haugan, nemlig etableringen av dobbelthet i det fortalte. Dobbeltheten inntreffer mellom de to overordnede ideologiske formasjoner, ordenen og begivenheten, som de anser som vesentlig. Novellekunsten består i å få de overordnede verdener konkretisert i en historie, samt få denne konflikten til å forplante seg til leseren gjennom overraskelsen (Arild og Haugan, 1986:360). Altså er beskrivelsen av novellen som enstrenget misvisende og upresis. Leseren er dessuten en sentral aktør som ikke må neglisjeres. Novellen bruker sammenstøtet mellom to overordnede verdener og den retoriske utnyttningen av overraskelsen, til å gjøre leseren til en del av teksten (Arild og Haugan, 1986:361). Novellesjangeren viser bedre enn andre sjangre nødvendigheten av å tenke leserens forhåndforståelse og forfatterens utnyttelse av den, med i tekstbegrepet (Arild og Haugan, 1986:364). Dette bygger videre på novellens retoriske aspekt.

Er det dermed enighet om at novellen er en kort, episk tekst, som kan overraske leseren med en uhørt begivenhet? Lengde blir av Anders Gullestad i læreboken *Dei litterære sjangrane*

(2018) presentert som det momentet de fleste er enige om når det gjelder novellen – altså at novellen er en kort prosatekst (Gullestad, 2018:40-41).³⁰ Også Aarseth kommer fram til at lengden er det eneste sikre han vil konkludere om novellesjangeren (Aarseth, 1979:135 og 144). O'Connor, derimot, mener at lengekravet ikke er det avgjørende sjangertrekket. En novelle må ikke være kort, det er heller innholdet og fortellerhandlingen som er avgjørende for at det er en novelle. Desto viktigere enn lengde er novellens tre nødvendige elementer – utstilling, utvikling og drama (O'Connor, 2004:25).

There is simply no criterion of the length of the short story other than that provided by the material itself, and either padding to bring it up to a conventional length or cutting to bring it down to a conventional length is liable to injure it. I am afraid that the modern short story is being seriously affected by editorial ideas of what its length should be. [...] A great story is not necessarily short at all, and the conception of the short story as a miniature art is inherently false. Basically, the difference between the short story and the novel is not one of length. It is a difference between pure and applied storytelling (O'Connor, 2004:26).

Innholdet og fortellerhandling er viktigere enn korthetskravet, skriver O'Connor. Tvungen kutting av ord vil kunne skade teksten. Altså er ikke hovedforskjellen mellom en roman og novelle lengden. Romanen er mer «rett fram», mens en novelle gjerne har en rammefortelling og flere nivå som gjør den komplisert. O'Connor fokuserer her på fortellerteknikken og måten hendelsene er fortalt. Det er fortellerstemmen blant annet som skiller de to sjangrene, ifølge O'Connor. I tillegg til at novellen mest av alt uttrykker en ideologi i form av sympati for en undertrykket befolkningsgruppe, ifølge O'Connor, som nevnt tidligere.

3.6 Samling av novelletrådene

Avslutningsvis vil jeg i min tilnærming til Nedreaas' noveller ikke vil holde meg til bare en av novelletilnærmingmåtene gjennomgått her i kapittel 3. Jeg vil hente elementer og inspirasjon fra alle overnevnte, der jeg mener det er hensiktsmessig. Dette er et bevisst grep fra min side ettersom jeg har funnet flere relevante elementer fra novellesjangerdiskusjonen som er aktuelle for analysen av *Bak skapet står øksen* og i den videre drøftingen om hva som er spesielt med novellesamlingen. Novellen har lett blitt sett på som en mindreverdige variant av fiksjonsprosaens dominerende form i vår tid og kultur, romanen. Nedreaas' uttalelse om at hun anser det som en svakhet at tekstene hennes ofte blir noveller, bekrefter også dette (Modal, 1976:115). Men novellen er ikke en mindreverdige form i forhold til romanen, men heller en høyverdige kunstform (Skei, 1999:299, O'Connor, 2004:22, May, 2013:249). Den er fiksjonsprosaens kortform, underlagt sine egne lover og regler. Kanskje er Nedreaas bedre enn hun selv ser ut til å frykte?

³⁰ Gullestad refererer til Poe (1842), Friedmann (1953), Aarseth (1979), Hovland (1993).

De tre tilnæringsmåtene til novellesjangeren gjennomgått i dette kapitlet er henholdsvis en historisk, en inspirert av Goethe og en karakterbasert, supplert med kontekstuelle og retoriske tilnæringer. Den historiske tilnæringsmåten er representert ved Asbjørn Aarseth. Han definerer novellen ut ifra en fortelling om noveller publisert opp gjennom historien. Historiske eksempler, rammefortellingen og lengden mener Aarseth er særtrekk ved novellesjangeren. Goethes definisjon om at novellen skal inneholde en uhørt begivenhet lever fremdeles. Arild og Haugans hovedpoeng er utviklet fra Goethe, de mener at novellen inneholder et sammenstøt mellom to overordnede ideologiske verdener. De understreker viktigheten av det retoriske aspektet ved en novelle, særlig ved fortellerhandlingen. O'Connor har flere poeng knyttet til en novelledefinisjon. Hans kjeppest er midlertidig at novellen gjerne formidler sympati med en undertrykket befolkningsgruppe og at karakterene dermed er særlig bestemmende for novellesjangeren. Aycocks antologi, med blant andre Weaver, inneholder flere filosofiske tankerekker om hva som utgjør en novelle. Her vil jeg trekke fram tanken om novellen som egnet til å formidle menneskelig erfaringer, særlig behandle erfaringer fra traumatiske tider, som andre verdenskrig. Selv om det er uenighet om en presis novelledefinisjon, er det ingen tvil om at novellen som litterær sjanger har en viktig posisjon blant de episke sjangrene.

Etter denne nødvendigvis nokså raske gjennomgang av novelleteoretiske aspekter, går vi nå videre til diskursen om tyskerjenter i samtiden til *Bak skapet står øksen*. For å kunne si noe om Nedreaas var tidlig ute med sitt nyanserte og forståelsesfulle blikk på tyskerjentene, vil jeg i det følgende gjennomgå uttalelser nordmenn ellers kom med om kvinnene, publisert i avisinnlegg. Hva sier avisinnleggene om hvordan befolkningen forholdt seg til og omtalte tyskerjentene? Jeg har valgt å hente inn avismateriale som vitne på samtidige uttalelser og tanker om tyskerjentene. Samtidsdiskursen om tyskerjentene er høyst relevant i sammenligning med Nedreaas' skjønnlitterære, nyanserte blikk, for å få en forståelse om Nedreaas var en av mange eller i ensomt selskap med sin nyanserte holdning til tyskerjentene.

4. Samtidsdiskursen:

Nordmenns holdninger til tyskerjenter 1945-1946

4.1 Avisinnlegg som kilde til samtidens holdninger

Aviser er og har lenge vært et sted for informasjonsflyt og meningsutveksling. Redaktørene har brukt avisspaltene til for eksempel å formidle fordommer og oppfordre til toleranse. Journalister har skrevet om undertrykking og frigjøring, og leserinnlegg har gitt uttrykk for hva publikum mener, på godt og vondt (Flo, 2010:17). Det var nærliggende å undersøke publiserte tekster om tyskerjenter for å forstå hvordan mennesker i Torborg Nedreaas' samtid så på disse kvinnene. Jeg begynte med avisene som lå digitalt tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets nettsider. Framgangsmåten min var preget av søk på Nasjonalbibliotekets nettsider, jeg brukte søkeordene var «tyskertøsene*» og «tyskerjentene*»³¹, og jeg fikk en rekke interessante treff. Men en god del aviser er kun tilgjengelige fra Nasjonalbibliotekets lokaler i Oslo.³² Jeg ønsket imidlertid å finne et representativt utvalg, både når det gjaldt geografi og politisk landskap. Jeg foretok derfor et utvalg etter disse kriterier. Da jeg oppdaget at jeg manglet særlig konservative stemmer og aviser fra Bergensområdet, undersøkte jeg målrettet Aftenposten, Bergens Arbeiderblad og Bergens Tidende som alle var tilgjengelig på mikrofilm ved Universitets Biblioteket.

Underveis ble det også klart at jeg måtte avgrense tidsrommet for søket mitt.³³ Perioden jeg ville fokusere på ble avgrenset fra frigjøringen i mai 1945 til februar 1946, det vil si tidsrommet rett før og rett etter at Nedreaas' novellesamling ble publisert. Jeg endte opp med ni ulike aviser og fant 40 utdrag fra disse særlig relevante. Aviser blir utgitt over hele landet, flere ganger i uka. Det er oppsiktsvekkende at jeg kun finner 40 relevante omtalelser av tyskerjentene over en periode på ti måneder.

Andre verdenskrig medførte at mange aviser måtte stoppe driften under krigen og ofte hadde de ikke kapital til å starte opp igjen etter krigen.³⁴ Historiker og presseman Hans Fredrik

³¹ Med stjerne bak søkeordet får man opp alle bøyingsformer av ordet i Nasjonalbibliotekets digitale database. Søkemotoren er likevel ikke ufeilbarlig. Dermed må en ta høyde for at avisinnlegg om tyskerjentene av ulike grunner kan ha latt være å dukke opp. Bjørn Westlie tar lignende forbehold i sin bok *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen* (2019:12), da også han bruker Nasjonalbibliotekets nettressurser.

³² Dette var naturligvis en utfordring, men med god hjelp fra ansatte på librar- og manuskriptsamlingen på HF fikk jeg lest *Aftenposten*, *Bergens Arbeiderblad* og *Bergens Tidende* på mikrofilm. Grunnet opphavsrett og andre regler er det strengt hvem som har tilgang til å vise ulike eldre aviser.

³³ Arbeidet kunne inkludert flere aviser og tidsrommet kunne vært lenger. Men siden hovedfokuset tross alt ligger på novellesamlingen *Bak skapet står øksen*, og avisene og holdningen de gir uttrykk for bare skulle danne et slags bakteppe som sier noe om samtidens faktiske holdninger til tyskerjentene, valgte jeg å begrense meg slik jeg gjorde.

³⁴ I 1939 ble 287 aviser utgitt i med ulik frekvens, mens i 1950 var det 233 aviser som jevnlig ble utgitt (Flo, 2010, s. 14).

Dahl er hovedredaktør for det store oppslagsverket *Norsk presses historie* som redegjør for pressehistorien fra 1660 til 2010, der andre verdenskrig er viet stor plass. Jeg benyttet meg av bind fire som omhandler det aktuelle tidsrommet 1830 til 2010.³⁵

Jeg har lest Aftenposten, Arbeiderbladet, Bergens Arbeiderblad, Bergens Tidende, Friheten, Grimstad Adresstidende, Sarpsborg Arbeiderblad og, fra 1946, Tromsø og 1ste Mai. Idar Flo sorterer avisene alfabetisk etter navn. Nedenfor har jeg valgt en annen rekkefølge i fremstillingen min. Det er viktig å nevne at fra 1880 til 1980-årene var avisene i Norge stort sett eid eller tett tilknyttet politiske partier. For å lette leseprosessen er innleggene jeg fant presentert etter hvor avisene befinner seg på den politiske aksen, fra høyre- mot venstresiden. Avisgrunnlaget mitt dekker dessuten mye av Norge geografisk, fra Oslo-området, Grimstad og Sørlandet, Stavanger og Bergen, Troms og Nord-Norge, samt Østfold. Trøndelag, deler av Nord-Norge og innlandet er områder jeg ikke har fått til å dekke i denne gjennomgangen. Når det gjelder sjanger, har jeg tatt med både leserinnlegg, kronikker og kommentarer.

I *Norsk presses historie* omtaler Hans Fredrik Dahl Aftenposten, utgitt fra 1860, som pålitelig, sjenerøst velutstyrt, samtidig litt knipsk og gammeldags i sine holdninger. Avisen kom etter hvert ut både i morgen- og aftenutgaven. Avisen ble Høyres viktigste talerør (Dahl, i Flo, 2010:25). Bjørn Westlie poengterer i sin bok *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen* at Aftenposten var landets største og viktigste avis opptil og under krigen (Westlie, 2019:24). Johs. Nesse ble i 1941 avsatt som redaktør, og «nye redaktører med NS-boken i orden ble hentet fra Aftenpostens egen redaksjon» (Westlie, 2019:79). Mange fortsatte etter krigen i sine stillinger. Grimstad Adresstidende, en av Norges eldste aviser, ble grunnlagt i 1856. Avisen holdt stø moderat-konservativ kurs gjennom to århundrer. Den er i dag politisk uavhengig, men med en verdikonservativ og kristen holdning (Jensen, i Flo, 2010:146). Aftenposten og Grimstad Adresstidende utgjør høyrepressen i denne oppgaven.

Bergens Tidende ble utgitt av boktrykker Johan Wilhelm Eide i 1868. Avisen skrev seg inn i en liberal tradisjon, med ambisjoner om å bidra til en opplyst samfunnsdebatt. Bergens Tidende markerte seg tidlig som en politisk avis, mer radikal enn den viktigste konkurrenten, Bergensposten. BT ville være «et rent Venstre-blad». Avisen ble Venstre sitt hovedorgan vestpå og etter hvert storavisa på Vestlandet (Eide, i Flo, 2010:49). Ett annet venstreblad er avisen Tromsø. Den ble grunnlagt i 1898 etter politisk strid i Venstre, da den tidligere venstreavisen Tromsø Stiftstidende ble oppfatta som ikke pålitelig nok som partiavis. Den nye avisen ble en kompromissløs forkjemper for Venstres interesser. På slutten av 1930-tallet var Tromsø den

³⁵ *Norske aviser fra a til å*, er redigert av historiker og høyskolelektor i mediefag Idar Flo.

nest største avisen i Nord-Norge. Redaktør Oscar Larsen ble fjernet i 1941 og avisen fortsatte som organ for Nasjonal Samling, dette diskrediterte avisen i etterkrigstiden (Tjelmeland, i Flo, 2010:345). For ikke å forveksle blir disse venstreavisene omtalt som sentrumspressen, ettersom de befinner seg mer sentralt enn mot venstre på den politiske aksen.

I 1927 ble Bergens Arbeiderblad opprettet som organ for det nye forente Det norske Arbeiderparti i Bergen. DNAs tidligere avis, Arbeidet, ble i 1923 organ for Norges Kommunistiske Parti (Terjesen, i Flo, 2010:50). Også 1ste Mai er en arbeiderpartiavis. Den ble utgitt i Stavanger fra 1899, etter å ha vært en håndskrevet avis fra 1895. Avisen skulle danne motvekt til byens borgerlige aviser. 1ste Mai kom i skiftende opplag i mellomkrigstiden, men ble likevel regnet som viktig for arbeiderbevegelsen i Stavanger (Omdal, i Flo, 2010:276).

Arbeiderbladet eller Social-Demokraten ble grunnlagt i 1884. Avisen var eid av Arbeiderpartiet og ble utgitt i Oslo. Som et sentralt redskap i byggingen av arbeiderbevegelsen i Norge var avisen lojal og ukritisk i forhold til Arbeiderpartiet. Avisen fikk senere navnet Dagsavisen (Terjesen, i Flo, 2010:78). Sarpsborg Arbeiderblad oppsto i 1929 som en videreføring av Østfold Arbeiderblad. Bakgrunnen var behovet for å reorganisere Det Norske Arbeiderparti sine aviser i nedre Østfold etter partisamlingen i 1927. Det ble til slutt enighet om å ha én arbeideravis i distriktet, for Fredrikstad, Sarpsborg og Halden – dette var Sarpsborg Arbeiderblad (Rønning, i Flo, 2010:294).

Enda lenger til venstre finner vi avisen Friheten som startet som illegal avis under unntakstilstanden i Oslo 10. september 1941. Avisen ble utgitt resten av okkupasjonstiden. Etter frigjøringen kom Friheten som dagsavis og avløste mellomkrigstidens Arbeideren. Friheten ble hovedorgan for NKP i Oslo (Rønning, i Flo, 2010:133).

Av plasshensyn kan jeg ikke presentere alle funn i de omtalte ni avisene her. Utvalget jeg har foretatt er styrt av hvor tydelig notisene, kronikkene og leserinnleggene gir uttrykk for holdninger til tyskerjentene.³⁶ Fra mai til desember 1945 er ordet «tyskertøser» nevnt 862 ganger. Ordet ble brukt flest ganger i juni og juli 1945.³⁷ At begrepene «tyskertøs» og «tyskerjente» er å finne i avisene såpass ofte, tyder på at de var et mye diskutert tema. Samtidig tok flere til orde for at det var viktig å prioritere andre aktuelle saker i avisene. Innlegg om tyskerjenter ble ved flere anledninger skjøvet til side til fordel for annet mer relevant stoff.³⁸

³⁶ En del avisenotiser med kategoriske faktaopplysninger er ikke tatt med. De gir ingen inntrykk av samtidens holdninger til tyskerjentene og ville tatt mye plass i oppgaven.

³⁷ Dette tallet er regnet ut gjennom søkeresultatene til NB. Feil kan forekomme. Disse funnene gjelder også for alle bøyingsformer av ordet «tyskertøs».

³⁸ *Bergens Tidende* 5. juni 1945: «Med hver post mottar vi mer eller mindre indignerte inserater om tyskerjentene. De fleste av dem må vi av plasshensyn la gå i papirkurven» og i *Sarpsborg Arbeiderblad* 22. nov.

Et viktig spørsmål i denne sammenheng er dessuten hvem som kommer til orde i avisene. I kun to av de 40 innleggene som her blir framlagt kommer tyskerjenter selv til orde. De resterende 38 innleggene er det andre som kommenterer tyskerjentenes situasjon og skriver *om dem*.

4.2 Funn i avisene, mai 1945 til februar 1946

4.2.1 Høyrepressen – Selvgod forakt for tyskerjenter og begrepet «feltmadrasser».

Aftenposten:

I Aftenposten gjengis en samtale mellom helsedirektør Karl Evang og Norsk Telegrambyrå fra 12. juni 1945. Samtaletema var den nye provisoriske anordningen for bekjempelse av kjønnssykdommer. Helsedirektøren representerer en objektiv, vitenskapelig holdning, samtidig som direktøren selv har en fortid som raseteoretiker (Skorgen, 2002:223). Evang slår fast:

Et stort antall smitteførende kjønnssyke, særlig kvinner av en type som ikke kan antas å ta noen omsyn, var en fare for smittespredning både blant nordmennene og de allierte soldater. [...] Under okkupasjonen har tyskerne og tyskertøsene brakt dem utover, og man stod i fare for, når krigen var forbi, at et stort antall smittefarlige kvinner vilde dra ut fra byen og infisere hittil «rene» deler av landet. Det trengs derfor en kraftig og klar lov, som bl. a. gav myndighet til å isolere disse ansvarsløse smitekildene, om nødvendig med makt (Aftenposten 29. juni 1945).³⁹

Retorikken til Evang er interessant. Mest iøynefallende er nok tanken om at tyskerjentene vil «infisere hittil 'rene' deler av landet». Ordbruken antyder at kvinnene reiser ut av byene, ifølge Karl Evang, til dalfører og andre steder og med hensikt å «smitte» befolkningen der. Jeg ser her en vikarierende argumentasjon, der Evang fremmer det helsemessige synspunktet som problemet. Han er redd for smittespredning og formidler at det handler om å beskytte nordmenns helse. Denne retorikken til en offentlig direktør er oppsiktsvekkende. Det er nærliggende å spørre hva Evang egentlig vil med dette utsagnet. Han stempler tyskerjentene som «ansvarsløse smitekilder» og grunnet frykten for smitte mener han de burde isoleres. Et interessant poeng er dessuten tankegangen om at kjønnssykdommer hovedsakelig smitter videre av kvinner.⁴⁰ Til sist ser vi en tydelig objektivisering og umenneskeliggjøring av tyskerjentene i formuleringen «disse ansvarsløse smitekildene». De er dermed ikke likestilte

1945 står det at arbeidsledigheten er den største utfordring regjeringen må ta tak i. Andre utfordringer, som tyskerjentene og deres barns mulighet til å få det best mulig, må komme i andre rekke.

³⁹ Hele den første setningen gjengitt her er uthevet i avisinnlegget, med mellomrom mellom hver bokstav.

⁴⁰ Dette er en gammel tanke som først ble tydelig fra 1840 til 1888 da det var et prostitusjonsvesen i Kristiania som var kontrollert og regulert av politiet. Dette ga prostitusjon, som var forbudt ved lov, et skinn av lovlighet. Prostituerte kvinner det var grunn til å tro var kjønnssyke ble innkalt til undersøkelse, gjerne fast to ganger i uken, ifølge Anette Walmann (2016) for Oslo Byarkiv. Den mannlige kunden ble i betraktelig mindre grad ansett som smittebærer. Dette er også synlig ettersom «Smitteanordningen» av 1945 i praksis kun gikk utover kvinner. Ingen menn ble satt i forvaring kun på mistanke om smitte. Myndighetene kalte det «medisinsk forebygging» (Aarnes, 2009, s. 60-61).

subjekter, men rene smittekilder, farlige bakterier. Innlegget formidler en kritisk holdning, full av forakt, gjemt bak en merkverdig retorikk. Det er ikke urimelig å anta at helsedirektørens ord, i større grad enn leserinnlegg, fikk gehør i befolkningen grunnet hans autoritet.

Høyesterettsadvokat Annæus Schjødt holdt tale i Det Norske Studentersamfund i oktober 1945. Han diskuterte bruken av dødsstraff i rettsoppgjøret, samt gamle og nye straffebestemmelser. Aftenposten skriver at han blant annet sa: «[d]et lønner seg ikke å ramme de bitte små – ofte vil de ble rammet på annen måte, uten straff» (Aftenposten 1. oktober 1945). Dersom min antakelse om at Schjødt her sikter til tyskerjentene er rett, mener han altså at de vil bli rammet uansett – selv om de kanskje ikke blir dømt i rettsoppgjøret.

I samme avisartikkel står det at dr. Johan Scharffenberg meldte seg på diskusjonen. Han spør hvilken lovhjemmel som brukes for å kunne internere «tyskertøsene». Han karakteriserer interneringen som et forferdelig psykologisk feilgrep. Her trekker han fram særlig de mange tilfellene der «bra piker bare på grunnlag av at de har vært forlovet med en tysker» ble satt i leir. Han argumenterer for en systematisk psykologisk undersøkelse av de unge landssvikene. «Det er jo her tale om animalske drifter som er noe av det dypeste i dyre- og menneskelivet, mens nasjonalfølelsen er en nyere følelse uten rot i medfødte drifter. Er de indignerte klar over hva de er så indignerte over? Er det for kjønnsmoralens skyld eller for nasjonalismens skyld?» (Aftenposten 1. oktober 1945). Det er bemerkelsesverdig at psykologen og fengselslegen Scharffenberg trekker fram drifter for å forklare hvorfor tyskerjentene ble sammen med fremmede soldater. Dr. Scharffenberg vender også blikket over på de som er indignerte, de som reagerer og spør om de vet *hvorfor* de reagerer slik de gjør. Han fikk sterk applaus for dette innlegget, skriver Senje (Senje, 1986:37). Et siste poeng Scharffenberg leverer lyder slik; «[s]åvidt jeg vet er alle «ministerfruene» i frihet og jeg vil dem ikke noe vondt. Men deres forhold kan i hvert fall karakteriseres som nesten heleri – de solet seg i det minste i glansen av sine menn» (Aftenposten 1. oktober 1945). Han påpeker at det er de laveste i samfunnet som må bære det sosiale stigma, i større grad enn «ministerfruene». Til tross for at «ministerfruene» oppnådde flere goder grunnet mennenes stilling. Scharffenberg var en tydelig stemme i samtiden som ved flere anledninger tok tyskerjentene i forsvar, som her fra et møte i Studentersamfunnet.

I Aftenposten 20. november 1945 ble det publisert en artikkel med overskriften «Landssvikene og samfunnet». Teksten er basert på et foredrag holdt ved Universitetet i Oslo av byfogd og talsmann for Norsk Forening for Socialt Arbeide, B. Didriksen. Han argumenterer for en løslatelseslov og benådningslov av landssvikere grunnet den fæle anklagelysten i landet. «Den løslatte [om alle typer landssvikere] må ikke bli møtt med bare forakt. Da blir

gjenreisningsspørsmålet vanskelig å løse. [...] Vi har fått en selvgodhet og anklagelyst her i landet som ikke lover godt» (Aftenposten 20. november 1945). Didriksen retter dermed blikket mot anklagerne, og påpeker at anklagelysten er stor. Han går videre og retter pekefingeren mot andre enn dem man kanskje hadde lettest for å peke på.

Høyesterettsadvokat Leif Rode skyter inn, skriver Aftenposten, at «[m]ange av landssvikerne må unnskyldes fordi de har vært i en situasjon som vi har vanskelig for å fatte» (Aftenposten 20. november 1945). Rode uttrykker en holdning som kan minne om forståelse, i alle fall som tar avstand fra streng fordømmelse. Han peker på at man ikke kan sette seg inn i andre menneskers livssituasjon – derfor er helheten vanskelig å forstå. Politisjef Andreas Aulie, på den andre siden, legger til «at stemningen etter freden ble så opprevet, var ting man måtte vente seg». Når politiets høyeste sjef omtaler stemningen da freden var et faktum som opprevet og at dette var noe man måtte forvente, unnskylder han overtrampene som ble gjort i frigjørings opphetede dager. Det er betenkelig. På den ene siden kan dette virke som en ansvarsfraskrivelse. På den andre siden er det mulig at politisjef Aulie kun kommenterer at dette var forventet, ettersom han kjente til de faktiske forholdene og holdningene i landet under krigen. Videre står det en kommentar fra redaksjonen avslutningsvis til samme innlegget i Aftenposten, med fokus på samfunnets økonomiske overlevelse;

Når stemningen er opprevet, tenker folk mer generelt, mere parolebetont. Man gjør seg ikke opp sin individuelle mening, men dette bør vi se å komme tilbake til. [...] det betinger at man kommer vekk fra de hevntanker som samfunnet har i dag. Det er ikke spørsmål om silkefront eller isfront, men om samfunnets beståen. Det koster å ha 60 000 arbeidsløse i en pariakaste (Aftenposten 20. november 1945).

Holdningene som kommer til uttrykk i det flerstemmige innlegget i Aftenposten 20. november viser flere ting. Aulie representerer en mer konservativ og moderat holdning, da han uttrykker at en kan forvente opprevet stemning da freden kom. Innlegget avslutter med en mer nyansert tankegang om at man ønsker seg vekk fra hevntanker i dag. Det vil være det beste for samfunnet, antyder redaksjonen, dog med et økonomisk hovedmotiv.

Oppsummerende må jeg kommentere at det er påfallende lite omtale av tyskerjentene i Aftenposten. De blir omtalt kun ved tre anledninger. Utenom det ene innlegget fra 29. juni som beskriver tyskerjentene som ansvarsløse smittekilder, virker innleggene nøkterne. Det kan selvsagt spille en rolle at de to andre innleggene er publisert sent på høsten 1945. Det kan være flere grunner til at tyskerjentene fikk lite spalteplass i Aftenposten. Enten kan redaksjonen bevisst ha unnlatt å skrive og kommentere situasjonen. Det er også mulig at tyskerjenteproblematikken ikke var prekær eller interessant nok for en godt etablert høyreavis. Kanskje var det for noen journalister helt utenkelig å skrive om disse kvinnene som hadde falt utenfor samfunnet og den aksepterte seksualmoralen. Kanskje kan tilbakeholdenheten i

høyrepressen skyldes at også redaksjonen i blant annet Aftenposten hadde holdt seg med tyskerne ved å få monopol på annonsesalg.⁴¹ Kanskje ønsket de derfor ikke å kommentere tyskerjentenes situasjon? Stort sett ble ikke journalistene som hadde skrevet tyskervennlig under krigen byttet ut etter frigjøringen. Uansett hva grunnen til den beskjedne spalteplassen tyskerjentene fikk i Aftenposten var, tør jeg påstå at det viser en «skyve under teppe»-mentalitet.

Grimstad Adressetidende:

Grimstad Adressetidende trykket 13. juni 1945 en notis med tittelen «Opprydding blant tyskertøsene i Grimstad begynner». Den ikke-navngitte skribenten er indignert over at brevveksling mellom tyskerjenter og deres kjære fremdeles foregår:

Det har tildels forundret folk at tyskertøsene tilsynelatende har fått høve til å operere også etter krigens slutt. [...] Det ble nemlig oppdaget at det florerte en livlig brevveksling mellom tyskerne og jentene, ja her var sogar en ren central for formidling av brever. Dette satte nå politiet en brå slutt for. Endel brev ble også beslaglagt, og de værste av tøsene ble tatt vare på. Det første de fikk lov til var å gjøre rent etter sine kjære venner i barakkene på Marivold. Hva som senere skal gjøres med dem kan en enda ikke uttale seg om, men en kan være forvisst om at de vil få sin velfortjente straff (Grimstad Adressetidende 13. juni 1945).

Ordvalget «operere» tyder på mer spionaktig arbeid, et målrettet angrep mot landet heller enn kjærlighets- eller mellommenneskelig relasjon. Det er ikke veldig underlig at par som har hatt mye kontakt, brevveksler. Likevel ser det ut til at det ble sett på som uhørt i samtiden. Folk antok på forsommeren 1945 at tyskerjentene skulle straffes i rettsoppgjøret, og dermed få sin velfortjente straff.

I august 1945 publiserte avisene en tolkning av loven som overrasket mange. «Tyskertøsenes forhold kommer ikke under straffelover, fordi de 'tjenester' de har ytet har vært gitt enkelte personer, ikke militærmakten som sådan. Alle rettskyndige er enige om det» (Arbeiderbladet 23. august 1945). Den gjengse oppfatningen var at tyskerjentene kunne dømmes etter lov og at det fantes lovhjemmel for å straffe dem. Likevel stoppet ikke dette

⁴¹ Camilla Helene Wernersen konkluderer i sin masteroppgave i pressehistorie at Aftenposten «med rette kan beskyldes for å ha utvist en servil [krypende underdanig] holdning i forhold til sensurmyndighetene under krigen» (Wernersen, 2006:107). Wernersen konkludere med at hennes funn «styrker også tesen om at Aftenposten var en nazivennlig avis som strakk seg lengre enn direktivene påla dem» (Wernersen, 2006:105). I boken, *Det norske jødehatet, Propaganda og presse under okkupasjonen* (2019), har Bjørn Westlie en detaljert gjennomgang av norske aviser og deres forhold til NAT (Norsk Artikkeltjeneste, de produserte artikler og kommentarer med nazistisk innhold som alle norske aviser skulle publisere) under okkupasjonen. Etter at redaktør Johs. Nesse ble fjernet 12. september 1941, ble *Aftenposten* utvilsomt mer nazivennlig. Westlie har en lenger utgreiing om Aftenpostens holdning til okkupasjonen, der hovedpoenget er at Aftenposten gjennomgikk en nazifisering først gjennom politisk tilpasning, deretter ved at avisen fikk nye, regimevennlige redaktører i 1941, fra egen stab [eks. Henry E. Endsjø] (Westlie, 2019:170). Han kommenterer videre at gråsonene for kollaborasjon er mange, men at familiekonsernet Amandus Schibsted m/etterkommere tjente gode penger på at avisen utkom under krigen, de dominerte dessuten annonsemarkedet i sine konkurrenters fravær (Westlie, 2019:174).

publiseringen av avisinnlegg som kommenterte tyskerjentene og dermed antydte samtidens holdninger. I Grimstad Adresstidende ble et anonymt, fordømmende innlegg publisert:

[...] Quislingene og tyskertøsene steller til et forferdelig leven når vi skal sende dem hjem til Norge. De lå på kne og ba oss om å få slippe eller løp de til de engelske myndigheter og bønnfaldt om å få bli. Det er merkelig at tyskertøser både i Norge og Tyskland får arbeide hos engelskmennene som om ingen ting har hendt. Også de som ble karakterisert som tyske «feltmadrasser» fortsetter nå med engelskmennene. Det er bare nasjonsbytte (Grimstad Adresstidende 5. september 1945).

Innlegget har en klar nedlatende tone, både overfor engelskmennene, men særlig overfor tyskerjentene. Skribenten mener det etter frigjøring kun har skjedd et «nasjonsbytte». Dessuten benytter han seg av det seksualiserte, nedverdiggende begrepet «feltmadrass». Dette er et rimelig drøyt begrep å publisere, til tross for at det står i hermetegn. Det er ingen tvil om hva som ligger i begrepet og at det dermed var i bruk muntlig om tyskerjentene i samtiden.

I samtiden var det også noen som så på tyskerjenteneproblemet som noe sosialt fundert. Ulike skribenter har naturligvis ulike tilnærminger, alt fra å påpeke at det er forskjell på klasser innad i gruppen tyskerjentene utgjør, til å understreke at samfunnet har et ansvar for de svakeste. En drøy måned etter frigjøringen ble et slikt innlegg publisert i Grimstad Adresstidende. «Den store massen av tyskerjenter er unge og umyndige og har sikkert ikke tenkt på at de skadet sitt land. For dem har saken sikkert også et sosialt tilsnitt, og en må derfor behandle dem deretter» (Grimstad Arbeidertidende 16. juni 1945). Holdningen her virker mer tolerant og mindre fordømmende, innsenderen ber folk om å se det større bilde, det «sosiale tilsnittet» i saken.

Skribenten F. B. skrev et innlegg i samme avis der han retter fokus mot et klasseskille blant tyskerjentene, mellom «tyskerjenter» og «tyskerdamer». Han mener at «tyskerdamer» og «tyskerelskerinner» fortjener strengere straff enn tyskerjenter, som ble fristet med blant annet penger. «Nest etter angivere er vel tyskerdamer og tyskerelskerinner det vemmeligste vi har opplevet her i landet under krigen og hvis noen er hjemfallen til strengeste straff er det dem» (Grimstad Adresstidende 7. juli 1945). Her kan det virke som at holdningen til de såkalte «tyskerdamene» minner mye om de negative holdningene til tyskerjenter generelt som mange i samtiden delte. Slik jeg tolker F. B. sitt innlegg virker han sintere på de velstående tyskerjentene ettersom de ikke led noen økonomisk nød og derfor hadde større mulighet til å velge andre menn enn tyskerjenter med dårlig råd og lite sosialt sikkerhetsnett.

Høyrepressens holdninger oppsummert

Aftenposten og Grimstad Adresstidende er avisene som i oppgaven representerer høyrepressen. Ulike holdninger kommer til uttrykk her, blant annet blir tyskerjentene omtalt som farlige smittekilder som vil infiserer landet, samt som «feltmadrasser». Det blir dessuten

framlagt en frykt for en pariakaste med mange arbeidsledige, da dette vil bli dyrt. Dr. Scharffenberg står som den tydeligste stemmen blant tyskerjentenes forsvarere, til tross for at han avskriver svermeriene deres som dyriske drifter. Andre uttrykker en mer imøtekommende og mindre fordømmende holdning, og ber folk om å se det større bilde, det «sosiale tilsnittet» i tyskerjentesaken. Flertallet av innleggene og referatene i høyrepressen virker dog fordømmende og omtalelsene oser av forakt.

4.2.2 Sentrumspressen – Tyskerjentenes navn må noteres på offentlige lister. Frekke «kjønnssvikere»

Bergens Tidende:

Et usignert innlegg fra mai 1945 i Bergens Tidende forteller om en dame som ble kalt tyskerjente, fordi hun hadde sittet fengslet og dermed forflyttet seg ute med tyske vakter. «Hvor bittert og sårt må det ikke være å få slengt slike sjofle bemerkninger etter seg, etter å ha gjennomgått et langt fengselsopphold. Og så få høre den slags av sine egne. Vi skulde holde oss for god til den slags i disse dagene. Vær derfor forsiktig med å dømme for snart» (Bergens Tidende 14. mai 1945). Skribenten formidler en mening om at stempling av feil jenter er uheldig – innlegget uttrykker dermed indirekte at skribenten anser det som berettiget dersom det var snakk om en «rettmessig» tyskerjente.⁴²

I Bergens Tidende står et innlegg om en familie som har «holdt seg med tyskere» og en dame derfra som var ombord til et selskap på et engelsk skip. Innlegget avslutter med et ønske om å unngå slike situasjoner: «Rettferdighetens kvern maler sent, men det måtte i hvert fall kunne la seg gjøre at politiet – om det ikke har tid og plass til å arrestere alle – satte opp lister over presumptivt uverdige personer, så vedkommende norske myndigheter som har med innbydelsene å gjøre, hadde noe å gå etter» (Bergens Tidende 1. juni 1945). Forslaget går ut på å lage en liste over trolig «uverdige personer» og dermed for framtiden skille dem ut fra viktige arrangementer. Tanken var å loggføre de som blir omtalt som «uverdige» for så å benytte listene til diskriminering.

I et usignert innlegg i Bergens Tidende blir en storstilt klippeaksjon mot tyskerjenter i Laksevåg omtalt. Ubekreftede tall sier at opp mot 40 jenter ble tvangsklippet. Innlegget avslutter slik: «[d]et er forståelig at folk reagerer når de ser at kvinnfolkene fortsatt holder lag med tyskerne. Men det må så sterkt som mulig igjen strekes under at dette er en sak som politiet skal ta seg av» (Bergens Tidende 4. juni 1945). Selv den liberale sentrumsavisen Bergens

⁴² En uheldig formulering, da det kan diskuteres hva en rettmessig tyskerjente er, ettersom enhver av deres historier var unike. Formuleringen står likevel i den betydningen samtiden la i begrepet tyskerjenter, til tross for at også dette var rimelig utflytende.

Tidende uttrykker forståelse for de som reagerer voldelig på tyskerjentenes oppførsel. De understreker ettertrykkelig at dette er politiets ansvar – «igjen» viser at BTs redaksjon hadde oppfordret til dette tidligere. Redaksjonen ser seg likevel nødt til å på nytt anmode befolkningen om å la tyskerjentene være.

Tromsø:

I en usignert notis i Tromsø finner jeg følgende påstand full av forakt: «[d]isse «kjønnssvikere» viser fremdeles stor frekkhet» (Tromsø 21. januar 1946). Ordet «kjønnssvikere» beskriver godt hvordan oppfatningen av tyskerjentene var. Begrepet «kjønnssvikere» kan virke pussig på oss i dag. Som Drolshagen skriver var avstraffelsen av tyskerjentene er et rent nasjonalt anliggende, det handlet om å identifisere de som sviktet (Drolshagen, 2009:38). Saken er at dette sviket handler om så mye mer enn ”bare” de enkelte kvinneskjebnene. Det handler også om hvordan man definerer hvem som hører til og hvem som ikke hører til - hvem overholder gjeldende normer? Hvor går grensene for individets frihet, og i særdeleshet: hvor går grensene for kvinnenens frihet innenfor folkefellesskapet? (Drolshagen, 2009:49-50). På et nivå har kvinnene sviktet forventningene til sitt eget kjønn ved å opptre unasjonalt, dermed har de samtidig sviktet det mannlige kjønn ved å vende seg bort fra sine norske menn. Medisinhistorikeren John Gilman formulerer det slik; bare seksualitet som holdes strengt innenfor ens egen gruppe blir betraktet som moralsk, så vel i familiens som i nasjonens øyne (Drolshagen, 2009:55). Dette var ikke tilfellet med tyskerjentene, de holdt seg ikke innen «sin egen gruppe». De sviktet gjeldende seksualmoral, og ble dermed ansett som seksuelt urene. Det var antakelig en heller vanlig holdning i samtiden å betrakte tyskerjenter som «kjønnssvikere», slik tonen i flere av innleggene antyder.

I løpet av vinteren 1946 oppstod det en debatt om man skulle publisere tyskerjentenes navn i avisene og straffe dem på den måten gjennom ytterligere sosial fornedrelse. Dette kan en se i sammenheng med det tidligere innlegget (Bergens Tidende 1. juni 1945) som ønsket å lage lister med tyskerjente-navn og andre som var «tyskvennlige» for å holde dem unna viktige arrangementer. Innlegget i Tromsø går enda lenger, prinsippet er likevel det samme; å loggføre de som blir omtalt som «uverdige» for så å benytte listene til diskriminering. O. J. Sjøsetten formulerer det slik under overskriften «Fram i lyset med dem» i Tromsø 7. februar:

Noen bedre måte å refse på enn å sette navnet på dem i avisen, fins ikke. Vi ser hver dag at disse tøsene er ute på vift, og det vil fortsette så lenge tyskerne er i landet.. Med deres navn for offentligheten hadde de ikke kunne være så frekke. Nu forsøker de frekt å trekke seg tilbake – ja selv i religiøse samfunn vil de begynne. Det er falske apostler. Svikefulle arbeidere, sier Paulus, som setter sin ære i sin skam.

Kvinnen var jo den som førte synden inn i verden fra begyndelsen, for hun ulydig mot Gud og hørte etter slagen – «djevelen». Det samme gjelder også nu. Kvinnen har ikke lydt sine egne menn, barna har ikke hørt etter sine foreldre, de hørte etter slagen «tyskerne» [...].

Ta opp moralloven og hold dem.

Fram i lyset med landssvikene og tysktøsene.

Få et rent samfunn (Tromsø, 7. Februar 1946).

Holdningen som blir tydelig her er fundert i den kristne tro. Sjøsletten trekker paralleller til syndefallet i Edens hage og Evas bit av slagens eple, til tross for Guds advarsler. Kvinnen er den som svikter. Videre blir slangen sammenlignet med tyskerne, den forlokkende og giftige på innsiden av den vakre hagen. Hva skribenten mener med «et rent samfunn» tidlig i 1946 er et godt spørsmål. Antakelig et samfunn uten landssvikere av noe slag. Retorikken og det påståtte moralske engasjementet er påfallende likt Hitlers raseideologi, målet om det rene, tyske samfunnet.⁴³ Igjen tar noen til orde for å publisere offentlige lister med navn på tyskerjenter, slike lister ble faktisk publisert i ulike danske illegale blader. Her stod på navn og adresse til antatte tyskerjenter på trykk, formålet var, ikke ulikt det Sjøsletten ønsker, «at henge dem ud til offentlig skændsel» (Warring, 1994: 297-298). «De som setter sin ære i sin skam» blir det formulert om tyskerjentene. Det er det lite sannsynlig at de faktisk gjorde. Lite var så forbundet med skam som overtrampet samfunnet mente de hadde begått. Likevel virker det som en holdning i samtiden at tyskerjentene ikke ga seg, selv etter frigjøringen, de blir gjentatte ganger kalt nettopp frekke.

Sentrumspressens holdninger oppsummert:

Bergens Tidende og Tromsø omtale av tyskerjentene virker noe mer liberale enn holdningene ytret i høyrepressen. Samtidig ble tyskerjentene i sentrumspressen omtalt som frekke «kjønnssvikere». De mer avbalanserte holdningene i sentrumspressen er dermed ikke gjennomgående. I tillegg ble det advart om å stemple feil kvinner som tyskerjenter, da det ville få fatale konsekvenser. Med andre ord er det ikke ille dersom tyskerjenta faktisk *har* opptrådt unasjonalt. To innlegg i sentrumspressen tar til orde for å på ulike måter lage lister over tyskerjenter. Den mest radikale av dem ønsker å publisere listene i avisene så det skal være klart for folk hvem som er tyskerjenter.

⁴³ Odd-Bjørn Fure omtaler at statlige institusjoner demonstrerte holdninger som hadde berøringspunkter med nasjonalsosialistiske tankefigurer, da tyskerjenter i det sivile samfunn ble utsatt for trakassering og utestenging. (Fure, i Uglevik Larsen (red.) 1999:37).

4.2.3 Arbeiderpressen – Agnar Mykle og Sigurd Evensmo. «Jeg er en tyskertøs». Kjærlighet gjør bind. Brennmerking.

Bergens Arbeiderblad:

Forfatter Agnar Mykle debuterte i 1944, bare et år før Nedreaas gav ut *Bak skapet står øksen*. Han ble etter hvert en av 1900-tallets mest mytiske og innflytelsesrike forfattere i Norge. Han uttaler seg om tyskerjentene i en artikkel hovedsakelig om tyskerbarna i Bergens Arbeiderblad 13. juni 1945. Overskriften spiller på det prestene, ifølge Mykle, tidligere sa da de døpte tyskerbarn; «unnfanget i synd og født til misgjerninger». Han skriver at tyskerungene er uskyldige – de har de samme mulighetene til å bli fullverdige, voksne individer, slik alle barn har. Han avviser at det arvelig sett ligger en forbannelse over tyskerbarna.

På morssiden er det muligens litt mere problematisk. [...] Og man må aldri glemme, at bortsett fra de notoriske angiversker og pøbler innen tysker-tøsenes rekke, består det store flertall av ulykkelig, lutfattige, norske tjenestepiker, fabrikkpiker, bondejenter og sypiker, som ikke hadde, og som aldri ville kunne få, franske grever eller engelske lorder til sin disposisjon! For dem var det aldri politikk, det var e v e n t y r e t det gjaldt! Det store, det som hender kun en gang, aldri mer (Bergens Arbeiderblad 13. juni 1945).

Her antyder Mykle at det var kjærlighet involvert, uten at dette står eksplisitt. Det store, som kun skjer en gang, kan tolkes som en kraftig, het ungdommelig forelskelse. Videre skriver Mykle om ansvarsfordelingen i samfunnet vedrørende tyskerjenteproblemet: «La oss ta en del av ansvaret på oss, for at vi i 1939 hadde et slikt proletariat av ulykkelige og utvilsomt erotisk underernærte kvinner, at det ikke skulle mer til for å få dem til å falle, enn synet av en blank knapp i en tysk uniformsjakke! Det er like meget v å r feil, som d e r e s feil!» (Bergens Arbeiderblad 13. juni 1945). Mykle stiller seg her på linje med andre som mener tyskerjentene var et samfunnsproblem. Samtidig harselerer han med påstått undertrykket kvinnelig seksualitet som har ligget latent. Han vil dog spre ansvaret, i stedet for å lempe det kun på tyskerjentene selv, slik andre tok til orde for. Samtidig bruker han en spissformulering om at det kun skulle en blankpusset knapp til for at flere falt for tyske soldater.

I Bergens Arbeiderblad står en notis med overskriften «Jeg er en tyskertøs», publisert i midten av juni. Denne er en av to notiser jeg har funnet der tyskerjentene selv skriver. Hun har signert innlegget «En mor». Hun tar dermed avstand fra tilnavnet tyskerjente (som den andre kvinnen signerte med) ved å vektlegge at hun først og fremst er mor. Innlegget hennes er interessant av flere grunner, men særlig fordi det utgjør et motsvar til det mange andre mener om henne og andre i hennes sted. Hun skriver at hun ikke ønsket å gå til kvakksalvere for å ta abort,

[d]ette sto nemlig for meg som å begå et nytt feilgrep. Jeg vil ikke unnskyldes synd, den må de enkelte av oss som for vill; stå til regnskap for. Men gi oss tross alt, en mulighet for oppreisning. La oss få leve videre ved å bære ansvaret ved at vi pleier våre barn etter beste evne med en mors kjærlighet (Bergens Arbeiderblad 18. juni 1945).

Hun avslutter med å skrive: «Man er blitt herdet, og klarer mer. Men bland endelig ikke politikk inn hvor politikk ikke ble ofret en tanke». Disse setningene gir en verdifull innsikt i hvordan en marginalisert gruppe hadde det. Tyskerjenta understreker at hun har blitt herdet. Hun omtaler dessuten en eventuell abort som et nytt feilgrep, altså erkjenner hun at hun har trådt feil. Det er likevel vanskelig å se om hun sikter til selve forholdet med tyskeren eller at forholdet resulterte i et barn, i formulering «for vill». Samtidig viser ordene hennes mye omsorg og ønsket om å ta vare på og oppdra barnet sitt. Hun skriver at de som er i samme situasjon som henne selv må sette seg mot å bli fratatt sine barn. Det er derfor mulig at hun ikke ser på barnet som feiltrinnet, men heller årsaken og forholdet i forkant – eller kanskje de sosiale konsekvensene og reaksjonene graviditeten førte med seg.

I Bergens Arbeiderblad blir det noen dager senere publisert et fordømmende svar til tyskerjentas innlegg, «Svar til en mor» signert «Per».

Tenk at dere «heltinner» som ga dere i fiendens vold, nå pjatter om æresfølelse (som i disse 5 årene har vært dere så fjernt), og da etter at fienden har bekreftet sitt samkvem så ettertrykkelig ved å etterlate seg disse omlag 6000 «visittkort» rundt om i landet (Bergens Arbeiderblad 22. juni 1945).

Ikke bland inn politikk, siterer han henne. «Nei, det skal Gud vite at det ikke ble! Hadde dere det gjort, tenkt en smule på politikk, så hadde dere forstått alvorret ved å selge seg til fienden». Å selge seg, slik Per skriver, indikerer opplagt prostitusjon. Per tar videre til orde for å sende tyskerjentene og -barna ut av landet. Han avslutter med «[d]et er ikke hevn vi krever, men rettferdighet». Mange mente tydeligvis at dette gjensto for å gjenopprette orden og oppnå rettferdighet. Debatten virker polariserende, eksempelvis blir barn omtalt som «visittkort». Ytterkantene sto langt fra hverandre og var svært uenige, «Per» virker lite villige til å inngå kompromiss.

1ste Mai

Noen innlegg tar opp problemet med at tyskerjenter er nettopp kvinner. Hvordan ville situasjonen vært hvis de var menn? En som kaller seg «PETTER» mener han har sett den samme «tyskerjentementaliteten» hos menn. Han skriver: «[d]et er snakket så mye i tyskertøser og den mentaliteten de representerer. Men er i grunnen vi mannfolk så mye bedre? [...] Forleden hørte jeg om et tilfelle her på våre kanter som jeg synes tangerer tyskertøs-mentaliteten ganske godt». En heimefrontsgutt hadde fraternisert med en «nazipike», og de var blitt forlovet. Nå, skriver innsenderen, venter gutten bare på at jenta skal sone ferdig sine ti måneder. «Det er mulig at piken er kurert for sin nazimentalitet og det kan sjølsagt bli et lykkelig ekteskap, la oss iallfall håpe det. Men at gutten i det heile kunne innlede bekjentskap med piken under de rådende

forhold, røper den samme mentalitet som tyskertøsene la for dagen og kan vel ikke forklares på annen måte enn at kjærlighet gjør blind» (1ste Mai 17. januar 1946). Når fraterniseringen her snus om og gjelder menn, er det interessant at kjærlighet blir nevnt. Ingen andre av de over sytti avisinnleggene jeg har undersøkt nevner kjærlighet som en oppriktig forklaring, med unntak av Mykle sitt innlegg hvor det ligger implisitt. Her formidler «PETTER» forestillingen om at den unge gutten har sviktet, kort og godt kan forklares med at kjærlighet gjør blind. Når det er jenter og kvinner som svikter, derimot, da er det i større grad politisk. Deres manglende dømmekraft i partnervalg blir kritisert og ansett for å ha lite med kjærlighet å gjøre, slik virker den gjeldende forståelsen i samtiden.

Arbeiderbladet

Det foregikk en debatt i avisene om hvordan man skulle forholde seg til og hvordan straffe tyskerjentene. Blant annet deltok psykolog og fengselslege Johan Scharffenberg og Leif Thomsen i debatten. Jeg har ikke klart å finne Scharffenbergs innlegg i debatten.⁴⁴ I Arbeiderbladet svarer Leif Thomsen innlegget til Johan Scharffenberg, som forvarer tyskerjentene.

[...] Forbitrelsen blant publikum over at den spesielle kategori landssvikere som tyskertøsene utgjør og som nå i åresvis har terrorisert hele komplekser fremdeles skal få gå omkring som om de ingenting har gjort er så stor at den helt naturlig må få en utløsning (Arbeiderbladet 27. juni 1945).

Det mest karakteristiske er Thomsens retorikk. «Utløsningen» til heimestyrkene er helt «naturlig», mens tyskerjentene har «terrorisert» den øvrige befolkningen. Dermed unnskylder han den brutale behandlingen av tyskerjenter som en naturlig reaksjon, noe tyskerjentene framprovoserte. Thomsen underbygger dette videre: «[...] samtidig som publikum har fått en utløsning for sine følelser når det gjelder avstraffelse av disse elementer». Retorikken hans er påfallende, tyskerjentene blir omtalt som elementer – objekter, ikke mennesker.

Thomsen skriver videre at en forlegning for politiet fikk noen tyskerjenter til å komme og vaske på H.S.-kontoret, men en av dem slo seg vrang da hun ble hentet til jobben. «Den første og verste av dem skjelte H.S. ut etter note, og dro av gårde til Vålerenga politistasjon og fikk så utrolig det kan høres politiets fulle beskyttelse. Det er nesten ikke til å fatte, men sant allikevel» (Arbeiderbladet 27. juni 1945). I de to siste setningene uttrykker Thomsen at han synes det er uhørt at tyskerjentene får noen form for beskyttelse. Hans holdning til tyskerjentene er fordømmende og overbevisende, han virker ikke i tvil om sitt standpunkt.

⁴⁴ Hans innlegg er kun tilgjengelige fra Nasjonalbibliotekets lokaler i Oslo.

Det er interessant å se noen i samtiden ta stilling til om det er forskjell på jenter som er sammen med tyske eller allierte soldater. En som kaller seg «Paratrooper» svarer rimelig kaldt en kvinne, Frøken A., som lurte på dette i Arbeiderbladet:

For husk: Hver god norsk kvinne og mann, jente og gutt, møter i hver amerikansk, engelsk soldat eller russisk krigsfange en kampfelle. Og da har en som regel lov å omgås [sic].

Det er klart at både Milorg og de andre norske guttene gjerne vil ha de norske jentene for seg selv. De er jo de kjekkeste i verden. Men å sette en god norsk jente i klasse med en tyskertøs for å gå sammen med amerikanerne – ja, en slik synsmåte kan, etter alt som er hendt, ikke karakteriseres sterkt nok. De guttene som snakket om å klippe håret ditt, frøken A., de måtte minst være noen ordentlig hvalper. Egentlig tror jeg deg ikke helt når du sier det var bare språket du var interessert i - men det får så være (Arbeiderbladet, 10. juli 1945).

Kvinnene har altså som regel lov til å omgås allierte soldater. Det kommer likevel fram at det helst er norske menn de norske kvinnene bør finne seg. Dette stemmer overens med funnene til Warring. Hun finner belegg for påstanden om at kvinnelig seksualitet ble sett på som en nasjonal og maskulin eiendom. Eksplicit uttalt i dette sitatet da det står «klart at både Milorg og de andre norske guttene gjerne vil ha de norske jentene for seg selv». Dessuten ser Warring dermed kvinnelig sedelighet som en sentral del av den maskuline og nasjonale æren (Warring, i Ellingsen, 1995:124-125). Nettopp derfor reagerte mange så sterkt på det de så på som et svik fra tyskerjentene. Skribenten tror ellers ikke på motivet til frøken A., skriver han. Han framstår mistroisk og skeptisk, holdningen virker overbærende. Innlegget videreformidler muligens et poeng om at man må være forsiktig med å stole på det kvinner, som er sammen med fremmede makter, sier.

I en yrkesreportasje i Arbeiderbladet er blant annet to kvinnelige hattemakere intervjuet. Reporteren spør, ute av kontekst, om de har hatt «sanne fleinskallede kunder i butikken her?» Damene svarer at det var én innom for noen dager siden. Hun sa hun hadde en hårsykdom og at doktoren hadde barbert hodet hennes. «Men vi har ingen hatter som passer slike damer, vi har ingen interesse av å hjelpe dem – tyskertøsene!» (Arbeiderbladet 24. september 1945). Her virker det som at heller ikke andre kvinner støttet tyskerjentene. Det er likevel umulig å avgjøre om denne avvisende holdningen gjaldt flertallet av norske kvinner. Dette er det eneste innlegget der kvinner selv har kommet direkte til orde, sett bort fra de to innleggene skrevet av tyskerjenter.⁴⁵ Uavhengig av kjønn, dømte folk tyskerjentene og ønsket i mange tilfeller ikke å ha noe med dem å gjøre. Også i et yrke der målet er å selge hatter, nektet damene å selge produktene sine til tyskerjenter.

⁴⁵ Her antar jeg at de fleste av artiklene er skrevet av menn. Dette er selvsagt vanskelig å bekrefte, de aller fleste innleggene er ikke signert med verken initialer eller navn. Der det er signert med initialer sier dette naturligvis ingenting om kjønn. Videre har jeg funnet noen innlegg publisert under spalten «Vi kvinner» i Friheten, mulig innlegg her er skrevet av kvinner. Den ene artiklene jeg med sikkerhet vet er skrevet av en kvinne, er «Nasjonal prostitusjon» i Friheten 11. desember 1945 av Torborg Nedreaas. Se kap. 4.2.4 for innlegg i Friheten.

«Tyskertøsene til Hovedøya» er overskriften på et innlegg signert «Flere forargede», publisert i Arbeiderbladet. De uttaler seg særdeles negativt om interneringen av tyskerjenter på Hovedøya. Den særlig fargerike ordlyden er fremtredende: «Vi ser av dagspressen at politiet har bestemt at noe av dette bunnfall skal overføres til Hovedøya, hvor det er plass for 2000 av dem. Dette er vel og bra nok, skjønt vi synes stedet ligger for nær byen, hvis vakre omegn blir tilsølet og luften forurenset av dette pakket, som ennå har duften av tysk barbarisme i seg» (Arbeiderbladet 26. september 1945). Her skinner holdningen til tyskerjentene klart igjennom. Jeg tolker ordene «bunnfall» og «pakket» om tyskerjentene som, om mulig, mer negativt ladet enn formuleringene «elementer» og «menneskemateriell» som vi har sett tidligere. Drolshagen formulerer det som at tyskerjentene ble beskyldt for å ha «tilsmusset» nasjonen med kroppene sine (Drolshagen, 2009:66-67). Misnøyen med «tilsølingen» kunne ikke vært klarere uttalt, dette innlegget formidler voldsom forakt.

Et innlegg i Arbeiderbladet tar til orde for økt sosial likhet. «Mr. George» skriver om foreldre, deres påvirkningskraft og at noen høytstående hjem «brøler ennå, om tyskertøsene og moralløsheten – som altså underforstått skulle skrive seg fra østkant-hjemmene. De glemmer at det fantes rikelig tilvekst av tyskertøser fra vestkanten». Videre skriver han: «[m]en fra de 'moralløse' og 'nedbrutte' arbeiderhjem på østkanten kom mange av våre beste frihetskjemper. I de hjemme var det også påvirkning av foreldrene, men det var en gunstig påvirkning, for der hadde de i allfall greie på hva som var fedrelandsforrederi og ikke. [...] De ble ikke satt i fengsel fordi de ikke hadde moral, men fordi moralen de hadde var en fare for fiendem [sic.] og hans lurvete norske medløpere» (Arbeiderbladet 17. februar 1946). Her kan en ane en sosialt fundert holdning publisert i arbeiderpressen, som tar arbeiderhjemmene i forsvar og påpeker at tyskerjenter også kom fra finere hjem.

Flere stiller seg kritiske til hevngjerrigheten i befolkningen overfor tyskerjentene, slik B. Didriksen poengterte, dog her på et senere tidspunkt (Aftenposten 20. november 1945). En av dem er forfatter og journalist Sigurd Evensmo. I Arbeiderbladet skriver han:

At hårklippingen og annen mishandling skulle ha noen oppdragende hensikt er en påstand som bare kamuflerer ønsket om h e v n. Man endrer ikke menneskenes karakter og livssyn ved å klippe håret av dem. [...] Deres [tyskerjentenes] holdning er fordømt av alle som uverdige. Men la oss et øyeblikk se litt på de menneskeskjebnene som ligger bak denne uverdighet. La oss være helt sikre på at vi ikke sitter i glasshus når vi skal til med steinene (Arbeiderbladet, 29. mai 1945).

Her setter han direkte ord på at hevnen er noe uverdige. Man endrer ingens karakter eller livssyn ved å klippe håret av dem, skriver Evensmo. Dessuten antyder han at befolkningen sitter i glasshus når de fordømmer tyskerjentene. Grunnen til dette utdyper han videre med sosiale forhold og dårlig oppdragelse:

Skal samfunnet klarlegge de individuelle forutsetninger og motiver for å nyansere hevnen?

Eller kan det tenktes at samfunnet (og det er oss alle) et øyeblikk før vi på ny svinger sakser og river i klærne – spør seg selv:

De uverdige menneskeskjebner, er de i sterk grad betinget av sosiale misforhold og feilaktig oppdragelse?

Og hvis vi svarer ja: Er samfunnet da uten ansvar? (Arbeiderbladet, 29. mai 1945).

Her stiller Evensmo en del spørsmål til leserne. Han stopper på en måte tiden, i det øyeblikk noen skal til med saksen, og spør om ikke samfunnet har noe ansvar for situasjonen. Budskapet om å tenke seg om før en gjennomfører en handling, som potensielt har alvorlige konsekvenser for en annen, er tankevekkende.

Sarpsborg Arbeiderblad

I et anonymt leserinnlegg publisert i Sarpsborg Arbeiderblad skriver skribenten om at tyskerjentene på en eller annen måte må skilles ut fra den øvrige befolkningen.

Skal slike vesener som disse «damene» slippes løs på samfunnet kanskje etter noen måneders fengsel? Skal de gå omkring blant oss uten at vi skal kunne vite hva slags «mennesker» det er? Jeg tenker først og fremst på våre allierte soldater og våre sjøfolk. Tøsene må isoleres på en eller annen måte. Å holde dem på et slags asyl vil sikkert falle for kostbart. Men noe må gjøres (Sarpsborg Arbeiderblad 23. mai 1945).

Videre skriver samme skribent; «[d]e verste 'tyskertøsene' bør kort og godt brennmerkes – ikke figurlig (det har de allerede selv gjort), men bokstavelig. Stemplet bør preges i deres panne til advarsel for alle dem som ikke selv befinner seg i dette dyriske stadium». Dette innlegget er publisert litt over to uker etter frigjøringen. Det kommer tydelig fram at skribenten mener tyskerjentene er annenrangs mennesker, grunnet sitt svik. Brennemerking og tydelig stemping i pannen blir nevnt som måter befolkningen kan bli klar over hvem tyskerjentene er og dermed skygge banen. Kort tid etter holocaust og merkingen av jødene med davidstjernen er det oppsiktsvekkende at slike metoder nevnes for segregering av enda en gruppe. Samtidig er det ikke gitt at folk flest allerede i mai 1945 var klar over metodene nazistene brukte for å stemple og undertrykke jøder. Holocaust var ikke viden kjent før på 1960-tallet. Torill Steinfeld skriver at vinteren 1959 og 1960 ble det registrert en mengde hendelser rettet mot synagoger, jødiske gravplasser, boliger og bygg eid av jøder. Dette vakte stor internasjonal oppmerksomhet og utløste omfattende pressedeletter om nazisme og antisemittisme. Den internasjonale glemsel- og taushetskulturen som hadde rådd om Holocaust siden 1945, slo som konsekvens av dette omsider sprekker (Steinfeld, 2019:106).⁴⁶ Dette er nyttig informasjon i arbeidet med kartleggingen av holdningene i avisene 1945 og 1946, da det kanskje kan forklare en del av bemerkningene fra den umiddelbare etterkrigstiden som ellers virker forbløffende i våre dager.

⁴⁶ Hun henviser her til flere: Mendelsohn 1987, bd. 2, 366f.; Bachner 1999, 136f.; Johansen 2006, 43f og Reitan 2015, 59.

I Sarpsborg Arbeiderblad 10. juli 1945 står det et anonymt innlegg som kommenterer hvor stille det er rundt tyskerjentene om dagen:

Det er blitt litt stillere omkring «tyskertøsene» i det siste. Interessen for dem er i ferd med å ebbe ut. Harmen over deres opptreden og forakten over dem er der vel fremdeles, og vil forhåpentligvis alltid være der, men det er ikke så aktiv lenger. Folk lar stort sett «tyskertøsene» være i fred.

Harmen vil forhåpentligvis alltid være der, skrives det. Tanken på tilgivelse er så fjern at skribenten mener forakten overfor dem *alltid* bør være der. Folk lar dem stort sett være i fred, altså ikke ved enhver anledning. Holdningen i dette innlegget virker avventende og kjølig, det blir kommentert at det nå er stillere rundt tyskerjentene, uten at det kommer fram om innsenderen er glad for det eller ikke. Likevel har innlegget et hevnjerrig preg.

Når jeg leser avisene fra tidsrommet etter frigjøringen får jeg inntrykk av at det var vanskelig å vite hvem som var tyskerjente og hvem som ufortjent ble stemplet. Ryktene svirret våren og sommeren 1945 og lite skulle til. Et innlegg i Sarpsborg Arbeiderblad åpenbarer bekymring for situasjonen. «Jeg tror det kan være på sin plass at politiet offentliggjør en advarsel til folk, gjør oppmerksom på hva man utsetter seg for av straff ved å lage eller spre falske beskyldninger, og først og fremst hvordan uskyldige mennesker på den måte kan tilføyes ubotelig skade» (Sarpsborg Arbeiderblad 12. juli 1945). Innlegget gir ellers uttrykk for at noen, de rettmessige tyskerjentene, fortjener en slik «ubotelig skade».

Flere leserinnlegg er publisert i løpet av sommeren og høsten 1945. I et anonymt leserinnlegg i Sarpsborg Arbeiderblad er tema at tyskerjentene ble internert for beskyttelse.

Etter at disse kvinnfolk under krigsårene helt ut har favorisert fienden, kjøpt opp mat til sine tyske venner, gjort så folk har blitt helseslått, ødelagt massevis av hjem og barn, satt tusenvis av tyske unger til verden, som nordmennene må fø på, og hele tiden har disse kvinnfolkene under tyskernes beskyttelse hånet det norske folke, og ønsket seier for sine tyske venner. Og slike individer kan ikke rammes av noen straff, men man kan attpå til risikere å bli arrestert, hvis man fornærmer disse tøsene (Sarpsborg Arbeiderblad 13. juli 1945).

Skribenten forslår videre syrlig ironisk at norske myndigheter må gå ut å unnskyldte at de har internert tyskerjenter, samt gi dem plenty av brennevin, mat og sigaretter så overgangen ikke blir så stor for dem. Til sist ber han alle nordmenn hilse på tyskerjenter de møter på sin vei, ettersom de er beskyttet av både tyske og norske myndigheter. Innlegget er signert «Flere». Holdningen her viser til en misnøye med en for myk behandling av tyskerjentene mange følte på.

I Sarpsborg Arbeiderblad skrev redaktøren en notis under det ironiske innlegget ovenfor om at de forventet slike innlegg om tyskerjentene. Samtidig uttrykker han en frustrasjon over få konkrete politianmeldelser;

«[...] fordi vi kjenner folks følelser overfor «tyskertøsene». [...] Politiet har gang på gang oppfordret alle gode nordmenn til å melde fra hvis de sitter inne med opplysninger og beviser

for landssvik. Men hva får det – anonyme brever om at den og den piken «har fløyet med tyskerne». Punktum. På det grunnlaget har politiet ikke lov til å arrestere pikene» (Sarpsborg Arbeiderblad, 13. juli 1945).

Redaktøren ber dermed folk ikke sitte inne med opplysningene sine og om de så gjør det, har de ingen rett til å bli bitre når jentene løslates. Dette viser at det er ulike forståelse og oppfatninger av hvordan man skal håndtere tyskerjentene og det man sitter på av informasjon. Holdningen i befolkningen er likevel klar. Både redaktøren og innsenderen er egentlig enige om at tyskerjentene fortjener reaksjoner – redaktøren er kun nøye på å få «beviser for landssvik» først.

Samtidig mener noen skribenter i Sarpsborg Arbeiderblad at man i samtiden har andre og viktigere problemer enn tyskerjentene. «Endel ledige fra Tune» skriver at arbeidsledigheten er den største utfordring regjeringen må ta tak i. Andre utfordringer, som tyskerjentene og deres barns mulighet til å få det best mulig, må komme i andre rekke (Sarpsborg Arbeiderblad 22. november 1945). De mener at andre problemer var mer prekære enn tyskerjenteproblemet. Skribentene vil heller ha fokus på å få ned arbeidsledigheten. Det er ikke urimelig å anta at flere tenkte slik i samtiden. Som nevnt er det trolig de mest engasjerte som skriver til avisene. En slik holdning som denne er tatt med for å vise at det fantes konkurrerende syn.

Flere peker også på klasseperspektivet knyttet til tyskerjentene. I et anonymt innlegg i Sarpsborg Arbeiderblad uttrykker skribenten sinne over det skjeve rettsoppgjøret:

Onde tunger hvisket at aksjonen mot tyskertøsene ble stanset fordi en begynte å komme inn i de «finere kretser». Jeg nekter fremdeles å tro det, men enkelte er blitt bestyrket i sin mistanke.

Det er også andre ting som tyder på at det er forskjell på folk i landssvikoppgjøret.

En lutfattig arbeider sitter den dag i dag inne fordi han ble narret inn i NS. Men den som angivelig gjorde det og som lokket fler enn denne ene, som samlet inn penger til NS og hadde tillitshvehv [sic.] i partiet, han har fått gå helt uantastet [...] (Sarpsborg Arbeiderblad 15. august 1945).

I arbeiderpressen tok folk til orde mot slik usosial behandling knyttet rettsoppgjøret og behandlingen av tyskerjenter. Samtidig tar de ikke tyskerjenter, uavhengig av klasse, i forsvar. Det kan heller virke som budskapet til flere av disse innleggene var at alle tyskerjenter burde straffes, uavhengig av klasse, men at kanskje særlig de «bedre stilte» tyskerjentene virkelig fortjente straff. Kanskje kan disse innleggene sees i sammenheng med en sosialistisk tankegang blant flere i samtiden. Særlig i Friheten, hovedorgan for NKP, kan en ane dette.

Arbeiderpressens holdninger oppsummert:

Arbeiderpressen er det kildematerialet som har vært mest tilgjengelig. Ettersom materialet her var så sprikende i holdningene til tyskerjentene, har jeg tatt med mest stoff herfra. I arbeiderpressen formidler noen skribenter forakt og fordømmelse. En tar til orde for at tyskerjentene bør utvises fra landet, en annen for at de bør brennmerkes. Andre er mer

forklarende, blant annet trekker en fram en sammenligning der en mann var sammen med en «nazipike» - skribenten mener dette viser samme mentalitet som tyskerjentene hadde. Når situasjonen blir snudd på hodet og mannen opptrer unasjonalt, trekker skribent inn kjærlighet som forklaring eller årsak. Dette blir aldri eksplisitt nevnt som forklaring på hvorfor tyskerjentene falt for tyskere. Mykle, med flere, mener tyskerjentene er et samfunnsproblem. I Bergens Arbeiderblad får man et særlig interessant innblikk i innlegget signert av «En mor», skrevet av en tyskerjentene som deler sine erfaringer og tanker om egen situasjon. Arbeiderpressen, har i større grad enn høyre- og sentrumspressen med et sosialt aspekt i innleggene om tyskerjentene. Eksempelvis blir sosiale forskjeller, arbeidsledighet og fattigdom trukket fram som forklarende faktorer.

4.2.4 Kommunistpressen – Ungdommelig livstørst, uten politisk opplysning. Hvem skal betale for «moroa»?

Friheten

I Friheten, NKPs avis, blir det oftere enn i de andre avisene skrevet om sosiale utfordringer, i tråd med avisens politiske ståsted. En skribent som kommenterer klasseaspektet kaller seg E. B.. Han (eller hun) skriver at «finere» tyskertøser også må straffes og at det ikke skal skilles mellom ulike sosiale klasser i spørsmålet om straff.

Det er mulig at de «fine» fruer ikke hadde så «intim» forbindelse med tyskere som tyskertøsene, men den forbrytelse de har gjort er meget større. Det de simple tøser har gjort er jo egentlig en moralsk forbrytelse. Og man må kunne gå ut fra at disse tøsene meget tidlig har kommet ut på skråplanet på grunn av årsaker som fattigdom, dårlig miljø, slett oppdragelse og urenlighet på det sedelige område. Årsaker som til syvende og sist samfunnet egentlig er ansvarlig for. Ved å straffe disse straffer staten også seg selv, og staten bør i dette tilfelle straffes.

De «finere» fruene derimot hadde alle muligheter til å kunne unnvære den materielle vinningen som det å være sammen med tyskere førte med seg. Til tross for dette hadde de likevel stadig omgang med tyskere (Friheten 6. juli 1945).

E. B. tar til orde for at samfunnet har ansvaret for at tyskerjentene måtte handle som de gjorde, da de ifølge skribenten allerede hadde havnet utenfor grunnet fattigdom, dårlig miljø og slett oppdragelse. E. B. trekker dermed fram at det er samfunnet som bør ilegge seg selv straff – da det til syvende og sist er samfunnet som er ansvarlig for at tyskerjentene handlet slik de gjorde. Samtidig som E. B. virker klar i sin tone når det kommer til de øvre klassene; de fortjener lite nåde.

I Friheten står det en fast spalte ved navn «Vi kvinner», der Ingeborg Bakken og Siri Sverdrup Lunden utgjør redaksjonen. Spalten tar opp saker som i større grad er aktuelle for kvinnelige lesere, deres hverdag og ønsker å fremme kvinners perspektiv i enkeltsaker. Bakken

og Lunden tar til orde for å heller strekke en hånd til tyskerjentene i stedet for å støte dem vekk, under overskriften «Utstøtte i samfunnet eller likeverdige mennesker?»:

[...] Det er interessant at de deler av borgerskapet som går inn for «silkefront» når det gjelder de større landssvikere, er de som kaster seg mest glupsk over disse ulykkelige jentene, og her er de ikke redd for å kaste den første stein. Det er lettere å svinge riset enn å forsvare seg [...] det er en kategori unge kvinner blant dem [tyskertøsene], som samfunnet kunne få nyttige borgere av – dersom vi alle sammen prøver å hjelpe dem til det, i stedet for å støte dem vekk (Friheten, 19. oktober 1945).

Disse kvinnene tar til orde for å hjelpe tyskerjentene, ikke skyve dem vekk. De stiller seg altså på helt motsatt side av så mange andre som uttrykte et ønske om straff. Videre under samme spalte er det et interessant innlegg signert J. S. Skribenten mener medlidenhet er en menneskeplikt;

Enhver som bevisst bedrar, utnytter, forfølger, angir og mishandler sine medmennesker – om det er kamuflert bak et aldri så smukt ideal – må bære følgene av sine tanker og handlinger (det er sinnelaget som «frigjør eller faller»). Derimot de som på grunn av ungdommelig livstørst, grønn begeistring, dårlig hjem, trøstesløse sosiale forhold pluss arbeidsløshet (her rammer skylden oss) enerverende press utenfra eller familiehensyn – er blitt innfanget i nazistenes garn, men ikke smittet av deres mentalitet, disse er helt ufarlige. For at ikke følgene av deres feiltrin skal overstige det de kan bære, trenger de hjelp. Her er medlidenhet ikke bare på sin plass, men en menneskeplikt. Alle disse, sammen med skaren av ulykkelige småbarn kan gis tilbake til samfunnet, blir gode demokrater og dyktige arbeidere for et sosialt rettferdigere og lykkeligere Norge (Friheten 19. oktober 1945).

Her tas noen forbehold, blant annet må tyskerjentene ikke ha blitt smittet med tyskernes mentalitet. Samtidig tar skribenten til orde for å hjelpe tyskerjentene så de kan komme tilbake til samfunnet. Innlegget starter med et angrep på dem som rettmessig fortjener straff, angivere, bedragere, mishandlere og flere. Han ramser opp en del kriterier som virker forklarende i tyskerjentenes favør, om ungdommelig livstørst, dårlige hjem eller sosiale forhold, arbeiderledighet og familiært press. Dette innlegget går lenger enn de andre i forsøket på å analysere og forklare bakgrunnen til tyskerjentenes skjebne.

Under samme spalte, «Vi kvinner», tar enda en anonym innsender til orde for å hjelpe tyskerjentene.

Jeg synes vi må godkjenne noen av tyskertøsenes forhold. Mange av dem var hushjelper og meget unge, en del fra landet med dårlige husposter i byen, uten politisk opplysning, og uten noen fagforening i ryggen. På sine fridager måtte flere vandre gatelangs. Hvis de holdt seg inne, respektere ikke husmoren fritida deres, og mange tyskere var store kurtisører og forførere. Det er synd på mange av disse unge pikene. La oss hjelpe dem! (Friheten 19. oktober 1945).

Dette er det eneste innlegget i kildematerialet der det eksplisitt blir uttalt at det er synd på tyskerjenter. Holdningen som er uttrykt her er medlidende, men samtidig litt ovenfra og ned i sin bortforklaring av hvorfor tyskerjentene kom skjevt ut. Dette antyder et ønske om å komme videre og at vanlig folk må trå til for å hjelpe tyskerjentene – uten konkrete forslag til tiltak.

Andre inntar en kjøligere og mer samfunnsøkonomisk holdning til tyskerjentene. I et usignert innlegg i *Friheten* står det; «[d]isse kvinnene er små og ubetydelige medlemmer av samfunnet. De skal ikke inn i ansvarsfulle og betydelige stillinger, de har ingen økonomisk makt de kan misbruke. Ved å sette dem utenfor samfunnet oppnår man ingen ting annet enn å skape uløselige problemer for lange tider framover» (Friheten, 21. juli 1945). Samtidig var ikke det så lett å holde på arbeidsstyrken, ettersom flere tyskerjenter ble oppsagt eller tvunget til å gå fordi kollegaer nektet å jobbe med dem (Waage Johannessen, 2016:38-41). Dessuten ble tyskerjenter, i likhet med NS-medlemmer blant annet, regelrett fjernet fra offentlige stillinger (Olsen i Uglevik Larsen, 1999:284). I Bergens Arbeiderblad blir et slikt tilfellet ved Bergens Sporveier beskrevet. Der var det visstnok sytten kvinnelige funksjonærer som «opptrådte som tyskertøser». Tretten av disse sa opp frivillig, mens fire fortsatt sitt arbeide «som om ingen ting var skjedd». Dermed ble det skrevet et protestskriv som samlet inn omlag 200 underskrifter på at disse fire skulle fjernes øyeblikkelig – hvis ikke ville de øvrige funksjonærene slutte. Ifølge avisen var det kø for å få signert på protestoppropet (Bergens Arbeiderblad 15. juni 1945).

Et innlegg i *Friheten* signert «NKP-medlem, Drammen» påpeker nettopp dette problemet med at tyskerjentene går arbeidsledige:

Det forekommer på en del bedrifter at ingen vil arbeide sammen med en tyskertøs. Men konsekvensen av at tøsene ikke får arbeide, må jo bli at det offentlige må underholde dem. Hvem er det da som i siste instans må betale «moroa»? Jeg mener at når tyskertøsene har fått sin straff, så la dem få arbeide. Da kan de forsørge seg selv og det er jo noe vi vil tjene på selv i det lange løp (Friheten 22. oktober 1945).

Dette innlegget utstråler også en kjøligere og mer kalkulert holdning til tyskerjentene, vist ved spørsmålet om hvem som bør betale for «moroa». Innlegget støtter et standpunkt om å la tyskerjentene arbeide, dog etter at de har fått sin straff og fordi samfunnet må underholde dem dersom de ikke får arbeide.

I *Friheten* høsten 1945 blir et innlegg formulert fra en tyskerjentes perspektiv publisert. Dette er ett av to innlegg jeg har funnet der en tyskerjente selv tar ordet. Inngressen lyder slik: «Unnfallenheten mot de virkelige landssvikerne slår tilbake på de små og uskadelige synderne» (Friheten 5. september 1945). Hun uttrykker et ønske om å komme i jobb, om å ikke måtte leve i konstant angst for å miste sitt barn og bli drevet ut «i et liv som også vil ødelegge livet og framtiden for den lille». Det er rimelig å anta at livet det siktes til innebærer prostitusjon eller annet arbeid på kanten av loven. «Hvorfor kan ikke også vi få vår straff og dermed være ferdig med det?» skriver hun. «Vi er berøvet ethvert eksistensgrunnlag her hjemme og får heller ikke lov til å reise til Tyskland. Så vidt jeg skjønner har konene til frontkjempere, angivere og ledende nazister det mange ganger bedre enn oss» (Friheten, 5. september 1945). Hun fremhever at hun mener kvinner i hennes situasjon har det verre enn andre kvinner som har

opptrådt unasjonalt. Hun ber med tittelen om at tyskerjentene skal få sin straff, men ikke dypere fornedrelsen. Det er interessant at tyskerjentene ikke kommer til orde ellers i innleggene. Det er andre som taler på vegne av dem eller skriver om dem.

Etter dette innlegget der en tyskerjente selv skriver i Friheten, er det lagt til en kommentar. Folks brede utfrysning og boikott av landssvikere er en sterk og sunn reaksjon, men i første rekke er det de mindre synderne dette går ut over, skriver redaksjonen. «Samfunnet er en enhet. Det kan ikke, og har ikke rett til å la et enkelt individ eller en hel gruppe gå til grunne, selv om disse ikke er noe særlig verdifulle» (Friheten, 5. september 1945). Det er hvert fall feil når det skal så små midler til for at disse skal kunne bli gode borgere. Å unnlate dette vil ramme samfunnet, både moralsk og materielt, mener skribenten. Han sammenligner jentenes rådvillhet og dårlige beslutningsevne med mange eldre mennesker i ansvarsfulle og respektable stillinger. Begge gruppene manglet den nødvendige innsikten den gangen da krigen brøt ut. De gamle og innflytelsesrike blir likevel gjenvalgt til de høyeste stillingene i samfunnet. «Mens de uansvarlige jentungene, som nå er seg sin brøde bevisst og gjerne vil gjøre det godt igjen, skal bli nektet sin beskjedne plass ved bordet». Holdning i dette innlegget peker på urettferdigheten mellom de forskjellige klassene i samfunnet, ved at høytstående svikere lettere blir tilgitt enn for eksempel tyskerjentene.

Som vist var ikke holdningene til tyskerjentene entydige i samtiden. Et eksempel står i Friheten med overskriften «Fraternisering», under spalten «Vi kvinner». Innlegget er usignert. Tema er de unge tyskerjentene som, ifølge skribenten, ikke tenkte seg om.

I de fleste tilfelle har vi selv gjort oss til dommere og frosset dem ut, eller de er sagt opp fra arbeidet. Dette er en handlemåte som bunner i tankeløs hevntvang, uten tanke på hva følgene av det kan bli. Vi må først og fremst prøve å finne årsakene til at disse kvinnene har handlet sånn. De fleste av dem er unge, og har ikke hatt noe begrep om at det var noe galt det de gjorde. Det var en atspredelse for dem, omtrent den eneste de hadde i en tid med mørkelegging og foreningsforbud. Er det ikke like meget samfunnets skyld at det gikk som det gjorde, samfunnet som ikke hadde evnet å gi dem opplysning, et fast holdepunkt som kunne gi fritia et innhold? Her er det en oppgave som er forsømt, og vi kan bare beklage at følgene ble fraternisering med soldatene. Vi retter ikke på den ved å sette disse kvinnene utenfor arbeidslivet – dessuten blir det en urettferdig straff, for den rammer bare dem som er henvist til å ta arbeid for å leve, arbeiderkvinnene. I siste omgang skaper vi en klasse av utstøtte, som blir henvist til forsorgen for å eksistere (Friheten, 3. august 1945).

Videre står det at det ikke blir gode samfunnsborgere av disse kvinnene hvis de blir frosset ut. Skribenten argumenterer for å gi dem opplysningsvirksomhet og få dem til å diskutere problemene. «Vi alle har forpliktelser til å bygge opp et samfunn som er bedre enn det som var. Når vi ser saklig på problemet, uten moralske fordommer, kan vi gjøre en positiv innsats» (Friheten, 3. august 1945). Dette innlegget virker framsynt, positivt og kanskje til og med nyansert. Skribenten mener tyskerjentene ikke hadde forståelse for at det de gjorde var galt.

Hevn blir her sett på som noe like tankeløst. Fokuset er rettet framover, på det samfunnet som skal bygges for fremtiden, et samfunn som er bedre enn det som har vært.

Et innlegg i Friheten signert «Kommunist» med overskriften «Ikke være smålige» formidler også en barmhjertig og framtidsrettet holdning. Han mener det ikke er politiske grunner til at folk vil hevne seg på tyskerjentene, men sjalusi og hevngjerrighet. «Er det ikke nok at tyskerne og våre hjemlige nazister har ødelagt den norske ungdom, vi behøver ikke derfor å fortsette». Hevn bringer bare uvennskap mellom det norske folk, skriver han. «Nå skal det samarbeides for å gjenreise Norge, og det blir ikke gjort med hat og sjalusi, men med vennskap og samhold» (Friheten, 27. juni 1945). Skribenten mener unge har opplevd nok ødeleggende, framover blir det krevet vennskap og samhold. Holdningen til «Kommunist» er positiv og tilgivende.

Det siste innlegget som blir kommentert her er Torborg Nedreaas' innlegg i Friheten. Under overskriften «Nasjonal prostitusjon» kan hennes hovedpoeng tolkes som at den norske stats svik overfor opposisjonen mot Franco er større enn tyskerjentenes svik. Problemet, ifølge Nedreaas, ligger i at nordmenn handler med Francos fascister i Spania, og dermed trykker ned de som var med på å bekjempe Hitler og nazismen. «Med den ene hånden steiner vi tyskertøser i patriotisk hevnrus, mens vi klapper general Franco forretningsmessig på skuldrene med den andre». Videre skriver hun:

I dag begås det svik mot hele Europa. Bevisst svik, kalkulert og vurdert etter nøye beregninger om det svarer seg. [...] Vårt svik er skjendigere enn tyskertøsenes svik. Vårt svik mot moralen, vårt forræderi mot Europas fineste ungdom – mot dem som ofret sitt blod i kampen mot nazi-helvete. Vi steiner jenter som solgte seg individuelt til tyske soldater for brød og erotikk og pelsverk, mens hele nasjonen drive legal prostitusjon med Franco-Spania for sitroner og løk (Friheten 11. desember 1945).

Her tar Nedreaas til orde for kommunistenes side av konflikten i Spania. Hennes sosialistiske overbevisning er tydelig. Innlegget er også interessant med hensyn til den manglende anerkjennelse kommunistene fikk for innsatsen under krigen. Hun peker på en dobbeltmoral i samfunnet, ved at staten driver prostitusjon med Franco-regimet. Et annet interessant poeng er at hun setter samfunnets svik som mer graverende enn sviket til tyskerjentene.

Engasjementet i dette innlegget minner mye om tonen i romanen *De varme hendene* (1952). Dette er hennes mest politiske bok, en antiamerikansk roman med fremtidsperspektiv og NATO-forargelse. Denne, som de fleste mener er hennes dårligste roman, kalte hun selv sin viktigste roman (Syéd, 2019:253). Dette innlegget kan virke noe malplassert i denne sammenheng, da det omtaler en helt annen konflikt og kun bruker tyskerjentene som sammenligning for å illustrere et poeng. Så alvorlig svikter myndighetene at det er verre enn tyskerjentenes svik. Eller er det av Nedreaas brukt som sammenligningsgrunnlag fordi

tyskerjentene åpenbart var et hett tema i samtiden som de fleste mente noe om? Mens handelen med Franco var fjern for de fleste? Nedreaas' stemme måtte komme til orde i denne samtidsundersøkelsen da jeg kom over et innlegg skrevet av henne. Nettopp fordi funnene herfra skal bli sett i lys av hennes framstilling av tyskerjentene i novellesamlingen *Bak skapet står øksen* (1945), se kapittel 6 i denne oppgaven.

Oppsummering av kommunistpressens holdninger

Innleggene publisert i Friheten viser en mer gjennomgående forståelse og forklaringsvilje enn innleggene i de andre avisene. Flere trekker fram samfunnsmessige vilkår som kan ha vært med å sette tyskerjentene i den uheldige situasjonen, som arbeidsløshet, lite fritidstilbud og stusselige sosiale kår. En tyskerjente kommer til orde og uttaler seg om egne erfaring og frykten for å miste barnet sitt. Hun skriver hun vil ta sin straff og sone den, som andre landssvikere og da bli ferdig med det. Andre innlegg er fremtidsorientert og formidler et budskap om at alle har forpliktelser til å bygge opp et samfunn som er bedre enn det som var. Til sist kommer Torborg Nedreaas til orde, hun har blikket vendt i en annen retning, mot den norske staten som hun mener begår «nasjonal prostitusjon». Samtidig som innlegget hennes også kan ses som en støtte til tyskerjentene og en anklage mot staten.

4.3 Et bredt spekter av syn på tyskerjentene

De fleste holdningene til tyskerjentene som kommer til uttrykk i avisartiklene er preget av fordømmelse og avsky. Det ble foreslått brennmerking i pannen deres, offentlige publiserte navnelister i avisene og andre konkrete tiltak for straff eller ydmykelse. Formuleringene som blir brukt om tyskerjenter er særdeles interessante. De har blitt anklaget for å «operere, terrorisere og yte sine tjenester» til okkupantene. Tyskerjentene har, slik vi har sett, blitt omtalt med tilnavn som «tøser», «undermålere», «kvinnfolk», «feltmadrasser», «kjønnssvikere», «elementer» og «menneskemateriell».

Samtidig er det tydelig at tyskerjentene ikke ble oppfattet like fordømte av alle og at det fantes ulike meninger og måter å omtale dem i samtiden, på tvers av politiske skillelinjer. Holdningene strekker seg fra sosiale hold der det blir understreket at særlig de bedre stilte tyskerjentene må bære et større ansvar enn de fra lavere klasser, til forklarende tanker om hvorfor det gikk som det gikk. Noen få tar til orde for å hjelpe tyskerjentene, enten gjennom å la dem arbeide eller ved å *ikke* støte dem vekk. Det er særlig mange sosiale, nyanserte og ikke-fordømmende innlegg som ble publisert i avisen Friheten. Et annet aspekt jeg vil trekke fram

er hevnetrangen i befolkningen for øvrig. I Aftenposten, Arbeiderbladet (av Evensmo) og Friheten blir hevnetrangen og anklagelysten kritisert og omtalt som noe negativt.

I høyrepressen ser vi et snev av en lemfeldig og mindre fordømmende holdning. Her blir leserne bedt om å se det større bilde, det «sosiale tilsnittet» i tyskerjentesaken. Flertallet også i høyrepressen virker dog fordømmende og ytringene osere forakt. I sentrumspressen virker holdningene noe mer liberale enn holdningene ytret i høyrepressen. Samtidig ble tyskerjentene i sentrumspressen omtalt som frekke «kjønnssvikere». Den mer avbalanserte holdningen man kan ane i sentrumspressen er dermed ikke gjennomgående. I arbeiderpartipressen får sosiale aspekter større plass. Agnar Mykle, med flere, mener tyskerjentene er et symptom på et større samfunnsproblem. Likevel er det flere som ikke legger skjul på at de misliker tyskerjentene sterkt, dette er en tendens som går igjen i alle avisene, i større eller mindre grad. I kommunistpressen, her representert ved Friheten, virker en forståelse og forklaringsvilje mer framtrædende enn i innleggene i de andre avisene. Det er verdt å merke seg at de to innleggene skrevet av tyskerjenter selv er publisert i Bergens Arbeiderblad og Friheten, henholdsvis arbeiderpressen og kommunistpressen.

Til sist er det viktig å huske på at en del meninger ikke kommer fram i avisene. Tyskerjenter selv skriver kun to ganger blant over 40 innlegg.⁴⁷ I alle de andre tilfellene skriver andre om dem og deres situasjon. Vi ser med andres blikk på dem, leser andres omtaler om dem, men får ikke lese tyskerjentenes side av saken – som i alle høyeste grad angår nettopp dem. Videre har avisenes politiske tilknytninger mye å si for hva som bli prioritert trykket eller ikke. På 1940-tallet kunne ikke hvem som helst skrive til og bli publisert i avisene. Som nevnt tidligere, er det gjerne de med innflytelse og behov for å rope høyest. En formulering jeg bet meg merke i kan kanskje forklare hvorfor det ikke står mer om tyskerjentene i samtidens aviser; «Med hver post mottar vi mer eller mindre indignerte inserater om tyskerjentene. De fleste av dem må vi av plasshensyn la gå i papirkurven» (Bergens Tidende 5. juni 1945). Til tross for at emnet var sårt og aktuelt, betyr det ikke at samtlige innlegg ble prioritert og trykket. Dermed kan formuleringer om og holdninger til tyskerjentene ha gått tapt. Det kan utfra denne relativt lange gjennomgangen virke som tyskerjentene til stadighet ble omtalt i samtidens aviser. Det er ikke tilfellet, da jeg kun fant 40 relevante innlegg i ni aviser i løpet av en periode på ti måneder. Så vidt med bekjent har ingen tidligere framstilt en slik detaljert og systematisk gjennomgang av avisinnlegg på jakt etter hvordan samtidens aviser omtaler tyskerjentene.

⁴⁷ Kun to innlegg er skrevet av tyskerjenter, mot over sytti innlegg skrevet av andre. Kun 40 av disse fikk være med i utvalget her.

5. Novellene om tyskerjentene

Jeg vil nå undersøke hvordan tyskerjentene blir omtalt og framstilt i Torborg Nedreaas' noveller. Blikket mitt er rettet ikke minst mot hvordan Nedreaas fortellerteknikk fremstiller tyskerjentene og deres seksuelle begjær i *Bak skapet står øksen*, og hvilken rolle sjangeren – novellen – spiller for framstillingen.⁴⁸ Fortellerinstansen er høyst relevant for dette prosjektet da de ulike perspektivene i *Bak skapet står øksen* varierer fra novelle til novelle. På en måte kan novellesamlingen virke som et kaleidoskop der tyskerjentenes skjebne ser helt annerledes ut straks hvis innfallsvinkelen endres og dreies. De ulike novellene, fortellerinstanser og uhørte begivenheter, fremmer forskjellige aha-opplevelser hos leseren, slik analysen vil vise.

Min lesning av novellene vil se nokså like ut, fordi det vil lette sammenligningen i neste omgang. Etter en gjennomgang av fortellerteknikken i den enkelte novelle, presenterer jeg en kort parafraze av hendelsesforløpet. Deretter analyserer jeg nærmere spørsmålet om hvem som begjærer hvem i novellen. Hvordan er begjæret og seksualiteten skrevet fram? Nedreaas viser med de syv novellene at tyskerjentene er ytterst forskjellige og at de fleste mennesker, både kvinner og menn, lempet skam på og fordømmer tyskerjentene.

Petter Aaslestad skriver i sin bok *Narratologi, En innføring i anvendt fortellerteori* (1999) at man i dagens litteraturvitenskapelige analysepraksis unngår en direkte kopling mellom det estetiske produktet og dets opphavsmann (Aaslestad, 1999:96). Den tidligere tankegangen om at fortelleren i fortellingen samsvarer med forfatteren stemmer ikke lenger. Det skjønnlitterære verket markerer ofte allerede på tittelbladet sin sjangertilhørighet gjennom undertitler som «roman», «noveller», etc. Derved gis det også signaler om det fortalte fiksjonelle status. Når derimot en journalist i en avis for eksempel gjengir sine inntrykk fra en reise, kopler leseren jeg-figuren i teksten nokså direkte til journalistens navn (Aaslestad, 1999:96-97). Så enkelt kan ikke koblingen gjøres i skjønnlitteratur. *Bak skapet står øksen* har ingen undertittel som sjangermessig plasserer verket, likevel hersker det liten tvil om at verket er skjønnlitterært, nærmere bestemt en novellesamling. Ettersom det ikke lenger er gyldig å sette likhetstegn mellom forteller og forfatter, har jeg behov for noen analytiske begrep i analysen av Nedreaas' noveller.

Wayne C. Booth introduserte først begrepet “implisert forfatter” i sin bok *The Rhetoric of Fiction* (1961).⁴⁹ Booth lanserte å tenke retorisk også rundt episke tekster, med særlig øye

⁴⁸ Jeg benytter meg at førsteutgaven av novellesamlingen *Bak skapet står øksen*, fra Aschehoug 1945, alle sidetall henviser til denne.

⁴⁹ Jeg benytter meg av andreutgaven, utgitt ved Penguin Books, Harmondsworth, 1983 og har samtidig lest Tom Kindt og Hans-Harald Müllers bok om Booths teorier, *The Implied Author: Concept and Controversy*. De Gruyter, Inc: Boston. 2006.

for de moralske posisjonene som blir formidlet gjennom verket (Kindt, 2006:43). Booth definerer kort hva implisert forfatter er allerede i et essay fra 1952. Han forklarer konseptet som kjernen av normer og valg i teksten, tekstens verdisystem (Kindt, 2006:51). Booth får her fram at den impliserte forfatteren gjenspeiler normsystemet i teksten som helhet.

Our sense of the implied author includes not only the extractable meanings but also the moral and emotional content of each bit of action and suffering of all the characters. It includes, in short, the intuitive apprehension of the completed artistic whole; the chief value to which *this* implied author is committed, regardless of what party his creator belongs to in real life, is that which is expressed by the total form (Booth, 1983:73-74).

Med andre ord er det summen av normene og verdiene som ligger bak handlingene i teksten. Disse står uavhengig av forfatterens eget synspunkt, de representerer noen annet og summen av dem er den impliserte forfatter. Booth mener altså at den impliserte forfatteren derfor skal behandles som den enheten som vil uttrykke presist det teksten vil formidle. «The «implied author» chooses, consciously or unconsciously, what we read; we infer him as an ideal, literary, created version of the real man; he is the sum of his own choices» (Booth, 1983:74-75). Den impliserte forfatter er altså noe annet og må skilles fra verkets empiriske forfatter. Booth har likevel fått kritikk knyttet til at han ikke forklarer presist hvordan den impliserte forfatter og den empiriske forfatter står i forhold til hverandre (Kindt, 2006: 58). Utover dette mener Tom Kindt at det er fundamentalt usikkert om Booths retorikk er ment som en empirisk teori av resepsjon eller som en normativt basert teori om tolkning (Kindt, 2006:58).

Likevel er det flere som støtter og viderefører Booths begrep om den impliserte forfatter. Blant andre skriver Seymour Chatman i boken *Coming to Terms* (1990) at narratologien og tekstteorien trenger begrepet implisert forfatter og dens motpart implisert leser. Grunnen til dette er for å forklare og analysere trekk som ellers ville forblitt uforklart (Chatman, 1990:74, i Kindt, 2006:91).

Utover dette skriver Chatman forklarende om den impliserte forfatter slik; «i motsetning til fortelleren, kan ikke den impliserte forfatteren fortelle oss noe. Han eller heller *den* har ingen stemme, ingen direkte måte å kommunisere på. Den instruerer leseren lydløst, gjennom strukturen av hele verket, med alle stemmene og alle de andre elementene som er valgt for å la oss lære»⁵⁰ (Chatman, 1978:148, i Kindt, 2006:100). Den impliserte leseren av *Bak skapet står øksen* antar jeg er nordmenn, anno 1945, antakelig med mange fordommer og formeninger knyttet til tyskerjenter generelt.⁵¹ Ved å sette to normsystem i konflikt, slik vi skal se, og skildre

⁵⁰ Min oversettelse.

⁵¹ Dette har jeg et visst grunnlag for å påstå, både med grunnlag i historisk forskning, men også de over sytti avisinnleggene jeg har lest med uttalelser om tyskerjentene.

vidt forskjellige tyskerjenter, kjemper den impliserte forfatteren i de syv tyskerjentenovellene med den impliserte leserens fordommer.

Også Aaslestad benytter seg av begrepet i Booths tradisjon, og skriver at begrepet implisert forfatter betegner det litterære verkets samlede norm. Den impliserte forfatter finnes ikke på et bestemt sted i teksten eller som en direkte tekststørrelse, men som det underliggende normsystemet (Aaslestad, 1999:98-99). Begrepet implisert forfatter er aktuelt i analysen av de syv tyskerjentenovellene til Nedreaas, da novellene viser fram varierende normsystemer som havner i konflikt med den impliserte leseren sitt normsystem. Dermed utløser novellesamlingen tankeprosesser, muligens også aha-opplevelser hos den impliserte leseren. Den impliserte forfatterens intensjon om å spre forståelse knyttet til tyskerjentene, ligger latent i *Bak skapet står øksen*. Det er naturligvis ikke definitivt at den reelle leseren vil forstå eller oppleve en rystende aha-opplevelse og deretter reflektere over egen leseopplevelse. Hensikten til den impliserte forfatteren er der like fullt. Jeg finner belegg for dette i de nyanserte framstillingene av tyskerjentene i de så ulike novellene.

Arild og Haugan ser også retorisk på skjønnlitterære tekster, i tråd med Booth. De peker på at et litterært verk vil skape sin leser, og at detaljene er underordnet en overtalesestruktur som vil ha leseren til å godta det fortalte og verdistrukturerte univers (Arild og Haugan, 1986:348). En novelle er en retorisk struktur der leseren er tenkt med. Novellekunsten består i å få de overordnede verdener, den impliserte forfatterens og leserens normsystem, konkretisert i en historie. Samt få deres sammenstøt til å forplante seg til leseren via *overraskelsen* (Arild og Haugan, 1986:360). Jeg vil hevde at nettopp skjønnlitteraturens, særlig novellens, muligheter til å si noe rystende ligger i å vise ulike verdener eller normsystemer i konflikt. Med analysene nedenfor ønsker jeg å vise konkret hvordan den impliserte forfatteren vil sjokkere og dermed kanskje oppnå en erkjennelse og/eller refleksjon hos den impliserte leseren.

Forøvrig behøver det i noveller ikke være én uhørt begivenhet eller et vendepunkt alene, det kan være flere. Dessuten trenger ikke aha-opplevelsen å komme av den uhørte begivenheten i seg selv. Kanskje utløser den ideologiske konflikten mellom to verdener en erkjennelse hos den impliserte leseren, som vi skal se.

5.1 Hvordan er seksualitet og begjær skrevet fram i tyskerjentenovellene?

I dette delkapittelet vil jeg fokusere på hvordan seksualitet og begjær er beskrevet i novellene til Nedreaas. De aktuelle novellene er «Stikk imot østavind», «Ellen», «Jeg skal ha revansje», «Mannen», «Kvinnlinger I», «Kvinnlinger II» og «Achtung, gnädiges Fräulein», som alle direkte omhandler tyskerjenteproblematikk fra ulike perspektiv. Handlingen i alle novellene er

lagt til andre verdenskrig i Norge. Novellene blir gjennomgått i den rekkefølgen de følger i novellesamlingen.

5.1.1 «Stikk imot østavind»

Fortellerteknisk gjennomgang

Novellen «Stikk imot østavind» er den andre novellen i samlingen og er den første som eksplisitt tar opp tyskerjenteproblematikken. Den har en førstepersonsforteller. Fortelleren er en ikke navngitt, ung jente. Novellen inneholder flere suksessive avsløringer, som gradvis gir leseren økt innsikt om fortelleren. Som førstepersonsforteller har hun sansningscenteret i novellen, ettersom leseren har tilgang til hennes sanser, tanker og følelser. Novellen er fortalt med etterstilt narrasjon. Etter hvert i novellen møter fortelleren den mystiske Torbjørn. Ettersom perspektivet ligger hos tyskerjenta, blir han betraktet utenfra. Mye er usagt i «Stikk imot østavind» – både om Torbjørns forhistorie og om jentas bakgrunn og kjærlighetshistorie. Den impliserte leseren konkluderer på bakgrunn av det fortelleren antyder og det som etter hvert kommer fram, at hun er en tyskerjente.

Hendelsesforløp

Førstepersonsfortelleren vandrer rundt, hun søker ly fra kjentfolk og den sure østavinden i den mørkeste kroken av ekspedisjonsbygget på en fergekai. Hun har ingen steder å gjøre av seg, hun fryser og er utfroset.⁵² Hun går inn på nattkaféen for å få varmen. Hun vegrer seg for å sette seg med andre, og setter seg ved et bord med en fremmed mann. Han leser avisen, de sitter en stund i taushet. Han kjøper mat til dem, de kommer i snakk. Mannen heter Torbjørn. Han har mange interessante refleksjoner om seksualitet og kvinner, det han kaller «den norske bluferdigheten» og tyskerjenter. Noen tyske soldater kommer inn i kaféen med en norsk jente. Fortelleren blir rød, ser ned og hjertet hennes dunker så hardt at hun skjelver (s. 22). I en analepse får leseren vite at fortelleren har hatt et forhold til en av soldatene, Willy, men at han for noen netter siden valgte en annen jente over henne. Etter hvert kommer den lokale servitrisen og utleverer fortelleren for å ha angitt sin fetter til okkupasjonsmakten.⁵³ Etter hissig ordveksling mellom de to, fiker servitrisen til fortelleren to ganger (s. 31). Torbjørn holder henne igjen så hun ikke skal fly på servitrisen. Hun gråter, han trøster og er forståelsesfull. De går etter hvert til fergen, fortelleren ser at Torbjørn er skadet. Han halter og beveger seg sakte

⁵² Karin Moe sin treffende formulering, «Hovudperson fryser, blir utfroset, er uønskt og uelska på den lokale kaféen», i artikkelen «Torborg Nedreaas og Stord», i *Syn og segn*, 1996:187. Artikkelen bygger på en forelesning under en bokhelg arrangert i Fengselet, Leirvik. Skrevet i 1954, først trykket i 1996.

⁵³ Han var i besittelse av en radio, et «lytteapparat» (s. 28)

med stakk. Med hennes hjelp kommer han ombord på fergen, hun blir med ham. Så drar båten av gårde med de to.

Strukturen i novellen er bygget opp rundt suksessive avsløringer. Fortelleren må først gjemme seg, hun er kald og ensom. Hun vekker leserens sympati. Så kommer det fram at hun er tyskerjente og at hun har angitt sin egen fetter. Hun blir slått av servitrisen. Deretter står Torbjørn fram som en forsvarende og forklarende stemme for fri kvinnelig seksualitet. Sakte, men sikkert går det opp for leseren at Torbjørn har vært utsatt for lignende angiveri som fetteren til fortelleren, og antakelig tortur som følge av dette. Novellen ender med at de to på mirakuløst, men lykkelig vis får hverandre og reiser bort. Slutten kan virke noe melodramatisk, for eksempel med Torbjørns siste replikk: «Vi har lidd skade begge to. Men hovedlivsnerven er hel, du» (s. 35). De to ensomme individene får hverandre, men før dette er hennes begjær overfor ham skrevet fram flere steder.

Hvem begjærer hvem?

Før fortelleren tar beslutningen om hvor i kaféen hun skal sette seg, «svimlet [det] for meg av ensomhet» (s. 18). Hun velger å sette seg i borteste kroken, selv om det sitter en fremmed der. Leseren skjønner at hun ikke vil plages av lokalbefolkningen, de måler henne opp og ned og hun frykter «hån og bitord» (s. 18). Kanskje blir hun tiltrukket av at han er fremmed, han vet ikke hvem hun er – dermed er hun trygg ved hans side enn så lenge. Fortelleren og Torbjørn sitter en god stund i taushet. Han vekker etter hvert mye følelser i henne. Når de to først utveksler ord, sier hun at det blåser så fælt at man blir sur i øynene av det.⁵⁴ «Han nikket og tok ikke øynene fra meg, de flyttet seg langsomt over ansiktet mitt, og da var det liksom jeg fikk varme i meg» (s. 19). Hva slags varme er det fortelleren føler her? På den ene siden er det mulig hun blir varm fordi hun blitt *sett*, på lik linje med andre, hun er ikke lenger bare en tyskerjente. Hun blir ikke fordømt av Torbjørn, dette varmer henne. Eventuelt, med bakgrunn i følelser han vekker hos henne videre, kan det også være en opphissende, seksuell varme hun føler når han ser på henne.

Noe plutselig tilbyr han henne mat, da klarer hun ikke svare. Han sier at å spandere mat må en jo gjøre, når det plutselig sitter en skjønn kvinne ved bordet. «Han sa virkelig skjønn kvinne, og jeg tror han virkelig mente at jeg var litt pen, nokså pen, for jeg frøs ikke så svært mer og var kanskje ikke så verst. Men det gjorde meg godt [...]» (s. 20). Fortellerens tankestrøm underbygger at hun blir varm av hans blick og særlig av komplimenter på utseendet.

⁵⁴ Kanskje gråter hun av fortvilelse og ensomhet?

Fortelleren observerer og beskriver Torbjørn. Særlig hennes bemerkning om stemmen hans som omslutter henne og blikket hans som virkelig *ser* henne styrker tanken om at hun begjærer ham.

Han var ikke ung, nei, han var kanskje nokså gammel, over førr. Og ikke vakker. Jo – nei, men slik som en mann skal være. Grov stemme, varm hvelvet stemme, slik som slutter seg om en og tar en inn til seg. Store lepper og stor nese, og dype furer i kinnene. [...] Og han torde *se*, jeg satt der og kjente jeg ble pen og skinnende av at han så på meg (s. 20). Hun blir pen og skinnende av at han *ser* på henne. Utover det, kan man ane seksuelt begjær i hvordan fortelleren beskriver stemmen hans. Personifiseringen av stemmen som omslutter henne og tar henne inn til seg virker lengtende og kjærlig. Et siste poeng som viser hennes seksuelle begjær rettet mot ham, beskriver hva hans blick gjør med henne. «Og når han våger å *se*, så huden min og øynene og leppene fortror seg til ham og åpner seg mot ham» (s. 21). Som følge av at Torbjørn ser henne for den hun er og behandler henne pent, åpner hun seg mot ham. Både leppene og øynene «fortror seg til han». Denne skildringen virker seksuelt ladet i den forstand at kommunikasjonen mellom dem blir tillitsfull og intim. Det er samtidig tydelig at fortelleren, den unge kvinnen, ikke har et språk for å sette ord på sin tiltrekning og sitt begjær. Dermed tyr hun til kroppslige metaforer om øyne og munn som åpner seg og fortror seg til ham.⁵⁵

Karakteren Torbjørn

Torbjørn er unntaket blant karakterene i novellesamlingen, ettersom han fremstår som en helt. I «Stikk imot østavinden» har han refleksjoner knyttet til seksualitet, skam og seksualmoral. Torbjørn forklarer at en norsk kvinne ville vært nødt til å skjemmes for sitt begjær, også blant sine egne. Kravet om skam kaller Torbjørn for «vår nasjons bitreste tragedie» (s. 25). Torbjørn mener menn liker når kvinner går utover det som egentlig er akseptert i Norden og ikke føler skam – så lenge oppmerksomheten til kvinnen er rettet mot dem selv (s. 25). Når det ikke lenger er tilfellet, oppstår et skjevt maktforhold der kvinnen er underlegen mannen og hans kunnskap om hennes seksualitet. Da er hun ikke trygg og hun blir tvunget til å skamme seg «[...] for mystikken i sitt eget blod» (det latente begjæret). Dette kaller han det merkelige, norske bluferdighetskravet (s. 26).⁵⁶

Videre mener Torbjørn at det er nordmenn, av begge kjønn, som opprettholder kravet om skam knyttet til kvinnelig seksualitet. «Og så går hun der og tør ikke engang vite om hvem hun er. Tør ikke fri seg fra den Synnøve Solbakken hun er dømt til å være, om hun ikke skal

⁵⁵ Granaas har kommentert at slike kroppspråklige metaforer og nære sansninger er vanlige i *Bak skapet står øksen* (Granaas, 2008:18).

⁵⁶ Bluferdighet defineres som sømmelighet i forholdene mellom kjønnene (jf. Bokmålsordboka UiB).

våkne alene med vennens ringeakt» (s. 26). Dersom kvinnen bryter ut av renhetskravet som er forventet av henne, møter hun forakt.

Torbjørn mener okkupasjonssoldatene, de fremmede, representerer et brudd ved denne seksualmoralen. Soldatene har lagt renhetsprinsippet igjen hjemme og med dem trenger ikke kvinnene skamme seg lenger. Da får jentene øynene opp for «flammende gleder» (s. 26). De har erfart at de ikke trenger å skamme seg over egen seksualitet og eget brennende begjær – dette gjør dem frigjorte og lykkelig, eller frekke og hatet i nordmenns egne øyne, mener Torbjørn. Videre avviser han kravet om hat rettet mot tyskerjentene. «Å herregud, dette kravet om hat! [...] Jeg nekter å delta i hylet. Og derfor er jeg en ensom mann» (s. 27). Han står alene med meningene og perspektivene sine knyttet til kvinnelig seksualitet og begjær. Han ser årsakssammenhengene i tyskerjentenes skjebne og mener forbitrelsen og hatet hans blir borte i prosessen med å forstå (s. 27).⁵⁷ Torbjørn er inne på grunnleggende spørsmål knyttet til hvorfor samfunnet fordømmer og ekskluderer tyskerjentene.

For å oppsummere, spriker Torbjørns perspektiv på skam og seksualitet altså voldsomt fra den impliserte leserens antatte standpunkt. En grunn til dette kan være at han trolig har deltatt i den spanske borgerkrigen, også Svensen antar dette. Det kan dessuten forklare hans invaliditet, som mulig kommer av tortur, som konsekvens av angiveri av en tyskerjente (Svensen, 2007:169). Det kommer for en dag at fortelleren sin fetter er angitt⁵⁸ og at hun ikke vet hva som nå skjer med ham. Torbjørn derimot, vet hva det innebærer å bli tatt av okkupasjonsmakten (s. 28). Til tross for dette er han forståelsesfull og ønsker ikke å fordømme tyskerjenter. Torbjørns perspektiv på seksualitet og skam står i konflikt med perspektivet til den impliserte leserens og nærmiljøets syn på fortelleren. Den impliserte leserens holdninger rystes gjennom konflikten mellom leserens og Torbjørns normsystem. Novellen stiller spørsmål ved hva som er unasjonalt og illojalt – å være tyskerjente og forstå henne eller slå henne og fryse henne ut (som lokalsamfunnet og Gunvor). Den melodramatiske slutten, der de to på noe usannsynlig vis får hverandre, formidler til den impliserte leseren en noe klisjéfylt tanke om at kjærlighet overvinner det meste. Dermed blir fordommene til den impliserte leseren om tyskerjentene utfordret. Svensen oppsummerer det slik; forståelse og menneskelig omsorg på

⁵⁷ Hans stemme og perspektiver blir stående som særs interessante i analysen av *Bak skapet står øksen*, også fordi han kan tolkes som Nedreaas' eget talerør. Brenden påpeker likhetene mellom navnet Torbjørn og Torborg og hvordan dere meninger om erotikk overlapper (Brenden, 1978:95).

⁵⁸ Forteller sier ikke direkte at det var henne selv som angav fetteren, men leseren og antakelig Torbjørn forstår etter hvert dette, særlig fra side 30 når Gunvor bekrefter dette. Dette er et konkret eksempel på en av de suksessive avsløringene.

tvers av kløfta mellom venn og fiende blir framhevet som likeverdig med tapperhet i kamphandlingene i «Stikk imot østavind» (Svensen, 2007:177).

Oppsummering

«Stikk imot østavind» er en novelle om en tyskerjente som møter forståelse og blir sett, kanskje for første gang på lenge, av den sympatiske Torbjørn. Han har et helt annet syn på seksualitet og skam. Den kvinnelige førstepersonsfortelleren ender med å begjære Torbjørn og hun blir avslutningsvis med ham på fergen. Den impliserte leserens normsystem blir eksplisitt utfordret av Torbjørns utlegninger om seksualitet, men også mer indirekte gjennom tyskerjentas reise, fra utrygghet og gjemsel, til trygghet ved Torbjørns side. De gradvise, suggestive avsløringene ryster leseren, særlig da det blir klart at Torbjørn sannsynligvis har blitt invalidisert av en tyskerjentes angivelse. Dette er aha-opplevelsen i novellen – Torbjørn kunne blitt med på hylet om hat, men han velger heller forståelse. De to er nesten for gode til å være sant, det blir tydelig i at de to må reise bort, bort fra lokalbefolkningen som har vendt seg mot henne.

5.1.2 «Ellen»

Fortellerteknisk gjennomgang

Novellen «Ellen» har en tredjepersonsforteller. Sansningscenteret ligger hos vaktmannen Tellefsen. Han er en godt voksen mann på det lille tettstedet Dagfinnsvik. Leseren får tilgang til hans betraktninger og tanker. Gjennom hans blikk ser leseren den unge, vanskjøttede jenta Ellen. Temporalt er novellen fortalt med etterstilt narrasjon. Som hendelsesforløpet vil vise, dukker tittelpersonen Ellen opp i tre møter med Tellefsen.

Hendelsesforløp

Tellefsen skal stenge ekspedisjonen og fergekaien for kvelden. Ytterst på kaien står en ung jente, dårlig kledd i kulden. Han ber henne dra hjem, hun sier hun ikke har noe hjem. Han blir i villrede. Jentungen, Ellen, sier hun venter på noen (s. 37). Tellefsen rusler da oppover til skomakerverkstedet for å se på sjakk, prate og drikke.⁵⁹ Men han klarer ikke følge med på spillet, han undrer seg om hun står der ennå. Han går ned for å sjekke, på kaia står Ellen fremdeles. Han ber henne gå hjem, hun kommer til å fryse ihjel, sier han. Ellen avfeier ham og sier hun ikke fryser mer enn hun pleier (s. 38). Tellefsen tar henne i hånden og vil følge henne et stykke på veien hjem. Hun sier hun bor hos bestefar på fattighuset. Han følger henne nesten

⁵⁹ Omgivelsene beskrevet her, skomakerverkstedet, er også handlingsrommet i novellen «Jeg skal ha revansje», se kapittel 5.1.3 i denne oppgaven.

dit, gir henne en femtiøring og ber henne gå hjem. På vei hjem går han enda en gang innom kaien for å sjekke om han har låst. Igjen står Ellen på kaien, på samme stedet som før.

Nå er ikke Tellefsen tålmodig lenger, han tar den iskalde hånden hennes i sin og følger henne helt hjem. Hun forteller at hun spiste fint brød med skinke her om dagen og at hun av og til får kaffe. Ellen forteller også at søsteren hennes venter barn med «vernemakten» (s. 39). «Oi, de er så snille atte. Ho får allslag. Klær og mat og alltingen. Og penger, du må kje snakka» sier hun. Hun vil ake litt av veien, i det hun sparker fra ser Tellefsen at hun ikke har underbukse på. De går til bestefaren hennes, på fattighuset. Han fortrekker ikke en mine når Tellefsen kommer hjem med henne. Bestefaren mener Ellen er voksen og ikke trenger å bli passet på (s. 41). En siste gang går Tellefsen tilbake for å sjekke at alt er låst, da er hun ikke der. Men i det han går hjem, må han hoppe unna, for mot ham kommer Ellen susende på kjelken sin med to tyskere.

Ellen – offer for omsorgssvikt

Ellen trenger omsorg, hun lever i en ekstrem livssituasjon. Det er ingen tvil om at hun er offer for omfattende omsorgssvikt. Bestefaren og Tellefsen har to vidt forskjellige oppfatninger om hvorvidt Ellen er stor nok til å ta vare på seg selv. Ellen snakker rogalandsdialekt i Hordaland. Det får Tellefsen til å tenke «javisst, hun var av den sorten hun» (s. 37). Ellens familie er «på reis» (s. 40). Tellefsen får vite at hun er barnebarn av en lokal skikkelse, «splint-Oskar» på fattighuset. Hun er splint, det vil si reisende, skriver Granaas (altså ikke tater, slik Svensen hevder⁶⁰). Hun er forlatt av moren og holder nå til med bestefaren (Granaas, 2008:23). Etter hvert blir det også klart at hun gjennom Tellefsens voksne blikk blir en seksualisert «kvinnling».⁶¹

En kan stille spørsmål ved hvor uskyldig Ellen er i situasjonen. Det er mulig hun er styrt av egne behov, som sult og lengten etter trygghet og ømhet. På den andre siden kan det være hun også er ute etter sprell og moro. Granaas poengterer at sult og begjær er forbundet med både tomme mager, kjærlighetshunger og søken etter sannhet. Forsøk på å tilfredsstille ulike typer begjær i en krigssituasjon leder ofte de fiktive personene på tvers av tabuer (Granaas,

⁶⁰ Svensen mener Ellen er av taterslekt, ettersom familien er omreisende (Svendsen, 2007, s. 166-167). Jeg mener det er en uriktig slutning. For er det å være splintunge, barnebarnet til Splint-Oskar, forenelig med å være tater? Ifølge Ingvil Brügger, førsteamanuensis i norsk ved NLA Høskolen, ble begrepet «Splinten» brukt om «båtfant», sjøreisende handelsfolk. Ordet er enten et lånord fra lågtysk *splent*, som betyr 'lang, mager person' eller så har det opphav i verbet *splitte*, som viser til noe som er delt (Brügger, 2017). Det er dermed mer sannsynlig at familien til Ellen er reisende handelsfolk/båtfolk. Reisen, som antakelig er grunn til at Svensen omtaler Ellen som tater, kan like gjerne være reisende til vanns som til lands. Granaas omtaler henne dessuten kun som «reisende» (Granaas, 2008:23). Hiorth Lervik tolker novellen dithen at både moren og storesøsteren til Ellen er tyskerjenter (Hiorth Lervik, 1982:94).

⁶¹ Begrepet «kvinnling» er en diminutiv, som viser til en ung kvinne, i et mellomstadium mellom barn og voksen. Så vidt meg bekjent først konstruert av Nedreaas og brukt i *Bak skapet står øksen*.

2008:19). Ellen er et slikt eksempel på en ung jente som på grunn av hul mage og kjærlighetshunger bygger relasjon til okkupasjonssoldatene, som igjen antakelig har helt andre motiv for relasjonen. På den ene siden er jentene subjekter som har behov og tar sine egne valg, mener Granaas. På samme tid objektiveres de under mannens og samfunnets fordømmende, unyanserte blikk. Slik viser Nedreaas, på sitt særegne vis, at også den politisk korrekte, fordømmende part spiller dobbeltroller (Granaas, 2008:19). Etter hvert blir det mer tydelig at Ellen flørter og ikke har truse på. Hun er sulten og vil spise, prisen er å selv bli spist, som Granaas så treffende skriver (Granaas, 2008:23-24).

Gradvis seksualisert «kvinnling»

I begynnelsen er Tellefsen sin hensikt å få Ellen i hus, det er sent og for kaldt til at hun bør være ute. Novellen er komponert rundt hans tre forsøk på dette. Fordoblingen i narrasjonen er avslørende. Barnets forfrosne, men etter hvert seksualiserte kropp blir forvandlet gjennom det mannlige blikket. Ellen blir i første omgang beskrevet som et stilkete barn uten strømper. Tellefsen tilbyr henne 50 øre for å gå hjem den første gangen. «Den hun tok imot uten smil og begjærlig puttet i kjolelommen» (s. 38). Det er mulig hun er vant til å få en liten slant for å gjøre som de voksne vil. Mynten putter tar hun i alle fall «begjærlig» imot. Ved det neste møtet tar vaktmannen hånden hennes. Det er uvisst om Ellen er vant til å bli kommandert eller bare setter pris på en varm og bestemt voksenhånd. «Hun gjorde ingen innsigelser og gikk villig med hånden i hans, og hånden hennes var kald som en frossen sild» (s. 39). Samtidig virker hun lojal overfor sine tyske venner, hun står lenge og venter på dem. «Eg skakje heim. Eg skal ut og skreina, her er noken eg vente på» (s. 38). Tyskerne på sin side har, i motsetning til Tellefsen, ikke noe imot å sitte på en kjelke med en ung, fatterslig jente uten truse. Tredje gang skjer det en slags demaskering, mener Granaas. Ellen forteller da at hun får skinke, smør og klær av tyskerne og prater uten blygsel om søsteren som skal ha barn med «vernemakten». Ellen er fattig, ung og uvitende, men samtidig også en ung fristerinne i de tyske soldatene og Tellefsens øyne (Granaas, 2008:24).

Tellefsen som kikker

Tellefsen føler tilsynelatende en form for omsorg overfor Ellen, ettersom han gjentatte ganger oppsøker kaien for å se om hun fremdeles står der. Flere ganger beskrives en gnagende uro i ham. Det gjør inntrykk på ham at hun har så lite og dårlige klær på i kulda. Samtidig tyder mye på at Tellefsen også kjenner en anelse begjær rettet mot Ellen.

Christine Hamm peker også på blikket, mer spesifikt det dobbelte blikket i sin artikkel om tre Nedreaas-noveller fra 2020. Gjennom det mannlige blikket forvandles hun fra forfrosen jentunge til «fristerinne med sprikende ben», og til syvende og sist blir Tellefsen stående som kikker, som et begjærende subjekt uten handlekraft (Hamm, 2020:17). Det dobbelte blikket avslører seg i scenen der blikket på kvinnen som blir sett av mannen og på mannen som ser kvinnen. Hamm hevder dette får fram kompleksiteten i muligheten for det kvinnelige begjæret, slik det arter seg under krigen. I tillegg blir seksualiteten også tolket enten for eller imot fedrelandet. Det dobbelte blikket avslører, i følge Hamm, den forførende og farlige kvinnen som fiende, samtidig som det avslører den som gjør kvinnen til en slik type. Bruken av dette blikket gjør at den impliserte forfatter kan forvandle forestillingen om hvordan seksualitet og nasjonalitet er kjønnnet. Det skjer med et estetisk uttrykk som benytter seg ikke minst av melodramaets kontraster mellom lys og mørke, renhet og fallenhet, jomfru og skurk. Og igjen blir stilen tydelig som et resultat av en tematisk skeptisisme: Ingen er helt til å stole på, ikke den norske kvinnen, men heller ikke den norske vaktmannen (Hamm, 2020:17).

Med denne novellen viser den impliserte forfatteren at de norske mennene er minst like skyldige som tyskerjentene selv. Dette er et rimelig hardt angrep på norske menn i 1945, en tid da seierherrenes historie skulle skrives. Hver novelle henvender seg til et forestilt norsk fellesskap,⁶² i form av en implisert leser. Dette er et forestilt norsk fellesskap som er fordømmende overfor tyskerjentene, som den impliserte forfatteren vil ryste. Novellene, også «Ellen», viser at ingen er fri fra ansvar og skyld (Granaas, 2008:30). Her står den norske mannen, Tellefsen, igjen som en skyldig kikker som begjærer en ung jente, på kanten av samfunnet.

Oppsummering

«Ellen» er en novelle om en liten jente som vokser opp under dårlige kår, under sviktende omsorg og som med stor sannsynlighet kommer til å ende opp som tyskerjente selv. Hun begjærer mat, mens tyskerne og Tellefsen begjærer henne. Hun er sulten, men ender selv opp med å bli spist. I «Ellen» er to overordnede verdener i konflikt. På den ene siden den impliserte forfatters forståelse for Ellens liv, fatterslig og vanskjøttet. I opposisjon til denne står Tellefsens verden, som også representerer den impliserte leserens verden. Konflikten utløser en

⁶² Begrepet «forestilte fellesskap» ble introdusert av Benedict Anderson i hans bok *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (1983). Han bruker en diskursanalyse til å forstå nasjoner, som han kaller «imagined communities», og denne har vunnet stor utbredelse. Det han fremhever at en nasjon ikke kun er en politisk størrelse, men noe som produserer betydning, et system av kulturell representasjon. Warring poengterer at Anderson har fått kritikk fra flere hold fordi han ikke inkluderer kjønn i sin analyse (Warring, 1994:304). Jeg er klar over dette, og bruker begrepet «forestilt fellesskap» her i bokstavelig forstand.

erkjennelse hos den impliserte leseren som tror norske menn er uklanderlige. Virkeligheten i novellen viser at også Tellefsen begjærer Ellen. Novellen får dermed fram at den norske mannen ikke er bedre enn de tyske soldatene. Novellen formidler samtidig en historie om at jenter fra trange kår og med minimalt familiært sikkerhetsnett, blir skubbet i retning av en tilværelse som tyskerjenter.

5.1.3 «Jeg skal ha revansje»

Fortellerteknisk gjennomgang

Novellen starter i en rammefortelling med en førstepersonsforteller. En lignende tåke som under krigen ligger lavt og det blir gjort et likfunn som stammer fra okkupasjonstiden. Dette får fortelleren til å erindre tilbake til okkupasjonstiden der selve handlingen i novellen finner sted. Ettersom fortelleren holder tilbake vesentlig informasjon og villeder leseren i sin framstilling av historien, fremstår hun som en upålitelig forteller.⁶³ Fortelleren redigerer fortellingen, gjennom dobbelperspektivet i tid (Brenden, 1978:71) Den impliserte forfatter sprer i denne novellen skylden for et drap og det blir opp til leseren å vurdere hvem som er skyldig. Leseren blir ført tilbake til nåtiden og rammefortellingen tre steder; i begynnelsen, i midten (s. 81) og i slutten av novellen. I fortellingen på mikronivå er handlingen fortalt med etterstilt narrasjon.

Hendelsesforløp⁶⁴

Handlingen utspiller seg over en liten uke på et tettsted med navn Vikjo, ved Dagfinnsvik, under andre verdenskrig. Verkstedet til den lokale skomakeren er et slags samlingssted der folk diskuterer nyheter og ser den rutinerte skomakeren briljere på sjakkbrettet mellom arbeidet. Det ankommer en tysk soldat til bygda, Rupert. Han vil spille sjakk mot skomakeren i bytte mot at han fikser et par sko. Skomakeren er først lunken til idéen (s. 60-61). Skomakeren svarer ikke, han knuser en annen i deres parti. En tilskuer løper og henter Rupert som får se og nå insiterer på et slag sjakk. De «[...] tilgav ham for anledningen at han var tysker – fellesbegeistringen for

⁶³ Begrepet blir benyttet om en forteller som formidler direkte gale eller upålitelige opplysninger. Dette kan skyldes at fortelleren ønsker å skjule noe eller ikke har den tilstrekkelige intellektuelle innsikt i den fortellingen hun forteller. Aaslestad mener det er et problematisk begrep. Først fordi fortelleren blir tillagt faste psykologiske motiver, dermed kan fortellingen risikere å bli et symptom på en bestemt person og dennes psyke. Han mener dette flytter oppmerksomheten fra den løpende teksten til stemmen bak. For det andre fanger begrepet bare opp de tydeligste utslag av misforhold mellom fortellerens informasjonsformidling og verket som helhet. I en viss forstand kan alle fortellere sies å være upålitelige. De har nemlig sjelden oversikt over hele fortellingen når den fortelles, og de mulige fortolkningsimplikasjoner som ligger i den (Aaslestad, 1999:98). Derfor er dette et noe uheldig begrep, med det i bakhodet bruker jeg det likevel, da det passer til fortelleren i «Jeg skal ha revansje». Også Christine Hamm hevder at fortelleren er upålitelig. «Til syvende og sist viser fortelleren seg å være upålitelig. Fortelleren tåkelegger egne motiver, og den mørke estetikken støtter nettopp opp under hennes hevnperspektiv» (Hamm, 2020:13).

⁶⁴ Dette er et veldig langt hendelsesforløp, sammenlignet med de andre novellene jeg analyserer. Grunnen til det er at «Jeg skal ha revansje» har mye ytre handling som er relevant for å forstå novellen.

et fint sjakktrekk er sterkere enn alle landegrenser og utenfor alle konflikter» (s. 62). Dermed begynner det fortelleren beskriver som det sterkeste sjakkspill hun noensinne har sett. Hun må ut, for å ta en pause og gjøre noe ærend. Ute *tror* hun at hun ser skomakerkona Ragnhild flørte med styrmannen på fergen. Når hun vender tilbake har Rupert vunnet over skomakeren. Han er hovmodig, tilskuerne og skomakeren er tause. I det Rupert går, kommer Ragnhild med mat til skomakeren. Fortelleren legger ikke skjul på at hun misliker Ragnhild (s. 67). For å unngå å måtte se på henne, ber fortelleren om et spill med skomakeren. Ragnhild slenger en sjofel bemerkning om at skikkelig kvinnfolk ikke har tid til sjakkspilling. Fortelleren omtaler henne, kun til leseren, som «det infame nordlandsbeistet» (s. 68). Fortelleren gir seg med spillet før hun taper.

To dager senere står mange i skomakerverkstedet og hører på nyheter fra fronten. Rupert kommer inn og spør om ikke skomakeren vil ha revansje. Skomakeren ser ikke opp fra arbeidet. Ragnhild kommer inn med niste til ham. Hun spør om han kommer hjem i kveld, men skomakeren vet ikke. Rupert følger Ragnhild med øynene i det hun går, smiler og biter seg i leppen (s. 72). Rupert og skomakeren spiller et nytt, voldsomt parti sjakk. Skomakeren skjelver på hånden (s. 73). Det går lang tid mellom hvert trekk. Rupert behersker alle posisjoner på brettet, så går han ut. Skomakeren gjør et trekk, så går også fortelleren ut. Hun rusler ned til kaia og betrakter skomakerens hus på kanten av diket. Hun mener hun hører latteren til Ragnhild og hun mener hun ser Rupert, eller en annen mann, forlate huset (s. 76-77).

Neste dag fortsetter spillet mellom skomakeren og Rupert. Fortelleren er inno, men drar igjen. Hun ringer ingeniør R og forteller at Rupert var hos Ragnhild i natt. Ingeniøren er først skeptisk. Fortelleren er nå klar i sin sak, hun sier hun *så* det (s. 79). De to drar til verkstedet, ingeniøren ber skomakeren ikke sitte som narr, ikke tape mot tyskeren. Skomakeren vil ha revansje. «Vi skal ikke gjøre oss latterlige for dem. Eller også får vi holde kjeft om kvinnfolkene våre ligger med dem» argumenterer ingeniøren (s. 80). Skomakeren gjentar ettertrykkelig at han skal ha revansje.

På ettermiddagen er Rupert tilbake, spillet er ampert. Fortelleren hvisker sin «viten til en etter en av de andre som kom» (s. 81). Spillet fortsetter, skomakeren sliter, ryktet sprer seg. Rupert går med et flir om munnen. Fortelleren henter hele brennevinsknoten sin på kaia. Utover kvelden begynner tilskuerne å ymte frampå om «de helvetes jentene som gikk med tyskerne» (s. 82). De spør hvor skomakeren har kona si om kvelden og natten. Kanskje han burde passe på henne, ta seg av henne. Skomakeren bare arbeider og virker uanfektet. Fyllen og praten

fortsetter. Plutselig blir det stille og skomakeren spør hvem som har sagt *det*.⁶⁵ En responderer med å si at det er noe de alle vet (s. 83). Skomakeren finner en gammel lest, tar den under armen og går ut. De andre spør ikke, blir bare sittende og spille sjakk. To timer og et kvarter senere kommer skomakeren tilbake. Han har byttet klær og han har helt rene hender. Det er første gang fortelleren har sett dem rene (s. 86-87). En spør om han skal gjøre trekket sitt nå, da svarer skomakeren at han *har* gjort trekket sitt.

Novellen avslutter med at fortelleren sier at Rupert ikke ble sett etter den dagen, at han mest sannsynlig rømte. Ragnhild var forandret etter dette, hun var ydmyk som en hund og fulgte mannen sin sent og tidlig (s. 88). Tilbake i rammefortellingen forklarer fortelleren at hun kom på alt dette på grunn av tåken og at de fant liket av en tysk soldat i diket.

Hvem begjærer hvem?

Ragnhild virker som flørtende og åpen for mannlig kontakt, til tross for at hun er gift. Grunnet naturlige begrensninger i fortellerposisjonen, vet leseren ikke sikkert hva som foregår i Ragnhilds hode. Det hersker derimot liten tvil om at Rupert begjærer henne, han sender lange blikk i hennes retning og antakelig er det en gnist av noe slag mellom de to. Men det er ikke kun Ragnhild som er et seksuelt subjekt. Fortelleren viser flere ganger sin begeistring og tiltrekning overfor ingeniør R. Hun beskriver ham slik: «[h]an var en høy, flott kar som jeg gjerne så på somme tider. Han gikk så lett, han gikk som en stor, vakker katt. Og han var kavalér mot meg og la en ren avis på benken hvor jeg ville sette meg» (s. 65). Det blir etter hvert også tydelig at fortelleren er tiltrukket av/forelsket i/begjærer ingeniør R. Hun «blusser» når han heier på henne mens hun spiller sjakk mot skomakeren (s. 68). Hva innebærer det «å blusse»? (s. 23). Verbet «å blusse» blir brukt tidligere i novellesamlingen.⁶⁶ Når en kvinne «blusser» har det skjedd en total forandring med henne. Hun blomstrer skamløst og det ånder livsbegjær av henne, av huden og håret, kanskje også klærne. Det er en glans og utstråling av kvinnekjønn som er sjelden i nord. Ingeniør R. utløser en slik forandring i fortelleren så hun blusser av livsbegjær.

Sjalusi

Fortelleren i novellen er åpenbart sjalu og misliker Ragnhild sterkt. Ragnhild får betraktelig mer mannlig oppmerksomhet, også av Ingeniør R, enn henne selv. Dermed utvikler hun en sterk

⁶⁵ Hvem som har sagt at Ragnhild har annet mannlig, tysk besøk.

⁶⁶ Karakteren Torbjørn i «Stikk imot Østavind» (s. 23) utdyper hva han legger i det «å blusse». Han legger mer i verbet enn det man som leseren kanskje umiddelbart antar, derfor er dette med her.

sjalusi. Dette er tydelig i hennes argumenter for at Ragnhild er utro. «Og alle visste hvordan hun var, men likevel så mennene på henne og likte henne» (s. 67). Fortelleren mener alle vet at Ragnhild er flørtete, men likevel liker mennene henne – dette virker vanskelig for fortelleren å tolerere. På en måte kan dette være uttrykk for fortellerens holdning til tyskerjenter. På den andre siden virker fortelleren negativ til Ragnhild også før Rupert dukker opp. Fortellerens sjalusi er rettet mot en vakker kvinne, en konkurrent. Ragnhild begjæres nemlig av både skomakeren og flere, før tyskeren dukket opp. Mens fortelleren begjærer ingeniøren og får kun delvis respons (s. 65)⁶⁷. Hun er seksuelt underlegen og utkonkurrert av den vakre Ragnhilds tiltrekningskraft på menn.

Grunnet fortellerens sjalusi og negative følelser mot Ragnhild, er det nok at hun har en *mistanke* om at noe er på ferde hjemme hos skomakeren. Hun *syntes* hun hørte Ragnhilds latter fra utenfor huset (s. 76). Hun er ikke sikker, verken på om ting er slik de later til eller om det faktisk er Rupert hun skimter går vekk fra skomakerens hus.

En mannsstemme snakket ganske lavt, jeg kunne ikke skjelve den. Ragnhild lo med et lite hvin, så var det stille igjen. [...]

Så gikk døra igjen.

Og all min snørende elendighet seg av meg så jeg hikstet og gjerne kunne ledd høyt. Et frydefullt hat gav meg varmen igjen.

Jeg kunne ingenting se. Men skrittene som fjernet seg var klirrende hugg av jern.

En liten stund etter skimtet jeg ham et øyeblikk i det svake lyset fra døra til havnekontoret. Det var tydelig likt skuldrene til Rupert. Det var gjerne en annen også for det jeg vet, men jeg kjente meg nesten sikker på at det var Rupert (s. 76-77).

Fortelleren blir varm av at hatet mot Ragnhild fyller henne, hun kunne hikstet og ledd høyt i triumf over det hun tror hun har vært vitne til. Fortelleren mener den mystiske mannen har samme skuldre som Rupert, og antar dermed at det er ham. Men om det ikke er den tyske soldaten, så er det uansett en annen mann. Uavhengig av hans nasjonalitet eller sannhetsgehalt i det hun så, har hun nå funnet det hun anser som belegg for å kalle Ragnhild utro og løsaktig. Det er mulig at fortelleren ser og hører det hun vil, i alle fall er en mistanke nok til at hun setter seg selv moralsk over Ragnhild. Dermed feller hun en knusende dom over Ragnhild, i form av å spre et rykte.

Samtidig avsløres den kvinnelige jeg-fortelleren, som indirekte klandrer Ragnhild for å leve ut sin seksualitet nokså uhemmet, for å være drevet av et lignende begjær, skriver Hamm (2020:13). Fortellerens begjær er rettet mot ingeniøren. Og mens den kvinnelige jeg-fortelleren

⁶⁷ Ettersom fortelleren har sansingssenteret i novellen, vet leseren ingenting om hva Ingeniør R føler overfor henne. Det er hun som sier at han har vært kavalier mot henne, samtidig er mitt poeng at mye av det hun sier ikke nødvendigvis er sant, ettersom hun er en upålitelig forteller.

forsøker å gjøre Ragnhild om til en *femme fatale*⁶⁸ og gi henne skylden for drapet på Rupert, viser det seg at hun selv kanskje kommer nærmere funksjonen som en *femme fatale*. For uten at hun uttaler det tydelig, forstår leseren at jeg-fortelleren bevisst bruker ingeniøren til sitt formål, nemlig å ta hevn over Ragnhild. Det er fortelleren som sprer ryktet om Rupert hjemme hos Ragnhild og som får ingeniøren til å kommentere på skomakerens sjakkspill slik at han går hjem for å se etter kona. Jeg-fortelleren er neppe uskyldig – også hun vil ha revansje. Og det får hun, for etter krigen er Ragnhild aldri den samme, hun må lyde skomakeren i ett og alt (Hamm, 2020:13).

Skyldspørsmålet

Til tross for at det har skjedd et drap, en soldat er forsvunnet, krever krigen at fellesskapet holder sammen, understreker Hamm. Fordi Ragnhild innlater seg med tyskeren, tar alle skomakerens parti. Ingen melder ham til politiet som drapsmann. En forbrytelse har funnet sted, men den vanlige moralen er satt ut av drift, nå dreier det seg om å ta hevn (få «revansje») over okkupasjonsmakten (Hamm, 2020:13). Fortelleren sitter en stund under den siste runden sjakk med jernlesten i hendene, en lest lik den som blir funnet rundt halsen på tyskeren. «Jeg hadde fått en jernlest mellom hendene, den var tung. Jeg stirret hatefullt på den lille spisse lua til Rupert. Å din hjulbente germanerjævel som kjenner spillereglene så forbanna godt – aldri i dette liv skal du vinne dette spillet» (s. 73-74). Hun tenker hatefullt på «germanerjævelen» og formulerer at han aldri i dette livet skal vinne spillet. Dette virker som et frampek mot den tragiske skjebnen til Rupert – han vinner heller ikke spillet, men taper livet, forårsaket av hun som tenker disse ordene. Novellen ender med at skomakeren tar livet av Rupert. Skomakeren blir ikke avslørt, befolkningen tier, fellesskapet består og antar stille at Rupert har rømt. Svensen stiller spørsmål om en drapsmann er en seierherre (Svensen, 2007:197). Og hvem er egentlig skyldig i drapet?

Kvinner som klanderverdige

Konflikten mellom normsystemet til den impliserte forfatter og den impliserte leseren er knyttet til skyldspørsmålet. Fortelleren i novellen er upålitelig ettersom hun har spilt en aktiv rolle i handlingen. Ved at hun ikke er nøytral, blir leseren utfordret til å gjøre egne vurderinger. Hamm mener fortelleren tåkelegger egne motiver, og den mørke estetikken støtter nettopp opp under hennes hevnprosjekt (Hamm, 2020:13). Fortelleren er en norsk kvinne som mener hun selv er

⁶⁸ Hamm definerer *femme fatale* slik som en kvinnelig skikkelse som drar alt rundt seg ned i avgrunnen og uttrykker den uunngåelige fortapelsen (Hamm, 2019:10).

moralsk overlegen fordi hun ikke har seg med tyskerne. Samtidig er hun uten tvil skyldig og oppfører seg umoralsk, når hun egger skomakeren opp til å drepe sin kones antatte elsker. Dette formidler en tanke om at heller ikke norske kvinner er uskyldige. Selv om mange kvinner ikke utviklet forhold til tyske soldater, betyr det ikke at de ikke gjorde seg skyldige i andre brutale anliggender. Også mot de som på så mange måter var stigmatisert. Den impliserte forfatter formidler dermed at andre kvinner enn tyskerjentene også er klanderverdige.

Den uhørte begivenheten er tilsynelatende at det har skjedd et mord på en tysk soldat som har hatt et forhold til en lokal kone. Egentlig viser det seg at fortelleren er den hevngjengjerrige, da også blant de skyldige for drapet. Ettersom drapet er utløst av hennes sjalusi og innbilning om moralsk overlegenhet. Den impliserte leseren skjønner gradvis hvordan det hele henger sammen. Først vet leseren at det har skjedd et drap, så at skomakeren har gjort det. Til sist går det opp for leseren at fortelleren er den fæle, selv om hele lokalbefolkningen også blir fremstilt i dårlig lys. Dermed vil jeg argumentere for at hensikten til den impliserte forfatter med fortellerinstansen og novellen, er å vise at også andre kvinner har skyld i hvor ille mange tyskerjenter hadde det. Her vist med skjebnen til den antatte tyskerjenta og skomakerkona Ragnhild.

Oppsummering

«Jeg skal ha revansje» er en novelle om et sjalusidrama med et drap som konsekvens. Det kanskje mest sentrale er skyldspørsmålet. Skomakeren, landsbybeboerne og kanskje aller tydeligst fortelleren er klare kandidater. Konflikten i novellen henger nært sammen med fortellerinstansen – ettersom fortelleren er en norsk kvinne som mener hun er moralsk overlegen tyskerjenta. Likevel viser det seg at hun absolutt er skyldig og ikke moralsk overlegen, da hun egger skomakeren opp til å drepe sin kones antatte elsker. Idéen om at norske kvinner ikke er uskyldige havner i konflikt med den impliserte leserens forståelse. Selv om kvinnene ikke har seg med tyskere, kan de absolutt være klanderverdige. Gjenfortellingen av hendelsene, selve handlingen i rammefortellingen, fører ikke til noe selvoppgjør hos fortelleren.

5.1.4 «Mannen»

Fortellerteknisk gjennomgang

Novellen har to sentrale karakterer, en navnløs mann og kvinne, som bor sammen med to barn. Den eldste jenta er deres felles barn, den yngste er det knyttet større usikkerhet til. Fortelleren er en ekstern tredjepersonforteller. Karakteren som hovedsakelig er fokalobjektet er Mannen (med stor M). Teksten bygger på hans ytre hans handlinger, ikke hans følelser og tanker.

Novellen er skrevet slik at all handling foregår i presens, altså samtidig narrasjon. Gaasland bemerker at denne temporale plasseringen til fortelleren ofte skaper en følelse av intens nærhet til de begivenheter som utspiller seg (Gaasland, 1999:27). Ellers er det få replikker, kvinnen har ordet i kun en scene og mannen kun en replikk.⁶⁹ Det er mange skildringer av miljøet, bygårdslyder og diverse lukter.

Hendelsesforløp

Handlingen foregår over halvannet døgn, i leiligheten til Mannen og kvinnen. Mannen kommer hjem fra arbeidet en kveld.⁷⁰ Han er sliten, de to små barna er alene hjemme. Det understrekes at han ikke har hastverk. Han stryker den eldste jenta over håret, ignorerer den minste som har hikke. Han gir dem mat etter tur, legger dem. Moren til barna kommer hjem utpå natten. Han møter henne i døren, skal til å slå henne, hun beskytter seg. Han slår ikke, han spytter heller en saftig klyse i tinningen hennes. Han går inn og setter seg i sofaen, vaktende over det eldste barnet. Hun går inn, anstrenger seg for ikke å sjangle. Etter en kort monolog fra henne, om hvordan barna betyr alt for henne og at hun er glad i ham, kaster han henne på sengen (s. 120). Natten forsetter, kvinnen kaster opp i sengen, sover videre. Han hører brekkingslydene og at det minste barnet gråter – han gjør ingenting. Når det gryr av morgen, står han opp med den eldste, han har knapt sovet. «Han gjør det som gjøres skal, langsomt, dødtrett» (s. 121). Ungen på soverommet skriker og tier, skriker og tier. Moren står opp langt på dag, hun bli sjokkert over å se at mannen er hjemme. Utover dagen holder kvinnen seg opptatt med å tørke støv, vaske og lage mat. Han spiser heller brød enn maten hun har laget, når hun er ute etter melk. Ettersom kvelden nærmer seg lukker kvinnen seg inn på soverommet. Når hun kommer ut igjen er hun vasket, sminket og håret er stelt. Hun står og røyker på kjøkkenet da han trer hånden inn i håret hennes, rykker til og sleper henne inn på soverommet. Den eldste jenta gråter og henger i beinet hans. Han går ut med jenta, vasker seg, barberer seg og kler seg. Kvinnen hylgråter på soverommet som en syk hund (s. 123). Han går inn til henne, hun sitter igjen og fikser håret. Han sier «Du blir hjemme. I kveld er det min tur. Jeg kommer ikke hjem i natt» (s.124).

Han kommer hjem ved tre-tiden på natten. Da han låser seg inn forstår han at hun dro ut likevel. Det stinker i leiligheten. Den yngste står oppreist i sprinkelsengen. Ansiktet, senga

⁶⁹ Med unntak av den lukkede samtalen med bestyrerinnen ved barnehjemmet helt i slutten av novellen. Denne blir leseren kun fortalt om at finner sted (s. 126).

⁷⁰ I begynnelsen er det uklart hva han jobber med, han har arbeidsklær og det virker som han har en fysisk jobb. I tillegg til dette blir det antydning underveis at han kanskje også driver med illegalt arbeid for motstandsbevegelsen. En dag har han en stor ryggsekk med seg som han låser inn i boden (s. 124) og når han skal gå for godt må han brenne dokumenter/brev/papirer i komfyren (s. 125).

og veggen bak er smurt inn med avføringen hennes. Den eldste ligger påkledd, dynket i morens pudder i dobbeltsenga. Han vasker og kler den lille, rer opp med sine egne sengeklær i sofaen. Vekker og kler den eldste i varmt tøy og legger henne i vognen ute. Han tar med seg den store ryggsekken og skal til å gå, men kommer på at han må opp igjen og brenne noen dokumenter. Den lille har reist seg, han tar henne opp. Det ligger en tåke for øynene hans. Han slår henne hardt på den såre baken, to ganger. Deretter pakker han henne inn i et ullteppe og tar også henne med ned. Så går han til det leseren forstår er et barnehjem i utkantet av byen, taler med bestyrerinnen og overlater de to barna der. Han tar ikke farvel og ser seg ikke tilbake, i det han går bort med den tunge sekken.

Hvem begjærer hvem?

I «Mannen» kan det tilsynelatende virke som om ikke begjær har noen sentral betydning. Underliggende har begjæret likevel en sentral plass i novellen. Kvinnen i novellen, moren til barna, virker kontrollert av sitt hemningsløse og altoppslukende begjær. Dette går på bekostning av hennes rolle som omsorgsperson for de to små barna. Novellen gir ingen svar på hva kvinnens begjær bunner i, det er ikke utenkelig at hun på sett og vis kan være seksuelt «underernært» som følge av mannens lange arbeidsdager og -netter som motstandsmann. Det er mulig han ikke lenger begjærer sin kone, og dette er hennes måte å takle det på. Uavhengig av motiv for det utsvevende livet, er kvinnen mor til begge barna. Likevel gjør det voldsomme begjær henne totalt ute av stand til å skjøtte morsrollen.

Det er flere elementer i novellen som peker mot at det er okkupasjonssoldater kvinnen menger seg med og at hun dermed er en hensynsløs tyskerjente. Blant annet har hun sigaretter, silkeundertøy- og strømper, samt at det lukter «litt harskt av kjønn» av soverommet hennes (s. 114 og 115). Kvinnen lukter av brennevin og «kjønn» når hun kommer hjem (s. 119). Verken sigaretter eller silkeundertøy fantes til salgs på det norske markedet (Svensen 2007:165). Kvinnen har altså over lang tid vært utro, attpåtil med okkupantene. Kvinnen er i mannens øyne en uansvarlig tyskerjente som ikke tar eller klarer å ta morsrollen på alvor. Han, på den andre siden, er motstandsmann. Kløften mellom de to er uendelig stor. Det kanskje aller mest alvorlige er at hun har fått et barn som ikke er hans og at hun attpåtil ikke klarer å ta vare på de to små hun har satt til verden.

Novellen er et eksempel på en brutal, hensynsløs tyskerjente som setter seg selv først. Dette viser at den impliserte forfatter ikke unnskylder alle tyskerjenter. Den impliserte forfatter lukker ikke øynene for at det finnes de som er fullstendig hensynsløse og klanderverdige i sin oppførsel. Hele spekteret med tyskerjenter som individ, med ulike motiv, blir vist fram som

små mer eller mindre realistiske «stikkprøver» i novellene i *Bak skapet står øksen*. Denne kvinnen i «Mannen» er en typisk tyskerjente i den forstand at hun bekrefter en del fordommer – hun er lett å fordømme. Den impliserte leseren vil fordømme henne. Den impliserte forfatter stiller seg ikke i veien for dette.

Den myke motstandsmannen

Kvinnen er mor til begge barna, mens mannen på sin side ikke er sikker på om han er far til begge. Den eldste er hans datter, den yngste er antakelig ikke det. Den yngste kjenner han ikke samme tilknytning til. Dette er tydelig allerede i starten av novellen når han stryker den ene over håret, men ikke den andre. Når han så skifter på den yngste, som er dyvåt og kald, leter han etter sin egne trekk hos henne.

Han stiller henne med sikre, harde grep, ingen skygge av ømhet løser opp i ansiktet hans. [...] Det er kommet noe oppmerksomt, nesten livfullt over det ubevegelige ansiktet hans. Det er som leter han etter noe [sic.], leter etter noe i det uferdige barneansiktet. Noe han ikke finner. Furene ved munnvikene hans er blitt dypere, håpløsheten i øynene hardere, mens han stirrer (s. 116).

Han finner ingen av sine egne trekk i det lille barnet. Hans bange anelser om at hun ikke er hans barn, men barnet til kvinnen og en annen, antakelig en tysk soldat, blir bekreftet. Håpløsheten i øyene hans blir hardere og furene dypere av denne erkjennelsen.

Han vil ikke bry seg om dette barnet, selve beviset på kvinnes unasjonale utroskap. Han har planer om å bare redde den eldste jenta, men klarer ikke gjennomføre denne harde linjen som skiller mellom de to barna. Den impliserte forfatter avkrefter dermed forestillingen om motstandsmenn som totalt følelsesløse og kyniske, slik befolkningen kanskje hadde behov for å tro. Den positive, sjokkerte opplevelsen for den impliserte leseren inntreffer i det han tar med seg begge barna, både sin egen datter og tyskerungen, til det trygge barnehjemmet. Her formidler den impliserte forfatter en holdning om at barn er uskyldig, uansett hvor klanderverdige og umoralske foreldrene deres har opptrådt.

Avstraffelse og redning av tyskerungen

På morgenvisten, når moren har gått ut likevel, kommer han hjem. Da tar han eller har han allerede tatt beslutningen om å sette bort datteren sin. Før han kan forlate leiligheten må han opp igjen og brenne noen hemmelige papirer. Da står den yngste ungen der. Tidligere ville han slå kvinnen, men han gjorde det ikke (han dyttet henne på sengen og dro henne etter håret). Han tar ungen opp, det går en tåke for øyene hans og han gjennomfører en avstraffelse mot det lille barnet, kanskje like mye rettet mot barnets mor.

Og plutselig gjør han det, løfter hånden over dette kvinnebarnet, denne skamløse kjøttklumpen. Han slår. En gang, to ganger.

Barnet strekker seg som i krampe, snapper etter været. Det varer noe før skriket kommer, et flerrende dyreskrik gjennom den nattlig pustende bygningen.

Så puster han ut, han dirrer i alle muskler og trykker barnet inn mot seg uten å se på henne. Hun illskriker og vrir seg som en levende muskel i armene hans (s. 126).

Deretter redder han henne fra den håpløse situasjonen ved å ta henne med ned, sidestiller henne med sin egen datter, og redder dem fra den skjødesløse moren. For å kunne redde den yngste, virker det som han måtte gjennom en slags prosess med seg selv, som innebar en voldsom reaksjon. Svensen mener han må ty til avmaktens språk, volden, i mangel på noe annet språk (Svensen, 2007:177). Han ville slå kvinnen, men gjorde det ikke (s. 119). Det ender med at han slår ungen i stedet, «kvinnebarnet», hennes barn, tyskerungen – altså halvparten henne han egentlig forakter.

Oppsummering

«Mannen» er en interessant novelle om de fatale familiære konsekvensene et utsvevende tyskerjenteliv kan ha. Den navnløse mannen må passe de vanskjøttede barna når moren kun gjør minimalt i hjemmet, i tillegg til de mange timene som antakelig går med til motstandsarbeid. Novellen viser et grotesk bilde av en ustyrlig og vill tyskerjente som ikke klarer å ta vare på sine barn eller ivareta ekteskapet. De overordnede verdene i konflikt i denne novellen er mannen, med leseren, og kvinnens ulike virkeligheter. Disse står så langt fra hverandre at kommunikasjon, forståelse og samliv blir umulig. Den impliserte forfatter viser med denne novellen at det finnes ustyrlige tyskerjenter som er ansvarlige for sin egen skjebne. Den sjokkaktige opplevelsen for den impliserte leseren inntreffer i det mannen tar med seg *begge* barna til barnehjemmet. Allerede i 1945 formidler den impliserte forfatter med «Mannen» et budskap om at man ikke må dømme barna til tyskerjenter for foreldrenes laster. Tyskerjentene, i denne novellen representert som en ustyrlig, umoralsk kvinne, har tatt klanderverdige valg – men dette må ikke gå utover barna hennes.

5.1.5 «Kvinnlinger I»

Fortellerteknisk gjennomgang

I «Kvinnlinger I» møter leseren en gjeng unge jenter i pubertetsalder. Fortellerinstansen i novellen er en ekstern tredjepersonsforteller, som vekselvis fokaliserer på de ulike karakterene, særlig den unge Margrethe. Leserens får til tider tilgang til hennes sanser og følelser. Hovedsakelig har Margrethe synsvinkelinstansen og den tyske soldaten på toget er fokalobjektet. Samtidig skjer en vertikal delegering mellom ekstern og intern synsvinkelinstans,

slik som ifølge Gaasland er vanlig for tredjepersonsfortellinger (Gaasland, 1999:27).⁷¹ Novellen er fortalt med samtidig narrasjon.

Hendelsesforløp

Novellen «Kvinnlinger I» starter med en klasseromsituasjon. En jentegjeng i klassen er tydelig oppspilte for kvelden, da skal de møte noen stilige tyske soldater. Toget på veien hjem er stappfullt, kun ledig rundt en soldat. En av jentene, Margrethe, har mensen og er ikke i form. En soldat presser seg forbi henne og vekker intense følelser i henne. Hun setter seg der det er ledig, nær tyskeren. Slik utløses uante følelser og et sterkt begjær hos Margrethe. Venninnene går en og en av toget, hun er den siste igjen. Når hun går av, følger soldaten etter henne, til hennes store skrekk. Han gir henne en hårklemme hun mistet og hun stotrer fram et «D-d-danke schön», før hun løper hjem (s. 151). Han står og ser seg om, gjør seg kjent, før han går tilbake til perrongen for å ta neste tog.

Hvem begjærer hvem?

I «Kvinnlinger I» utvikler det seg et gnistrende begjær mellom en ung jente og en soldat. Fortelleren fokaliserer internt på Margrethe, dermed får leseren innblikk i hennes tanker, sanser og følelser. I forkant føler Margrethe seg ekkel og dårlig – samtidig mer voksen enn de andre jentene. Mens hun står der i den fulle vognen er det en som presser seg forbi henne, og blir stående fast en stund inntil henne. Hun skjønner etter hvert at dette er en tysk soldat. Situasjonen utløser så en seksuell reaksjon hos Margrethe, uten at hun helt forstår eller har språk for det som skjer med henne.

En kropp presset seg mot hennes, varm, sterk. [...] en gyllen epålett vimset fram under kappen. Fysch å fysch, det var jo skrekkelig. Så tett innpå henne. Det arbeidet et skrik inni henne, fienden, fienden. Hun så en hånd, en brun og senesterk hånd og gule render på ermet. Den hånden, å Gud. En het blodstrøm svimlet tungt gjennom henne, nå seg han seigt forbi. [...] Nå så hun nakken, en brun nakke, og øret. Trekantet dyreøre, en liten hårtust. Men hun så slett ikke på ham, nei hun overså han fullstendig, men hun så et trekantet dyreøre [...] Og hånden. En grisk mannehånd, øm og brutal. Nei øm? Uff. Nå satte han seg, så seg om med et lite smil. Margrethe var blitt kortpustet, hun var svimmel. Nå kom det så voldsomt – *det*. (s. 147).

Den indre stemmen står i kontrast til følelsene til Margrethe. Hun kjenner åpenbart voldsomme kroppslige reaksjoner innvending. På den ene siden føler hun avsky, hun vet han er fienden, hun skriker det inni seg. På den andre siden er han en varm, sterk kropp, som presset inntil henne gjør henne varm. Nærheten og varmen av en voksen mann presset mot hennes kropp gjør

⁷¹ Gaasland skriver at det er vanlig for tredjepersonsromaner. Jeg ser likevel ingen grunn til at det ikke også gjelder tredjepersonsnoveller.

henne kåt og full av begjær rettet mot mannen. Til tross for at hun vet hun ikke burde se og hvert fall ikke føle slike voldsomme følelser overfor ham. Videre er Margrethe så uerfaren og uvitende at hun ikke helt forstår hva det er som skjer med henne.

Margrethe virker splittet mellom følelser og fornuft, og aner antakelig ikke rekkevidden av det nye begjæret hun føler. Hun blir svimmel av de motstridende følelsene og de voldsomme blødningene. Hun ser både hånden, nakken og «dyreøret» hans, samtidig som hun insisterer på at hun overser ham. Når hun ser ham, gjør hun hånden hans til et objekt og ser kun denne. Hånden blir et objekt avskåret fra kroppen hans. Hun klarer ikke ta inn over seg hele han og må derfor fokusere på kun denne.

Hun stirrer som hypnotisert på hånden hans. Den fatter om den gullbaldyrte sabelheftet, den har lagt seg kjælent til ro, selvsikker – naken. Og denne nakne hånden, - - - uff nei, hun har da en følelse som om den berører henne selv, på hennes egen hud. Fienden, fienden - - -

Mmm, så vondt, det stikker i brystvortene, sprenger [...] (s. 150).

Hånden som objekt har hypnotisert henne og hun får en følelse av at den nakne hånden hans berører henne. Jeg mener sitatet overbevisende skildrer kåtheten Margrethe føler. Som konsekvens av dette stikker det i brystvortene hennes, ikke utelukkende vondt, heller pirrende da det står «Mmm» først. Margrethes begjær rettet mot soldaten ser ut til å vokse gjennom novellens siste del. Hun beskriver her at den objektiverte hånden hans har lagt seg «kjælent til ro, selvsikker – naken». Ordbruken vekker assosiasjoner til et dyr, en hund eller et annet stort dyr som kan være kjæle og så legge seg til ro. Dette bringer oss videre til momentene som peker mot soldaten som et rovdyr, sett fra Margrethes synsvinkel.

Rovdyret

Etter å ha stått i kupéen en stund kommanderer en venninne Margrethe til å sette seg. Margrethe protesterer lett, hun er tydelig dårlig. Hun setter seg ved siden av den tyske soldaten. Igjen ser hun på øret hans. Det blir beskrevet som trekantet (s. 147), et avskyelig rovdyrøre (s.148). Fokaliseringen på Margrethe gjør dette til hennes observasjoner. I den stadige konflikten som pågår i henne, mellom å begjære ham og avsky ham, omtaler hun i et øyeblikk av motstand øret hans som et rovdyrøre. Hun tillegger han rovdyr-egenskaper og beskriver hånden hans som «grisk» (s. 147) – muligens i stand til å fange henne? «Det suger hett gjennom henne av en vill og grufylt sødme. Og alt annet blir bitte bitte lite, - fedreland, uniform og fiende. Tilbake blir et dyreøre og en mannshånd med armlenke, og en varm tyngde av stoff og muskler ved hennes side» (s. 148). Hun vet ikke helt hva hun føler, hun sier til seg selv at han er fienden. Men inni seg kjenner hun ikke annet enn en dyp, rå og hemmelig lammelse (s. 148-149). Denne lammelsen tolker jeg som følelsen av det voldsomme begjæret. Soldaten blir et menneske, av

kjøtt og blod, som avgir varme ved siden av henne. Han er dessuten et rovdyr på samfunnsnivå, som okkupasjonssoldat. Samtidig er han rovdyr på individnivå, da den impliserte leseren får en anelse om at han også er et seksuelt rovdyr.

Dersom soldaten får status som et rovdyr, dukker spørsmålet opp om hva slags bytte Margrethe er. Er hun et villig eller motvillig og redd bytte? Jeg vil argumentere for at hun vekselvis er begge deler og at det er knyttet til hennes alder. Frykten for den ukjente, fremmede soldaten slipper ikke helt taket. Til tross for at hun er kåt og begjærer han så mye at hun blir svimmel.

Nasjonalisme

Novellen «Kvinnlinger I» starter med en klasseromsituasjon. Lektor Clausen leser litteraturutdrag om Polens frigjøringskamp, som lite skjult motstand mot de tyske okkupantene. Dette er et interessant utgangspunkt for novellen, ettersom Lektor Clausen og den impliserte leseren av novellen lever i en felles verden med felles normsystem. Dermed er formulering i neste setning skrevet med fri indirekte stil. «For en herlig følelse av sammensvergelse» (s. 140). Det er uklart nøyaktig hvem som ytrer eller tenker dette. Ved at novellen starter med å etablere et fellesskap mellom lektoren og den impliserte leseren, øker avstanden mellom den impliserte leserens allerede bekreftede normsystem (i Clausen) og de unge jentenes naive nysgjerrighet og interesse for tyskerne.

Jentene i klassen er tolv år gamle, i inngangen til puberteten. Det virker som de unge jentene tilhører middelklassen eller det øvre sosiale siktet, både klærne deres og språket de snakker reflekterer dette.⁷² Helene sender en lapp til en klassevenninne mens Clausen leser. Det står «[v]et du at Wenche i åttende går med tyskerne! Er du med på at vi lager en sang om henne? Hilsen din H. L.» Tidlig i novellen er holdningen til tyskerjenter og tyske soldater synlig – de unge skolejentene mener tyskerjenter bør hånes. Fortelleren fokaliserer på Margrethe, som tenker «Isch, Wenche. Kunne en vente annet. Moren gikk jo med dem. Hun skulle være ristet over en sakte ild» (s. 142). Her er Margrethe klar i sin fordømming av kvinner som har forhold til tyske soldater. Deretter oppstår en oppbruddscene da skoleklokken ringer. Jentene er ikke lenger opptatt av lektor Clausens patriotisme, fellesfølelsen blir brutt i det øyeblikket skoletimen er over. Nå har de heller den kommende kvelden de skal ha med noen unge tyske soldater i tankene. Med ett gikk deres fordømmelse av tyskerjenta Wenche i glemmeboken, og

⁷² Dette blir særlig tydelig som kontrast til jentene i den andre novellen med nesten samme tittel, «Kvinnlinger II», analysert i kapittel 5.1.6 i denne oppgaven.

nye opplevelser og utforsket område er i fokus. Jentene tar dermed et skritt bort fra det etablerte, felles normsystemet den impliserte leseren deler med Lektor Clausen.

Å se på de tyske soldatene

Dikotomien mellom vekselvis å se (på) og overse okkupantene gjentar seg. På vei til toget snakker jentene om hvor vidt de ser på tyskerne. Den indre konflikten til Margrethe foregripes her. Det ligger en tydelig motsetning i at jentene vet hva som er forventet av dem, de burde ikke se på tyskerne. Likevel klarer de ikke riktig la være. «Nei med gid, så du han tyskeren du. [...] Puh, jeg *ser* ikke på tyskerne. Nei ikke jeg heller, men likevel. For han var faktisk noe av det nydeligste – Han er en *fiende!* *Ser* du på tyskerne da? Isch nei, - jo, jeg måler dem» (s. 143-144). Jentene er nysgjerrige på de unge, flotte soldatene og måler dem opp og ned. Det er så mye som for jentene er utforsket. De har lite kunnskap og bevissthet knyttet til begjær og seksualitet. To av jentene har lært om menstruasjon av mødrene sine, dette gjør dem litt mer opplyste enn de andre, i deres egne øyne. Dette kan virke som det eneste de vet om hva det innebærer å være kvinne. De vet ingenting om hvordan det vil føles dersom en ung, tysk soldat plutselig vender oppmerksomheten mot dem. Jentene er så purunge at det virker som de opplever det annet kjønn for første gang, særlig tydelig for Margrethe på toget. Hun forstår ikke riktig de kroppslige reaksjonene sine – hun forstår ikke sitt eget begjær. Hun vet ikke en gang at det *er* begjær hun føler. Hun mangler språk for å sette ord på de voldsomme, nye følelsene hun kjenner så fysisk i kroppen. Seksualitet, og kunnskap om temaet, virker forbudt og hemmelig. De unge jentene vet minimalt. De har samtidig en klar formening om at de egentlig ikke bør se på tyskerne. Det hersker en gruppementalitet om at man skal ikke stikke seg ut. Samtidig er de nysgjerrige og kanskje lokker det forbudte, okkupasjonssoldatene, litt ekstra. Novellen formidler et innblikk i en tid da seksualitet var så privat og skambelagt at det var ytterst hemmelig og noe man ikke under noen omstendigheter eksplisitt pratet om.

Helene er den siste av venninnene som går av toget, etter det sitter Margrethe igjen alene. «Alene i hele toget selv om det sitter folk rundt omkring, alene i verdensrommet» (s. 150). Her blir en ekstrem ensomhet eksplisitt uttalt. Margrethe er fysisk ensom i den forstand at venninnene går av, en etter en. Hun sitter igjen som O'Connors ensomme individ, en typisk novellekarakter (O'Connor, 2004:18) Samtidig var hun allerede (mentalt) ensom i sin kunnskap om mensene og etter hvert i sitt dobbelt hemmelige begjær⁷³ rettet mot soldaten. Hun sitter ved

⁷³ Hemmelig begjær i dobbel forstand: begjæret hennes, de voldsomme følelsene, holder hun hemmelig for venninnene. Samtidig er begjæret hemmelig for henne selv, ettersom hun ikke *vet* at hun er kåt og at det er begjær hun faktisk føler.

siden av ham, hun klarer ikke røre seg. Hun stirrer hypnotisert på hånden hans. Hun vil bare hjem til mor og far. Samtidig som hun tenker at hun aldri skal fortelle om dette til noen. Hun vil opprettholde sin hemmelighet om begjæret, dermed opprettholder hun også ensomheten. Hun har ikke klart å stå i den kjølige, distanserte avstanden til okkupantene, slik hun ønsket. Hun er kåt og begjærer en fremmed soldat. I det hun reiser seg for å gå av toget, reiser også soldaten seg. «Skrittene haler inn på henne. Hun snur seg ikke, men hun vet det, hun vet det, å Gud, å Gud, la meg være hjemme nå, straks. Mor» (s. 151). Allerede her kan det virke som Margrethe føler hun blir jaktet på.

Kaptein-lieutenantens luktesans

I siste avsnittet av novellen fokaliserer fortelleren for første gang på soldaten. Leseren får vite at han er «kaptein-lieutenant». Han følger den springende Margrethe med blikket, «[...] ser seg om, gjør seg kjent. Så vender han om for å ta neste lokal videre til sin stasjon» (s. 152). Uten at det blir sagt eksplisitt får den impliserte leseren en følelse av at det ligger en skjult hensikt bak kaptein-lieutenanten oppførsel. Hvorfor gjør han seg kjent? Hvorfor bemerker han seg hvilken hageport Margrethe bor bak? Han gikk av toget sitt og må deretter vente på neste, fordi han tok seg tid til å gi henne hårklemmen. Han kunne utvilsomt latt hårklemmen være. Leseren får bange anelser om at han akter å oppsøke Margrethe ved en annen anledning. Han har tidligere blitt begjært av Margrethe, den unge og kjønnsmodne, og mest sannsynlig lagt merke til dette. Han blir tillagt et rovdyrøre, kanskje gjør han seg kjent fordi han tenker å vende tilbake for å «jakte» på Margrethe. Svensen skriver at det er tydelig at tyskeren har sine planer (Svensen, 2007:167). Samtidig er det kun de tre ordene som underbygger denne antakelsen, da han «gjør seg kjent». Kanskje har han ant Margrethes splittethet. Han har stått fysisk tett inntil henne og sittet i nærheten av henne, med et lite smil om munnen (s. 147). Smiler han fordi en norsk jente trer ut av «isfronten» og setter seg i nærheten av ham? Eller kanskje fordi han selv er tiltrukket av henne, den purunge? Et argument for dette er at Margrethe på et tidspunkt skjuler de lange flettene sine for hans blick (s. 149). Langt, frodig (helst utslått) hår er som kjent tegn på kvinnelig seksualitet.⁷⁴ Smilet hans kan bety så mangt, jeg vil her trekke fram lukt som en mulig grunn til at han smiler.

⁷⁴ Senje skriver i sin bok *Dømte kvinner, tyskerjenter og frontsøstre 1940-45* (1986) om hårets symbolske betydning for kvinners seksualitet og fruktbarhet, samt opphavet til å klippe håret av tyskerjenter. Han skriver at å berøve en kvinne håret later til å være en tidløs skikk, i mannens tjeneste. Håret er kvinnens største pryd, og klipper du kvinnens hår, er det for å vansire henne. Hos mannen lå det først og fremst kraft i hår og skjegg, ifølge gammel folketro. Som hos Harald Hårfagre og hos jomsvikingene, eller tilbake til Biblens Samson. I gammel norrøn gudelære står det også om kvinnehåret. Tors hustru Siv var kjent for sitt lange, bølgende, vakre hår. Det verste Loke kunne gjøre for å bringe skam over Tor var å klippe av håret til hans hustru. «Aldri har vel

Lukt får nemlig eksplisitt plass i novellen enda en gang, slik som i andre verk av Nedreaas.⁷⁵ Helene har fortalt Margrethe at hun har forstått og kan lukte at Margrethe har mensen. «Du vet, det blir en egen lukt – –. Store Gud i himmelen. Ulykke, katastrofe. Om hun kunne bli til intet – –» (s. 149). Margrethe anser dette som en katastrofe, ikke bare kan de andre menneskene på toget da lukte at hun blør, det kan soldaten også. Han, som tidligere har blitt sammenlignet med et dyr, et rovdyr, kan lukte at hun er et kjønnsmodent bytte. Hun registrer at han lukter av barberingsvann og tobakk, en fin duft. Tyskerne ble tidligere i novellen tillagt «dolukt» (s. 144). Nå lukter en tysker godt og tiltrekkende.⁷⁶ Dette viser hvordan Margrethes holdningen til tyskeren snur, fra avsky til skrekkblandet tiltrekning og voldsomt begjær. Samtidig formidler den impliserte forfatter hvordan Margrethe går fra å tro hun har kontroll, til å miste den og gå over til å bli kontrollert, ettersom en situasjon hun ikke råder over oppstår – hun blir vekket seksuelt og forstår ikke hva som skjer.

Oppsummering

Novellen ender i en åpen slutt, der den eventuelle utviklingen i relasjonen mellom Margrethe og soldaten er uvis. Novellen formidler et eksempel på overklassejenters syn på tyske soldater. De er nysgjerrige, men tilbakeholdne. Margrethe har en seksuell oppvåkning, da tyskeren vekker hennes ukjente begjær. Hun splittes innvendig av konflikten om mellom fornuften og de erotiske kreftene hun ikke forstår. Margrethe har verken språk eller forståelse for sitt eget begjær. Soldaten, rovdyret, ser seg om, lukter kanskje blodet hennes og vet at hun er moden. Mulig han merker begjæret hennes og senere vil komme tilbake for å jakte. Sammen går Margrethe, og den impliserte leseren, fra å strengt motsette seg alt som har med fienden å gjøre, til å gradvis få øynene opp for hvor naturlig og kraftfull erotisk tiltrekning kan være. Dette står som rystelsen leseren blir utsatt for. Konflikten mellom de to overordnede verdene er på den ene siden den impliserte leseren, representert i Lektor Clausen og hans syn på patriotisme som det viktigste. I konflikt med dette står den kraftige erotiske oppvekkelsen Margrethe erfarer.

Tors raseri vært så voldsomt som da han kom hjem og fikk se Sivs skamklipte hode». (Senje, 1986, 42). Helle Aarnes skriver om den romerske historikeren Tacitus (ca. 55-120) som omtaler at å skjære håret av en utro kvinne mens folk så på, var en eldgammel skikk (Aarnes, 2010:41).

⁷⁵ Syéd peker i sin artikkel «Reflektert realisme. Torborg Nedreaas' *Av måneskinn gror det ingenting* og Tomas Espedals selvfixasjon» (2016) på at av alle sanseinntrykkene som spiller en rolle i romanen er luktesansen den aller mest påfallende. Hovedpersonen er ekstremt vår for nyanser i luktspekteret, det er til og med en egen lukt av tyttebærlyng som nettopp har blomstret av. Syéd mener at luktesansen er den mest direkte, samtidig som den er tidløs (Syéd, 2016:21-22). Jeg vil hevde luktspektet i «Kvinnliger I» også er rått og tidløst, og ikke minst sentralt for å forstå kaptein-lieutenanten.

⁷⁶ Karin Moe kommenterer i sin artikkel i Syn og Segn at «luktesansen har en privilegert plass i bøkene» til Nedreaas (Moe, 1996:180).

5.1.6 «Kvinnlinger II»

Fortellerteknisk gjennomgang

I novellen «Kvinnlinger II» ligger fortellerperspektivet hos en ekstern tredjepersonsforteller, som fokaliserer på en middelaldrende mann i begynnelsen og slutten av novellen. Leseren ser og hører alt fra hans perspektiv i starten. Senere trekker fortelleren seg ut fra mannen og observerer de unge «kvinnlingene». Fortelleren er ikke allvitende og opprettholder alltid en viss avstand til karakterene. Verbtiden i novellen er presens, altså har novellen samtidig narrasjon.

Hendelsesforløp

I likhet med «Kvinnlinger I», er «Kvinnlinger II» en novelle der det meste av handlingen er lagt til toget. Novellen starter med en mann på togstasjonen, han vil sitte i fred og setter seg alene i forreste vogn. I det toget begynner å gå, deiser en jentegjeng inn i vognen. Jentene er unge, snakker grovt og spiller musikk fra en grammofon. De er småfulle etter en festlig kveld med tyske soldater. Mannen blir en stille betrakter av jentenes spillopper. Han avskyr dem, samtidig som han også etter hvert føler en form for tiltrekning til den ene jenta. Novellen slutter med at han går av toget på sin stasjon, til døden trøtt. Regnet som tidligere lindret da det traff ham i ansiktet, lindrer ikke mer (s. 162).

Fattige jenters sammensatte begjær

Jentene i «Kvinnlinger II» er fra en helt annen samfunnsklasse enn jentene i «Kvinnlinger I». Derfor er det mulig at jentene utover å begjære soldatene, også begjærer de godene og maten de får tilgang på. Mannen i novellen bemerker «[...] Herregud, slik en strantete liten jenteskikkelse. Et tynnkjaket barneansikt med grålig hud, et småårsbarn» (s. 155). Hun har på seg en tynn, falmet jakke og under har hun en billig knustsilkekjole. Dessuten er sosiolekten de snakker tydelig preget av andre kår enn jentene fra «Kvinnlinger I». Første replikk gjengitt blant jentene er «[d]æ mann, kå tidig det va. Det va`kje verst, nei» (s. 155). Nedreaas har også senere i andre verk gjort et poeng ut av at ulike sosiolekter viser til ulike sosiale klasser.⁷⁷ Det er uklart hvorvidt jentene fester med tyskerne fordi de kjeder seg, vil være med på morsomheter, er forelsket og begjærer de unge soldatene eller behøver dem økonomisk. Motivene til jentene

⁷⁷ Mange slike eksempler fra bergensdialekten finnes særlig i bøkene om Herdis, *Trylleglasset* (1950), *Musikk fra en blå brønn* (1960) og *Ved neste nymåne* (1971) har de ulike karakterene fra ulike sosiale lag ulik sosiolekt. Også i novellesamlingene *Stoppstedet* (1953) og, som vist her, *Bak skapet står øksen* (1945) er dialektbruken påfallende. Jeg ser en likhet i noen grad til språket i Amalie Skrams *Hellemyrsfolket*, som Nedreaas har uttalt at hun har lest og alltid kommer tilbake til, forteller Nedreaas i samtale med Johan Jørgen Grøgaard i Modal, 1976:101-102 og 106.

er antakelig sammensatte, og noen av årsakene blir eksplisitt kommentert i novellen. Likevel er lite tvil knyttet til at jentene faktisk begjærer og er interesserte i de tyske soldatene.

En av jentene blir beskrevet som veldig tynn, hun har guttesko på føttene og virker underernært (s. 156). Noe ved denne tynne jenta rører mannen, det er ikke godt å si hva dette innebærer. Det kan hende han har småjenter selv, kommenterer fortelleren. Kanskje vekker de en slags faderlig omsorg i ham? Fortelleren betrakter med hans øyne, men er ikke allvitende (vet derfor ikke hvorvidt han har barn eller ikke). Det kan også være at hans seksuelle oppmerksomhet blir rettet mot jentene her. Fortellerens eksterne fokalisering har ikke tilgang til de eksakte følelsene, derfor må jeg tolke hans tanker.

Mannens begjær?

Det kan virke som mannen på et tidspunkt blir tiltrukket av den mørkhårede jenta som passer grammofonen. Fortelleren fokaliserer her på ham, leseren får dermed tilgang til hans blikk og tanker i nuet der han beskriver jenta.

Hun har lagt hendene bak nakken og markerer rytmen dovent med den myke overkroppen, hun nynner med halvlukte øyne og talende øyenbryn mens et utrolig, ja et utrolig halvsmlil spiller om den store, herlige munnen hennes, gode Gud, aner hun hvor insisterende hun gjør den tingen. Barnet, kvinnlingen. Ja, kvinnlingen. Herregud, hvor er det nå han har lest det ordet. Vakker er hun også, en rått tilhogget skjønnhet som kan bli til noe med årene (s. 156-157).

Han ser på jenta, som han finner ut passer til benevningen «Kvinnling», halvveis barn, halvveis voksen kvinne. Han syns hun er insisterende med sitt halvsmlil på den store herlige munnen. Hun har, ifølge ham, en rå tilhogget skjønnhet – hun er pen til tross for at hun er oppvokst under trange kår. Sitatet kan på den ene siden vise hans begjær for den mørkhårede jenta. Jenta fremstår som et seksuelt vesen, hun vet hvordan hun skal te seg for å få menns oppmerksomhet. Jenta blir beskrevet nesten dyrisk i sitatet da hun markerer rytmen dovent med overkroppen. Videre har hun halvlukkede øyne og øyenbrynene på en «talende» måte. I motsetning til Margrethe i «Kvinnlinger I», vet denne mørkhårede jenta hvilken makt hun har som ung, rå skjønnhet og hun har i større grad kontroll over sin seksualitet. Hun vet hvordan hun kan vekke menns begjær, akkurat denne effekten hun et øyeblikk har på den tause mannen. «[g]ode Gud, aner hun hvor insisterende hun gjør den tingen» tenker han. Det gjør hun antakelig. Likevel er det uklart hvorvidt jenta begjærer mannen, det er ikke skildret i novellen, da fortelleren aldri fokaliserer på henne. Her er heller hans mulige plutselige bluss av begjær rettet mot tyskerjenta, hennes viten og vilje i positur og bevegelser, relevant. Parallelt med hans beskrivelser av denne vakre jenta, spilles hele tiden Zarah Leanders «Ich steh` im Regen» i langsomme, dystre og

hissende rytmer (s. 156). Sangen handler om en kvinne som står i regnet og venter lengtende etter sin elskede. Kanskje er det en lignende lengsel mannen føler?

Den mørkhårede jenta er ung, på grensen til kvinne. Hun er i ferd med å utforske hvordan egen kropp og seksualitet fungerer på det annet kjønn. Mannen derimot er i en helt annen situasjon. Han er en stille betrakter til jentene han først tror er en gjeng uskyldige små, som han etter hvert innser er tyskerjenter. Antakelig avskyr han dem og mener de svikter nasjonen. Samtidig forstår han også mer og mer av deres håpløse situasjon. Dersom jentene vekker en faderlig omsorg i ham, kan det forklare hvorfor han får «en murrende trang til å slå» (s. 157) når det går opp for ham at de får matvarer for å feste (og mere til) med tyskerne. Den impliserte forfatter får fram at heller ikke norske menn er upåvirket av unge tyskerjenter. Mannen i novellen har en åpenbaring om jentenes trange kår, som mer eller mindre tvinger dem til å feste med tyskere for å føle trygghet emosjonelt og økonomisk.

Jentene snakker om hvem som er forelsket i hvem, hvem som satt på hvilket fang. Det er tydelig for mannen at de har vært med tyske soldater, ettersom de snakker om goder de har fått og omtaler soldatene med navn, blant andre Fritz.⁷⁸ Etter denne åpenbaringen får mannens perspektiv mindre plass, fortelleren fokaliserer ikke på ham igjen før helt i slutten av novellen. Kanskje mannen tar avstand etter åpenbaringen om jentenes unasjonale atferd. Han er alene og drukner nesten i jentenes spetakkel.

I et hjørne sitter en middelaldrene herre, ensom. Han sitter lyttende foroverbøyd, brynene har tetnet over øynene og dunkler dem, ansiktet er gråblankt og lukket. Andre mennesker er kommet til fra stasjonene, de snakker sammen, en stund snakker de sammen, så tier de. Sitter og tier og lytter. De er bare lyttende dødninger i blålyset (s. 159).

Menneskene og mannen rundt jentene, blir bare lyttende, nasjonalbevisste dødninger til de livlige, småfulle, unasjonale jentene. Ansiktet hans er «lukket» for inntrykkene. Det er en klar motsetning mellom de livstørste, ivrige jentene og de passive, dødningene av noen tilskuere, i felleskap med den impliserte leseren.

Materielle goder

Hedvig, den tynne jenta, tar en av soldatene i forsvar mens de andre snakker om militær rang og materielle goder. Her kommenterer hun eksplisitt at matvarene hun har fått av tyskerne har vært uvurderlige for familien hennes.

Eg skal si dokker, han med boksen skakje dokker le utav. Hedvig slokket sigaretten mot skosålen og puttet stumpen i lommen, hun var alvorlig nå. For han e snill han. Vet du ka

⁷⁸ Fritz står for øvrig igjen som det tyske navnet som har blitt et ironisk økenavn på tyske okkupasjonssoldater i Norge.

eg fikk `os han her en dagen? To brø og et støkke pølse. Du lyger! D`e sant. Ekte fårepølse. Min mor va så gla at hon sakje et ord (s. 159).

Hedvig legger sigarettstumpen i lommen og forteller hvordan Fritz ga familien sårt trengte matvarer, til stor glede. Erkjennelsen fra Hedvig om tyskeren som en snill hjelper gjør jentene alvorlige. En annen forteller at hun fikk en boks reserveproviant og bønner, samt et løfte om havregryn. En tredje, litt skuffet, fikk femten kroner. Flere av dem har altså mottatt mat eller penger. Jentene går antakelig ofte sultne. Dermed tar de villig imot matvarer fra tyskerne. For dem blir fysiske behov viktigere en patriotisme. Det er enkelt å være en god patriot når man også er god og mett, varm og trygg. Det er ikke tilfelle for jentene i «Kvinnlinger II». Det er samtidig mulig at jentene utnytter tyskernes begjær og dermed delvis prostituerer seg for mat og andre goder.

Fra patriotisme til dødelig tretthet

Novellen starter med at fokalobjektet, mannen, venter på toget på perrongen. Han sitter ikke på venteværelset, fordi der sitter et tett sammenslynget par og «[...] småsnakker sammen på dette fremmede språk, og skurrer en i øyne og ører, skurrer en i sjelen. Derfor sitter en ikke i fred på det lune venterommet, men går ut i det stedløse mørket og lar regnet kjøle pannen» (s. 153). Han virker sikker i sin motstandsånd, han vil ikke sitte på venteværelse og høre tysk, da står han heller ute i regnet. Toget kommer, han avventer for å se i hvilken vogn han kan sitte noenlunde i fred.

Ved novellens slutt er han dødelig trett. Novellen ender med at mannen, som har sovet eller latt som han har sovet, ser opp i det jentene passerer ham for å gå av toget. Han tar vekk hånden fra ansiktet og ser på dem «[...] øynene [hans er] bare en søvnløs brønn av pine i et dødt ansikt. Og Hedvig smiler i forbifarten med dårlige tenner, et forsømt barns frekke smil, ikkje bit oss gamlefar, du kunne knekke gebisset ditt» (s. 162). Regnet som tidligere var behagelig, gir han nå ingen lindring. Jentene spilte til stadighet Leanders «Ich steh` im Regen» på grammofonen (sangteksten er gjengitt i novellen på s. 155, 156 og 161). Sangteksten avslutter novellen, mannen har fått den på hjernen. Tidligere har det svale regnet lindret hans vonde følelser, nå forbinder han regnet med sangen tyskerjentene spilte og åpenbaringen om det urettferdige samfunnet der noen i nød blir tiltrukket mot okkupantene.

Han har på togturen fått slengt i fleisen hvordan mennesker fra en annen sosial klasse enn ham, blir styrt av helt andre behov. Kanskje er han til døden trett fordi han nå forstår jentenes skjebne og valg om å tilbringe kvelder med tyskerne. Først tror mannen at de unge jentene er uskyldige, så innser han etter hvert at også de begjærer tyskerne og utnytter dem. Han syns antakelig tyskerne er forkastelig som utnytter jentenes håpløse situasjon. Den

impliserte leseren får igjen en påminnelse om at klassespørsmål er tett knyttet til tyskerjentenes situasjon, slik også novellen «Ellen» skildrer en fattig jentes deterministiske skjebne.

Oppsummering

Novellen «Kvinnlinger II» viser hvordan jenter fra et lavere sosialt sjikt forholder seg til okkupasjonssoldatene. For dem ligger helt andre motiv til grunn for deres forhold til tyskerne, enn for eksempel Margrethe fra «Kvinnlinger I». Mulig de kjeder seg, at det ikke er noe kjekt å være hjemme når foreldrene krangler om stram økonomi, samt at de kan få helt nødvendige matvarer som det skroter på, fra tyskerne (s. 159 og 161). Samtidig viser novellen også perspektivet til en ensom, middelaldrende mann. Han føler en omsorg for jentene og etter hvert en dødelig tretthet over situasjonen deres. Den ene verdenen er den observerende mannens patriotiske verden, der tyskerne er definert som fiende uansett. Han, og leseren, får til tross for jentene unasjonale atferd, sympati med de fattige jentene. I opposisjon til denne står de unge tyskerjentenes fattige verden der venn- og fiende-skilllet ikke er like tydelig, denne innsikten er den uhørte begivenheten som ryster leseren.

5.1.7 «Achtung, gnädiges Fräulein»⁷⁹

Fortellerteknisk gjennomgang

Novellen «Achtung, gnädiges Fräulein» har en spesiell fortellerhandling og form. Karakterene i novellen er en tysk soldat og en ung norsk jente, ingen av dem er navngitte. I teksten er kun hans replikker i en dialog gjengitt, hun kommer aldri til orde. Hennes replikker er kun markert som tankestreker i teksten. Resultatet blir dermed at novellen er en dramatisert, scenisk dialog, der han snakker direkte til henne. Men fordi hennes replikker ikke er skrevet ned, virker teksten monologisk. Man kan lure på hvorfor Nedreaas utelater hennes replikker. Kanskje understreker det at han ikke hører skikkelig etter? Eller skal leseren selv tenke seg fram til hva hun muligens sier, mer fra et pedagogisk perspektiv? Denne novellen kommer som den syvende i rekken av tyskerjentenoveller – leseren er etter flere potensielle rystelser i stand til å lage et bilde av tyskerjenta selv. Hennes stemme kommer i alle fall kun indirekte fram i hans reaksjoner og replikker, slik også Svensen poengterer (Svensen, 2007:143). Det er vanskelig å si noe om fortelleren i denne novellen, da absolutt hele novellen er formidlet ut fra perspektivet til den

⁷⁹ Novellen heter egentlig «Achtung, gnädiges Fräulein» i utgaven fra 1945, korrekt tysk ville hatt tødler over a`en, slik: «Fräulein». Dette er heller ikke rettet opp andreutgaven av *Bak skapet står øksen* fra 1975. Det er uvisst om det er Nedreaas' eller forlagets feil. I denne masteroppgaven skriver jeg konsekvent «Achtung, gnädiges Fräulein».

tyske soldaten. Han blir dermed en førstepersonsforteller. Ordflommen til offiseren strømmer fritt og er forankret i en nåtidssituasjon. Novellen har altså samtidig narrasjon.

Hendelsesforløp

Hele handlingen foregår på den tyske soldatens hotellrom. Jenta han har et forhold til dukker gråtende opp. Han blir sint og viser aggressive trekk ved å flere ganger understreke at han ønsker å drepe dem som har gjort henne vondt. Det viser seg at grunnen til at hun gråter er sammensatt. Etter hvert går det opp for ham at hovedgrunnen til hennes trøstesløshet er at hun er gravid. Han blir opprørt, kaller hele situasjonen pinlig. Soldaten har et veldig vekslende temperament, han veksler mellom å være sint, overøsende kjærlig og å forby henne å være lei seg. Han er sulten, bestiller seg mat og spiser hele tiden mens han prater. Han ber henne ikke tenke på dem som sjikanerer henne og at familien hennes vil kaste henne ut. Han forteller om da de traff hverandre i en analepse. Hun vil ikke spise og er nesten utrøstelig. Det utvikler seg til en krangel, han som tidligere erklærte at kjærligheten til henne aldri vil dø, kaster henne nå nærmest på dør. Novellen ender med at han tilgir henne igjen, og hun atter en gang velger å la ham og hans brutale kontroll omslutte henne.

Begjæret

I «Achtung, gnädiges Fräulein» spiller begjæret tydelig en rolle. Soldaten har voldsomme humørsvingninger, han veksler fra å begjære jenta ekstremt til å kort tid etter skyve henne vekk. Denne novellen⁸⁰ presenterer leseren for en kvinnelig seksualitet preget av trangen til å underkaste seg en sterk manns herredømme, føye seg etter hans luner og la seg ydmyke av hans brutalitet. Svensen poengterer at novellen ikke gir opplysninger om kvinnens bakgrunn og personlighet før hun traff mannen, og heller ikke innsikt i hva som førte henne inn i det fornedrende forholdet (Svensen, 2007:144). Han mener selv han reddet henne fra noen marinesoldater. Jeg vil hevde at «Achtung, gnädiges Fräulein» kan kalles en overgrepsovelle, forankret i den skjeve maktstrukturen og hans totale dominans.

Tyskerjentas fortvilelse

Det viser seg at grunnen til at hun gråter blant annet er fordi familien hennes vil jage henne hjemmefra – fordi hun er sammen med ham. Han forsøker halvhjertet å trøste henne, «[s]å så, se nå litt glad ut, nå vil vi være lykkelige. Bare lykkelige [...] Nå får du ikke lov til å tenke på

⁸⁰ Som i novellene «Fangen» i *Den siste polka* (1965) og «Før det ringer for tredje gang» i *Før det ringer for tredje gang* (1945).

slikt som er leit» (s. 164). Han gir henne restriksjoner for hva hun får fokusere og føle på. Det virker som det er flere ting som gjør jenta lei seg, blant annet slenger stygge kommentarer som plager henne. Soldaten sier:

Tøv, de dumme småpikene skal du ikke bry deg om. Vil de ikke hilse på deg, så kan de bare la være. De er ikke verdige til å hilse på deg. Nei nei, tar du deg virkelig nær av det? De er jo bare noen dumme skolepiker. De vet ikke hva kjærlighet er (s. 164).

Han prøver å snakke henne bort fra å la andres kommentarer og at andre jenter overser henne, gå inn på henne. De vet ikke hvilken kjærlighet som råder mellom de to elskende, mener han. Videre i en anelsepse ser han tilbake på hvordan hun oppførte seg før de to ble kjent. Han gjenforteller at ingen var mer hovmodig enn henne. «Du demonstrerte tydeligere enn noen, så jeg tenkte at egentlig skulle du hatt ris på den lille popoen din, oh, slik en liten gymnastprimadonna. Ingen er lettere å fange. Ingen faller lettere enn dem som demonstrerer høyest. [...] En uke tok det meg» (s. 164). Han sier han fanget henne og at det bare tok ham én uke. Han mener han reddet henne fra en gjeng i marinen. Da øynene hennes lynte mot ham av hat, synes han hun var overmåte deilig. Det er mulig hun ikke falt for han / begjærte han / ønsket seg et forhold med ham – det er sannsynlig at han tok fullstendig styringen allerede fra start.

Overgrepsnovelle

Allerede i tittelen får leseren vite at tyskeren advarer den unge kvinnen, hun burde passe seg, vokte seg.⁸¹ Offiseren er tiltrukket av hennes avsky og motstand. Hun dukket plutselig opp der han bodde. Hun var tydelig engstelig, skalv fælt, det «[...] så ut som du ville flykte bare jeg rørte meg. Da var du skjønn» (s. 165). Allerede her kan man ane at hennes mening og vilje ikke teller for ham, hennes nei er ikke et nei, i hans ører. Motviljen gjør henne enda mer tiltrekkende for ham. Han forteller videre at hun nå er blitt en riktig kvinne. Innskutt tilbyr han henne dyr vin – han forsetter å fråse i mat og vin. «Du tilhører meg. Har du forstått, du tilhører meg», sier han (s. 165-166). Dette understreker faktumet at han har fanget henne, om så mot hennes vilje. Hun har gitt ham sin uskyld. Hun fremstår som et viljeløst objekt i hans øyne. Det er også tydelig i at hun ikke har noen stemme. Hun kommer ikke til orde, han overdøver og kuer henne, både på det kommunikative og relasjonelle planet. Hun går fra å være et seksuelt subjekt til å kun bli et objekt for ham. Jeg vil derfor argumentere for at den impliserte forfatter avslører tegn på at hun antakelig aldri har begjært ham. Hun var muligens uheldig og ble plukket opp av ham, deretter holdt «fanget» under hans ekstreme, seksuelle kontroll.

Han har usedvanlig høy selvtillit og det er tydelig at maktforholdet mellom de to er meget skjevt, i hans favør. «Jeg har en enestående makt over deg, har du lagt merke til det. Jeg

⁸¹ «Achtung, gnädiges Fraulein» blir oversatt til norsk «pass deg/vokt deg, frøken/unge dame».

har alltid hatt en fantastisk makt over kvinner» (s. 166). Han omtaler henne som «[...] min egen lille pike» (s. 167). Her fremhever han ikke bare et klart behov for å eie, kontrollere henne, men er også nedlatende og umyndiggjørende; «lille pike». I kontrast til dette, nevner han ved to anledninger sin kone hjemme i Tyskland. Først når han søler vin på kjolen hennes, da trekker han fram kona som ualminnelig dyktig på å fjerne flekker. Andre gang da han får servert Wienerschnitzel med potet, blomkål og saus. «[...] min kone gjør det ikke bedre» sier han (s. 167). Det virker pussig å flere ganger fortelle elskerinnen om kona hjemme i Tyskland. Muligens ser han ikke for seg jenta som en framtidig partner, derfor kan kona uproblematisk nevnes. Samtidig er det tydelig at han setter seg selv et nivå over jenta. Han kommer inn på familien hennes og bemerker at faren hennes og han selv «[...] ville blitt de fineste venner i verden» (s. 167), dersom de ikke hadde stått på hver sin side i krigen.

«Pinlig tilfelle»

Den nedlatende tonen hans overfor henne forsetter, skjult bak en rekke tomme kjærlighetsfraser. Han kaller henne deilig og vidunderlig, fordi hun ikke forstår seg på politikk. Ut ifra hans ord, kan det virke som om jenta frivillig vil slutte på gymnaset. Dette er det tredje av en rekke hint om at alt ikke er helt som det skal med henne. Tidligere kom det fram at hun i utgangspunktet kom gråtende til rommet hans og ikke har særlig matlyst. Disse hintene går foreløpig soldaten hus forbi, han fabler videre om at han vurderer å skille seg fra kona si når krigen tar slutt og «[...] hvor det måtte være vidunderlig å være gift med deg. Jeg elsker deg med en guddommelig, en *sjelelig* kjærlighet. Den kan aldri dø» (s. 169). Han virker overdrevet kjærlig og overøser henne med søte ord, kun avbrutt av at han sliter med å spise opp all den deilige maten han bestilte. Dette virker symbolsk, som Granaas understreker er begjær ofte knyttet til spising i Nedreaas' verk (Granaas, 2008:19 og 23). Dette framstår i novellen som en form for seksuell fråtsing, han viser en voldsom appetitt for både henne og maten. Han er glupsk på flere nivå.

Han ønsker at hun skal hjelpe ham å spise opp, hun nekter. Alt snur når det usagte sakte går opp for ham.

Neimen neimen, min egen skatt, min lille pusekatt, hva er det nå igjen. Er du ikke bra i dag kanskje? Å, du søte lille kvinne, du er nok uvel skjønner jeg. – Men hva er det da? – Du er vel ikke – det er vel ikke - - nei, det skulle ikke være trolig, jeg er nesten helt sikker. Du må endelig si meg det straks, hvis du skulle merke noe slikt, hører du det. Vi må da i tilfelle straks underrette stadtkommandanturet. De overtar ansvaret i slike tilfelle hvor – ja, du skjønner, det ville jo være temmelig pinlig for meg som offiser (s. 169-170).

Her går det opp for ham at hun er gravid. Han opplyser om at dette må meldes videre til de over ham og at hele «tilfelle», som han kaller det, rett og slett er pinlig. Heretter er stemningen i

novellen endret, han er ikke lenger like påtatt kjærlig og myk med henne. Hun prøver å ta kåpen sin og gå, men han holder henne igjen med makt. Han tar nøkkelen og låser døren, hun er nå fanget også bokstavelig talt, slik han tidligere antydte. Hans reaksjon på graviditeten hennes gir nok en gang innblikk i hersketeknikken han benytter, med brå omslag fra intimitet til brutal avvisning. Konsekvensen av dette er, som Svensen skriver, at jenta gir opp all motstand (Svensen, 2007:145). Svensen ser dog ikke at jenta i novellen er gravid og bruker dermed ikke tid på dette i sin gjennomgang. Jeg vil hevde at da graviditeten går opp for soldaten står som den uhørte begivenheten i novellen. Ettersom jenta er gravid, kan hun også bli farlig for ham. Det kommer fram i hans reaksjon gjengitt over. Hun vil antakelig ha noe eller oppnå noe siden hun er gravid, for eksempel økonomisk støtte og annen trygghet, eventuelt hjelp til å avslutte graviditeten. Deretter krenker hun ham når hun forsøker å gå sin vei, slik tittelen viser – hun bør fremdeles vokte seg. Da hun avviser ham, mister han litt av makten sin. Hun blir farlig for ham og hans (ustabile) psyke. Han blir desto farligere, ettersom hun utfordrer hans maktposisjon. Han kan ikke fordra at hun rokker ved maktstrukturen han så strengt opprettholder.

Psykisk terror

Han sier hun er deilig i slutten av novellen når hun stritter slik imot. Han blir sint over at hun er så vanskelig og utbryter «[e]n skulle tro du var rent ulykkelig over å være hos meg, hos meg!» (s. 170). Hun svarer et eller annet skjult bak to tankestreker. Han svarer med å si «du er fri», som igjen understreker hvor ufri hun har vært. Det eneste han vil ha er en forklaring, men hun er ikke i stand til å si noe som helst. Etter hvert virker det som hun ytrer at hun ikke liker uniformen hans. Det er uklart hva denne misnøyen bunner i, om det er den høye rangen den representerer, og maktsyken den kanskje nærer oppunder, eller det faktum at han er en tysk soldat i det okkuperte Norge. «Det forekommer meg dog at du tidligere ikke har hatt noe imot uniformen. Iallfall ikke når jeg var inni den, ha ha ha ha!» (s. 170). Døren er fortsatt låst, han sier han enda ikke er ferdig med henne. Han godtar ikke forklaringen hennes om uniformen, hun er fremdeles fanget. Han fortsetter å forlange en forklaring, og sinnet hans bare vokser:

Nei, du behøver ikke prøve å få døra opp før det passer meg. [...] jeg finner meg ikke i kvinnfolkkluner. Jeg akter ikke lenger å tåle dine fornærmelser. Du har fornærmet min nasjon mange ganger, jeg har ikke tatt det alvorlig, du var jo ikke annet enn en søt og dum gåsunge. Men nå har du krenket meg personlig, du har *krenket min ære* som tysker og offiser. Achtung, gnädiges Fraülein [sic.]! Dette vil jeg ikke tåle. [...] Du skal ikke glemme at jeg *er* tysk, med sjel og kropp. Og jeg har hatt en fiende i min seng. Likevel er jeg høymodig nok til å la deg gå fri, du er for ufarlig, for ubetydelig til å straffes. [...] Oh, det forhindrer ikke at jeg har lyst på deg, her og i dette øyeblikk. Jeg kunne godt ta deg nå, mot din vilje (s. 171).

Han avslutter sin sinte, nasjonsbevisste tirade med at han kunne tatt henne med makt, men ikke gidder å gjøre det. Det er uklart om sinnet hans ble vekket av at hun nekter å ligge med ham eller om det var nyheten om graviditeten, kanskje en kombinasjon. Han sier hun bare kan gå hjem, hjem til foreldrene som ikke vil vite av henne. Han legger til et stikkende; «[d]et ville jeg heller ikke ha gjort. I Tyskland kaller vi den slags for forræderi» (s. 172). For en liten stund siden overøste han henne med kjærlige ord, og uttrykte at hans kjærlighet for henne aldri ville dø. Nå kaller han henne forræder og ber henne ikke gråte så høyt, da det bor andre mennesker på hotellet. Han fornemmer antakelig at hun kan bli farlig for ham, derfor oppfører han seg helt ukontrollert. Kanskje får han en følelse av at hun vil utnytte ham? Så mye han begjærer og vil kontrollere henne, har hun uten tvil noe makt over ham – dette vet han og det gjør ham desto farligere.

Det virker også som om hun stiller spørsmål ved hans tidligere uttrykte kjærlighet til henne. Han sier at hans kjærlighet har hun drept, myrdet. Han gir henne et råd på veien ut, om å holde seg unna marinevåpenet, de bringer med seg sykdommer, mener han. Deres påståtte sykdommer blekner likevel mot hans psykiske terror. Han sier han vil lukke døren, da virker det som hun faller på kne og henger rundt benet hans.

Herregud, du er nå ikke annet enn en usselig jentunge som faller på kne. Ja, slik, reis deg, oh min Gud hvor du er deilig, jeg tilgir deg, jeg må jo tilgi deg, du deilig, du deilige min - - - det var det jeg visste [...] Du kommer ikke fra meg, du kommer deg aldri løs igjen (s. 173).

Situasjonen har igjen snudd, hun befinner seg i en mer eller mindre ufrivillig omfavnelser med soldaten. Det er uklart hva hun gjør som får han til å tilgi henne. Det er mulig hun sakte reiser seg og fører ansiktet mot skrittet hans, slik sitatet kan tolkes. Uansett ender hun igjen som fangen hans, slik siste setning i sitatet viser, «du kommer deg aldri løs igjen». Det er mulig hun spør om han mente alt han sa om at ingen bryr seg om henne. Han svarer at sersjanten på pressekontoret bryr seg, han er visst helt vill etter henne og venter «[...] bare på at jeg skal bli ferdig med deg for å få en chance» (s. 173). Igjen antyder han at kjærligheten, eller begjæret han føler for henne, ikke vil vare. Novellen slutter med at han nok en gang kommenterer hvor deilig hun er. Igjen har han snudd, fremdeles er hun fanget. Resultatet blir at jenta nok en gang ender isolert i et kontaktløst og vanærende forhold, klaustrofobisk innestengt i lammende avhengighet og utestengt fra likeverdige fellesskap, oppsummerer Svensen (2007:196). Jenta i «Achtung, gnädiges Fräulein» er, som vist her, fanget av soldaten. Den impliserte forfatter viser med henne som eksempel at noen tyskerjenter er helt, eller i stor grad, uskyldige i sin skjebne. Novellen er et karikert bilde, men formidler likevel en tanke om at noen kvinner har hatt uflaks og at det stadig eksisterer usunne forhold som man ikke kommer seg ut av.

Oppsummering

«Achtung, gnädiges Fräulein» er en novelle som fortjener oppmerksomhet grunnet sin særegne form og for innblikket den gir i hersketeknikken til en mann med makt (Svensen, 2007:143). Offiseren har et voldsomt svingende humør og temperament. Jenta han har et forhold til er som en konsekvens fullstendig kuert. Samtidig har hun fått mer makt overfor ham – hun er gravid med hans barn. Novellen ender med total kapitulasjon fra jentas side, offiseren vinner. Tyskerjenta er igjen fanget i hans vold. Svensen mener novellen tegner et giftig portrett av en tysk offiser som misbruker ei norsk jente (Svensen, 2007:144). Det er en tydelig konflikt i maktforholdet, der han er overkjørende og totalt dominerende, mens hun er hans undertrykte fange som ikke kommer til orde. Den impliserte forfatter formidler her et ytterpunkt, som står i kontrast til innsikten leseren fikk med «Mannen», og dermed utfyller helheten av det store, nyanserte bildet av tyskerjentene som en sammensatt gruppe. Det finnes unge jenter og kvinner som er helt uskyldige og mer eller mindre mot sin vilje har blitt tvunget inn i en situasjon som gjør dem lammet i usunne forhold, også blant tyskerjenter. Den impliserte leseren blir dermed rystet av innblikket novellen gir i et terrorvelde av et forhold. De to verdenene i konflikt i denne novellen er den impliserte leseren på den ene siden og virkeligheten i novellen på den andre, som skildrer en brutalt annerledes og, for jenta, håpløs og fastlåst virkelighet.

Som lesningen av novellene har vist, gir novellesjangeren Nedreaas mulighet til å vise frem mange ulike jenters begjær og hvor det skriver seg fra. Den impliserte leseren blir konfrontert med en annen verden, og novellene er ment å fremkalle en holdningsendring. På hvilken måte går Nedreaas da utover det som blir formidlet i avisinnleggene? Hvor ligger den skjønnlitterære sprengkraften i novellene?

6. Avsluttende diskusjon: Nyanserte Nedreaas

6.1 Sammenlignet med avisfunn, hva fungerer så godt med Nedreaas' noveller?

Skjebnene til tyskerjentene i Nedreaas' debutsamling er, som vist i analysen, høyst individuelle. Novellene er bundet sammen i tema og kontekst, de omhandler alle ulike aspekter som kvinnelig og mannlig seksualitet og klasse. Novellene skildrer bakenforliggende årsaker til syv tyskerjenters skjebner. Som Moe treffende formulerer det, brytes og bøyes menneskene hos Nedreaas som gjennom et prisme (Moe, 1996:185). Hva er det spesifikt med tyskerjentenovellene til Nedreaas som fungerer så godt? Og hvordan henvender Nedreaas seg til en leser jeg kjenner fra avisfunnene fra samtiden?

Novellen «Stikk imot østavind» er den første novellen som innvier leseren i tyskerjentenes virkelighet – og det med et brak, ettersom jeg-fortelleren selv er en tyskerjente. Kun «Stikk imot østavind» har dette fortellergrepet i novellesamlingen. Dermed blir den impliserte leserens ideologiske standpunkt – hans verdensanskuelse – satt på prøve. Novellen konfronterer hans verden med tyskerjentas verden. Allerede tidlig i novellen forstår leseren at jeg-fortelleren blir frosset ut og vil unngå kjentfolk. Den impliserte leseren står samtidig selv i forståelsesfellesskap med lokalsamfunnet, dermed kunne det like gjerne vært leseren som forårsaket fortellerens vonde følelse av utenforskap. For leserens forståelse er til å begynne med den samme som Gunvors (servitrisens) og lokalbefolkningens i novellen. Leserens får først vite om fortellerens – tyskerjentas – perspektiv gjennom nettopp fortellingen i «Stikk imot østavind».

Denne avvisende holdningen som tilskrives leseren innledningsvis i novellen samsvarer godt med den jeg fant dominerende i samtidsdebatten i avisene. Med tyskerjenta i «Stikk imot østavind» gir Nedreaas et ansikt og en stemme til de kvinnene som helsedirektør Evang omtaler som «ansvarsløse smittekilder», i Aftenposten 29. juni 1945. Han er ikke alene om å omtale dem på en objektiviserende og ytterst nedlatende måte. Blant andre kommenterer Thomsen i Arbeiderbladet 27. juni 1945 at en reaksjon og et sinne mot tyskerjentene er helt forståelig. Han mener det er rett og rimelig at «publikum har fått en utløsning for sine følelser når det gjelder avstraffelse av disse elementer» (Arbeiderbladet 27. juni 1945). Samtidig har Nedreaas' novelle en mulighet til å utløse forståelse hos den impliserte leseren om at den menneskelige, forfrosne og redde fortelleren er mye mer enn «et element». Leserens rystes til å forstå at samfunnets utfrysning, og verre til, har konsekvenser for det enkelte mennesket.

Mer eksplisitt trer helteskikkelsen Torbjørn fram. Fra Nedreaas' side er det neppe tilfeldig at noe så sjeldent som en novellehelt⁸² er en hardbarket kommunist, med krigserfaringer fra opposisjonen til Franco-regimet (jf. Nedreaas' meninger i innlegget i Friheten 11. desember 1945, som stort sett sammenfaller med Torbjørns syn). Han er forståelsesfull og kritiserer menns hyklerske syn på kvinnelig seksualitet. Torbjørn, som sannsynligvis etter angiveri av en tyskerjente, har blitt torturert og deretter invalidisert, har desto bedre grunnlag enn den impliserte leser for å forakte, hate og dømme tyskerjenter. Likevel velger han å la være – han vil forstå, han tar avstand fra samfunnets mas om hat. Til tross for at «Stikk imot østavind» er en noe melodramatisk kjærlighetsnovelle der hovedpersonene på mirakuløst vis finner sammen, blir den impliserte leserens verdensanskuelse konfrontert.

Nedreaas' fortellertekniske grep om å la tyskerjenta selv føre pennen, har ellers den samme forbløffende effekten som de to innleggene i avisen der tyskerjenter selv er skribenter. Disse kvinnene går i forsvarsposisjon, men ønsker også å oppnå økt forståelse, i Bergens Arbeiderblad 18. juni 1945 og i Friheten 5. september 1945. Notisen i Bergens Arbeiderblad har overskriften «Jeg er en tyskertøs» og innlegget avslutter med «[m]an er blitt herdet, og klarer mer. Men bland endelig ikke politikk inn hvor politikk ikke ble ofret en tanke» (Bergens Arbeiderblad 18. juni 1945). Utsagnet til tyskerjenta om å se bort fra politikk og se at det er behovet for kjærligheten som driver handlingen, supplerer godt det forfatteren formidler med «Stikk imot østavind».

I Friheten høsten 1945 formulerer en annen tyskerjente et sterkt ønske om å komme i jobb, om å ikke måtte leve i konstant angst for å miste sitt barn og bli drevet ut «i et liv som også vil ødelegge livet og framtiden for den lille. [...] Hvorfor kan ikke også vi få vår straff og dermed være ferdig med det?» skriver hun (Friheten 5. september 1945). Disse spørsmålene kunne vært formulert av den sympatiske karakteren Torbjørn. Jeg finner det særs interessant at tyskerjentene selv kun uttaler seg to ganger i mitt avismateriale. Ellers er det andre som skriver om dem og deres situasjon. Derfor er perspektivene formidlet med hele *Bak skapet står øksen*, og kanskje spesielt «Stikk imot østavind», relevant for å forstå tyskerjentene.

Novellen «Ellen» skildrer en fattig, antakelig kommende tyskerjente som i stor grad er overlatt til seg selv. Karakteren Tellefsen får et grelt innblikk i en deterministisk syklus av «slekters gang», da både moren og søsteren til Ellen er tyskerjenter – det skal mye til for å endre kurs for hennes skjebne, slik leseren erfarer i novellen. Den impliserte leseren, i forståelsesfellesskap med Tellefsen, får se den brutalt ensomme tilværelsen til jenta, da hun

⁸² Jf. O'Connor, 2004:17, om at i motsetning til en roman som ofte har en helt, mangler novellen en slik skikkelse.

uten truse venter på tyske soldater i kulda. Leseren blir bevisst på at Ellen ikke har noen andre enn «vernemakten». Av de tyske soldatene får hun både dekket fysiologiske behov, som mat, og sosiale behov som trygghet, kjærlighet og ømhet – av dem blir hun *sett*. Videre inntreffer den uhørte begivenheten i novellen da Tellefsen ikke bare føler en slags omsorg for Ellen, men også et seksuelt begjær. Dette ryster den impliserte leseren, da dennes verden – og dens nasjonalfølelse og tilhørende moral – i utgangspunktet er den samme som Tellefsens. Novellen suggererer at hvem som helst plutselig kan befinne seg i en situasjon der man begjærer en man aldri kunne forutse at ville vekke slike følelser. Ingen av dem, verken voksne menn eller tyskerjenter, har fullt og helt kontroll over sitt eget begjær, som viser seg å bli sterkere enn nasjonalfølelsen. Disse seksuelle følelsene lar seg slett ikke kontrollere, slik man gjerne ønsker og slik det var forventet i samtiden. Intet kjønn kan kontrollere sitt begjær eller sin kjærlighet som sådan.

I avisinnleggene jeg har undersøkt så jeg at flere tok til orde for å se «det sosiale tilsnittet» til tyskerjentesaken, som det for eksempel ble formulert av en anonym skribent i Grimstad Adresstidene 16. juni 1945. Skribenten legger med andre ord vekt på klasseperspektivet, og at dette bør spille en rolle før man gir seg hen til å felle en dom. Ikke overraskende fant jeg flere slike standpunkt publisert i arbeider- og kommunistpressen. E. B. skriver i Friheten 6. juli 1945 at fattigdom, dårlig miljø og slett oppdragelse var noen årsaker til at en del unge jenter ble tyskerjenter. E. B. ser det som samfunnets ansvar at stor sosial ulikhet i utgangspunktet eksisterer. Tyskerjenter fra overklassen, derimot, har sviktet moralsk, mener skribenten. Også J. S. uttaler seg i Friheten om klassespørsmål angående tyskerjentene, og mener at medlidenhet med tyskerjenter fra arbeiderklassen ikke bare er på sin plass, men en menneskeplikt (Friheten 19. oktober 1945). Likevel fant jeg ingen avisinnlegg som foreslår tiltak for samfunnets mest sårbare, barn fra fattige familier, uten trygge voksenpersoner. Dermed blir Nedreaas' novelle «Ellen» et ensomt, men fremragende og ikke minst tragisk eksempel på et ungt menneske på kanten av samfunnet, som lar seg friste av tyskerne (jf. O'Connors karakterbaserte novellebegrep).

Som i novellen «Ellen», er fortelleren i «Jeg skal ha revansje» en del av den impliserte leserens fellesskap. Fortelleren i «Jeg skal ha revansje» er tilsynelatende en helt vanlig kvinne i et lite kystsamfunn. Ikke bare viser novellen de menneskelige og til tider joviale sidene av den tyske soldaten, Rupert, men viktigst av alt, harselerer Nedreaas her med dem som setter seg selv moralsk over tyskerjentene. Fortelleren, som den impliserte leseren identifiserer seg med, forårsaker, slik vi har sett, et drap. Dermed rystes leseren til å innse at behandlingen og det nedvurderende synet på tyskerjentene er urimelig. Leseren innser at en tyskerjente på ingen

måte er den verste – fortelleren står igjen (i selskap med skomakeren og lokalsamfunnet) som en morder.

Dessuten skildrer novellen et annet sentralt aspekt ved tyskerjentenes skjebne. Det viser seg at de blant annet blir ofre for folkesnakket uten at det nødvendigvis er forankret i sannhet. Hos Nedreaas er fortelleren for eksempel aldri *helt* sikker på at Ragnhild faktisk hadde en affære med Rupert. Det var med andre ord en del usikkerhet knyttet til stemplingen av kvinner som tyskerjenter. Hvordan kan en person eller et lokalsamfunn vite med sikkerhet hva som foregår mellom to andre mennesker privat? Og att på til sette seg selv moralsk over disse to, og dømme den kvinnelige parten i det *mulige* forholdet? Slike refleksjoner kan «Jeg skal ha revansje» utløse hos leseren, og det er Nedreaas' fortellertekniske grep som skriver fram den uhørte begivenheten, nemlig den at fortelleren satte i gang sladre-prosessen som endte med et drap.

Jeg fant flere avisinnlegg der lignende forståelsesfulle argumenter ble presentert. Johan Scharffenberg spør eksempelvis i Aftenposten 1. oktober 1945 om de som blir provosert og indignert av tyskerjentenes oppførsel vet hva de egentlig er indignert over (Aftenposten 1. oktober 1945). Få i samtiden hadde et reflektert forhold til egne tanker om seksualitet og nasjonalitet, og få tenkte over hvorfor tyskerjentene vakte slik vrede, slik også Warrings funn fra Danmark bekrefter (Warring, 1994:307). Dette er eksempelvis heller ikke tilfellet for fortelleren i novellen «Jeg skal ha revansje», hun gjennomgår ingen selverkjennelse om egne motiv, hun handler snarere i blind sjalusi. Blant andre Sigurd Evensmo argumenterer for at alle må være «helt sikre på at vi ikke sitter i glasshus når vi skal til med steinene» og dermed feller en moralsk dom over tyskerjentene uten selvinnsikt (Arbeiderbladet 29. mai 1945). Han tar til orde for å se menneskeskjebnene bakenfor. For øvrig tar redaksjonen i Bergens Tidende kort tid etter frigjøringen til orde for at det er politiets sak å håndtere tyskerjentene, ikke befolkningen for øvrig (Bergens Tidende 14. mai 1945). Novellen «Jeg skal ha revansje» viser hvor absurd det er å sette seg selv moralsk over tyskerjentene og gjøre alt i sin makt for å ta hevn for kjønns moralsk krenkelse (jf. Warrings funn). Det er tyskerjenta Ragnhild som i novellen vekker leserens sympati, ikke fortelleren, som i utgangspunktet deler den impliserte leserens virkelighet.

Novellen «Mannen» skildrer den impliserte leserens kanskje verste mareritt – å være en motstandsmann som er gift med en notorisk utro tyskerjente. På et vis blir denne novellen et eksempel på at Nedreaas ikke unnskylder tyskerjenter på generelt grunnlag, men heller søker forståelse og skildrer konsekvensene. Den impliserte forfatter unnskylder ikke under noen omstendigheter tyskerjenta i «Mannen» sin oppførsel; hun forskjønner ikke hennes utroskap og skjødesløse omsorg for barna. Samtidig gir denne novellen, i likhet med de andre, den

impliserte leseren en mulighet til å forstå mer av tyskerjentenes virkelighet. Mannen og den impliserte leserens verden er den samme – i opposisjon til denne står tyskerjentas verden, milevis unna. Leseren rystes når den uhørte begivenheten oppstår da mannen tar med seg, og dermed redder, *begge* barna til barnehjemmet. Selv den staute motstandsmannen er ikke garantert å unngå å bli såret og sviktet av en tyskerjente. Hun står som et eksempel på de negative begrepene «feltmadrass» og «kjønnssviker» fra avisene.

Mine undersøkelser av avisinnleggene viser at flere tar til orde for at tyskerbarna er uskyldige, slik også mannen i novellen uuttalt konkluderer med. I Bergens Arbeiderblad 13. juni 1945 skriver Mykle at tyskerbarna er uskyldige – de har de samme mulighetene til å bli fullverdige, voksne individer, slik alle barn har. Han avviser at det arvelig sett ligger en forbannelse over tyskerbarna, slik mange mente (Bergens Arbeiderblad 13. juni 1945). Også J. S. tar tyskerbarna i forsvar, og skriver: «[...] skaren av ulykkelige småbarn kan gis tilbake til samfunnet, [de] blir gode demokrater og dyktige arbeidere for et sosialt rettferdigere og lykkeligere Norge» (Friheten 19. oktober 1945). I opposisjon til dette synspunktet, omtaler for eksempel «Per» i Bergens Arbeiderblad 22. juni 1945 tyskerbarna som tyskernes etterlatte «visittkort». Dermed er Nedreaas' novelle «Mannen» et forsvar for tyskerbarna, og samtidig en påminnelse til leseren om at noen tyskerjenter er totalt styrt av sitt hodeløse begjær – likevel bør man søke forståelse over fordømmelse.

«Kvinnlinger I» skildrer jenter med en helt annen klassetilhørighet enn for eksempel «Ellen». Margrethe og de andre jentene er egentlig oppdratt til å holde seg innenfor de aksepterte normene i Lektor Clausen og den impliserte leserens verden. Dette blir synlig da de vil lage en erte-sang om Wenche som «går med tyskerne» (s. 142), samt Margrethes motvilje mot eget voldsomme begjær mot okkupasjonssoldaten. Likevel sitter hun på toget med en indre konflikt, splittet av sitt moralske kompass og sine brusende, nyoppdagede seksuelle følelser. Den impliserte leseren rystes til slutt da den uhørte begivenheten åpenbarer seg med rovdyr-soldatens planer for/med Margrethe, som bare forblir antydning. Leseren får i novellen være med på en ung jentes seksuelle oppvåkning og opplever Margrethes første møte med eget begjær.

Når Nedreaas løfter fram den unge jentas forvirrede følelser til seksualitet og uklare forestillinger om begjær, og viser hvordan det kan føre til at hun blir tiltrukket av tyske soldater, er hun alene om nettopp denne innsikten. I avisene jeg har undersøkt fant jeg lite som talte for forståelse for pubertetens utfordringer og ungpikers svermeri. Derimot, igjen, omtales de unge jentene tiltrekning snarere som en effekt av klassetilhørighet. F. B. for eksempel skriver i Grimstad Adressetidende 7. juli 1945 at tyskerjenter fra overklassen, «tyskerdamer», fortjener den strengeste staffen. Ettersom avisfunnene mine viser at det var minimal forståelse for unge

jenters seksuelle utvikling, uavhengig av klasse, trer Nedreaas' novelle «Kvinnlinger I» fram som et godt eksempel, der den impliserte leser i stor grad blir vitne til Margrethes kvaler.

«Kvinnlinger II» er novellen om en venninnegjeng, langt under Margrethe og vennene hennes fra «Kvinnlinger I» på den sosiale rangstigen. Fortelleren ser lenge jentene gjennom mannen i togvognens blikk. Den betraktende mannen og den impliserte leseren befinner seg i et forståelsesfellesskap i en overordnet verden. Denne havner i konflikt med de unge tyskerjentenes brutale og fattigslige virkelighet. Mannen, og leseren med ham, blir rystet over hvor ille det står til med tyskerjentene etter sosioøkonomisk hensyn. Med sine levendegjørende skildringer av tynne, skranglete ungjenter i dårlig klær og med brede sosiolekter, viser Nedreaas sider av tyskerjenter fra arbeiderklassen. Disse jentene får nødvendige matvarer, men også ømhet, trygghet og seksuell oppmerksomhet og/eller kjærlighet av de tyske soldatene. Tyskerjentene i «Kvinnlinger II» kan derfor sies å vise at novellen som sjanger syner fram individets plassering innenfor nye sosiale rammer – de nye rammene som krigen skaper, et samfunn underlagt fremmede, okkupasjonssoldaters kontroll (jf. Arild og Haugan 1986:350). Dette åpner for handlingsrom som de fattige jentene i «Kvinnlinger II» ikke har hatt før. Denne rystelsen gjør at leseren og mannen innser at mange tyskerjenter antakelig ble dyttet mot okkupantene som følge av helt grunnleggende behov (som mat og klær), utløst av stor sosial ulikhet. Med novellen «Kvinnlinger II» skildrer Nedreaas det sosiale tilsnittet til tyskerjentesaken, slik som i novellen «Ellen».

Jeg fant i mitt avismateriale flere som tar til orde for at den sosiale ulikheten i samfunnet er et større samfunnsansvar og dermed ikke hviler på den enkelte alene. Som Rode formulerer i Aftenposten 20. november 1945; «mange svikere var i en situasjon som vi har vanskelig for å fatte» (Aftenposten 20. november 1945). Slik står «Kvinnlinger II» som et illustrerende eksempel på noen av arbeiderklassekvinnenes mange utfordringer, og hvordan denne jentegjengen valgte å løse dem. Samtidig fant jeg blant andre helsedirektør Evangs uttale om tyskerjenter med kjønnssykdommer, at «særlig kvinner av en type som ikke kan antas å ta noen omsyn, var en fare» (Aftenposten 29. juni 1945). Etter mine funn anser jeg det som sannsynlig at han her ikke siktet til tyskerjenter fra overklassen, men snarere jenter som dem skildret i «Kvinnlinger II».

Novellen «Achtung, gnädiges Fräulein» er den siste av de syv tyskerjentenovellene i samlingen. Den impliserte forfatter viser med novellen at noen tyskerjenter, antakelig uavhengig av klasse, er uskyldige, og rett og slett uheldige. Som konsekvens av dette, sitter de fastlåst i et usunt forhold – slik også kan være tilfelle uavhengig av partnerens nasjonalitet. Den impliserte leseren blir rystet da den uhørte begivenheten inntreffer, da offiseren innser at jenta

er gravid med hans barn og hans maktmonopol utfordres. Gjennom novellens spesielle struktur, med han som totalt dominerende, også språklig, skildrer Nedreaas en maktsyk og kontrollerende offiser. Han er, slik jeg argumenterer for i analysen min, et rovdyr av en okkupant. Ettersom «Achtung, gnädiges Fräulein» er den siste av tyskerjentenovellene, anser jeg den for å avslutte et pedagogisk prosjekt, i tråd med novellens retoriske poeng (jf. Arild og Haugan). Når den impliserte leseren har kommet til denne siste tyskerjentenovellen, er han i stand til å tenke seg til mulig replikker i tyskerjentas sted. Ergo, leseren har oppnådd forståelse for tyskerjenta som menneske og hennes skjebne – leseren blir her aktivert i stor grad og kan formulere sannsynlige replikker på hennes vegne.

Blant mine avisfunn er det ingen som omtaler slike usunne forhold som skildret i «Achtung, gnädiges Fräulein», der jenta lever i psykisk avhengighet av den manipulerende, maktsyke mannen. Kanskje strevde mange med å se på tyskerjenter som et offer, også innad i relasjonen til tyskerne. Schjødt uttaler i Aftenposten 1. oktober 1945 at det ikke lønner seg å ramme de små i samfunnet, da de uansett vil få en annen straff. Tyskerjenta er uten tvil allerede utsatt for en form for straff i «Achtung gnädiges, Fräulein». Hun er helt overmannet av den tyske offiseren som utøver ekstrem kontroll over henne.

Lesningen av novellene i *Bak skapet står øksen* ovenfor har vist at de omhandler, og er skrevet i, en kontekst der det foregikk en historisk omveltning, nemlig andre verdenskrig. Slike omveltninger mente Goethe, som vi har sett tidligere, at var typiske for novellesjangeren å spille opp mot (Arild og Haugan, 1986:350) Nedreaas' novellesamling retter blikket mot en ny samfunnsklasse i framvekst, arbeiderklassen. Overfor har jeg sett lesningene av novellene, i lys av mine funn fra avismaterialet. Vi kan konkludere med at avisinnleggene i noen grad tar opp problematikk som også Nedreaas løfter frem i novellene sine. Dette bekrefter på den ene siden at Nedreaas opererte med en ideologisk posisjon hos en implisert leser som virkelig fantes: Verdensanskuelsene til noen av personene i novellene hennes, og også verdensanskuelsene som finnes på fortellernivå, kan gjenkjennes hos dem som leste samlingen og skrev i avisene i samtiden. Men de fleste aspektene som løftes fram i avisene, blir nyansert løftet fram i novellene, og til dels direkte angrepet og forkastet. På et vis leker Nedreaas nemlig med fordommene og forutinntattheten til det tenkte leserfelleskapet, slik Boccaccio gjør med «amor» (kjønnsdriften) og «fortuna» (tilfellet eller lykken) i *Decameronen*. Menneskene der er grunnleggende styrt av amor og fortuna (se også Arild og Haugan, 1986:350). Den kvinnelige seksualiteten og kvinnen som kjønnsvesen i *Decameronen* skapte oppstyr og reaksjoner i Boccaccios samtid. Dette ligner noe på den kvinnelige seksualiteten skrevet fram av Nedreaas, bare under nye nasjonale seksualnormer, utløst av krigen. Krigen blåser liv i en gammel

«faderorden»,⁸³ der den ytre fienden utløser en økt, norsk bevissthet om at seksualitet, særlig kvinnens, bør sentreres innenfor nasjonen. Tyskerjentene til Nedreaas er ikke bare kvinnelige kjønnsvesen, styrt av amor og fortuna – på lik linje med menn – de krysser en usynlig grense for det nasjonalt aksepterte. Dette viser Nedreaas flere sider av, ved at novellene ser og skildrer tyskerjentene fra ulike perspektiver. Dermed får leseren et sammensatt bilde av de komplekse situasjonene og reaksjonene tyskerjentene ble møtt med.

Etter hvert som polemikken blir synlig vil den impliserte leseren av novellesamlingen forstå mer og reflektere rundt tyskerjentenes situasjon. Dette forårsaker Nedreaas elegant ved å gå i dialog med den impliserte leserens forståelsesfellesskap, som antakelig er negativt innstilt til tyskerjentene. Som oppgaven min viser, fungerer novellesamlingen som en advarsel – knyttet til tyskerbarna, men i størst grad til tyskerjentene. Et samfunn må være forsiktig med å fordømme generelt, men spesielt de stigmatiserte, eller undertrykkede for å bruke O'Connors begrep (O'Connor, 2004:17). Ved å sette det jeg har oppdaget at fungerer godt i Nedreaas' noveller opp mot mine avisfunn, har jeg vist hvordan hun aktivt arbeider med leserens forståelse – slik blander hun seg inn i samtidsdebatten om tyskerjentene. Nedreaas satt selv eksplisitt ord på noe av årsakene til tyskerjenteneproblemet, om hvordan seksualiteten er noe urgammelt, mens man under krigen og etter 1945 bedømte tyskerjenter på grunnlag at et relativt nytt fenomen – nasjonalfølelsen. «Erotikken er så gammel som menneskene selv, mens nasjonalfølelsen er en ny foreteelse»,⁸⁴ uttalte hun i et intervju.

For å avslutte sammenligningen mellom det som skjer med tyskerjentene i Nedreaas' noveller og i avisinnleggene, kan vi konkludere med at novellene, ikke overraskende, har et annet retorisk anliggende enn leserinnleggene – og noe av det skyldes alene at sjangrene jo er forskjellige. Men det er viktig å fremheve at det finnes visse grunnleggende forskjellene. For det første viser funnene mine at avisskribentene generalisere tyskerjentene som gruppe i mye større grad enn Nedreaas gjør i sine noveller. Hun kommenterer samtidsdiskusjonen med å skildre tyskerjentene som mennesker, hun agiterer ikke direkte med et konkret mål for øyet. Nedreaas har en helt ulik retorisk holdning enn skribentene i avisene – hun vil utløse erkjennelse, refleksjon, og slik endre holdningen til den impliserte leseren. En som skriver leserinnlegg i en avis, derimot, har en klar intensjon om å formidle et budskap, et synspunkt. Men uansett om retorikken i leserinnleggene og novellene er forskjellige, avslører mine

⁸³ Arild og Haugans begrep (Arild og Haugan, 1986:350 og 355)

⁸⁴ Torborg Nedreaas' utsagn, i samtale med Randi Brenden, i forkant av hennes hovedfagsoppgave, 31. januar 1977 på Blylaget. Brenden, 1978:40.

undersøkelser at den impliserte leseren av avisene og novellene til Nedreaas i stor grad er den samme – og at denne har negative og/eller kritiske holdninger til tyskerjentene.

Samlet sett viser Nedreaas' noveller leseren mange nyanser av tyskerjentenes situasjoner og leverer som konsekvens av dette stadig nye aha-opplevelser. Med *Bak skapet står øksen* vil leseren forhåpentligvis sitte igjen med ny innsikt og erkjennelse om seksualitet i krigstid. Som helhet kan novellesamlingen ses som en advarsel mot å generalisere tyskerjentene som gruppe, slik mine funn fra samtidens aviser viser mange, men ikke alle, gjorde. Nedreaas viser at hver situasjon er unik, hver enkelt tyskerjente har sin klassebakgrunn og sin livshistorie.

6.2 Hvor nyansert er Nedreaas' debutsamling sammenlignet med andre forfattere?

Som nevnt innledningsvis i denne oppgaven, behandler andre norske forfatter i noen grad tyskerjenteproblematikken. Som vist over er det flere konkrete element som gjør novellesamlingen ytterst nyansert og dermed også spesiell i sin samtid. Det er naturlig å sammenligne Nedreaas' samling ikke minst med Ebba Haslund sin, utgitt samme år som *Bak skapet står øksen*, nemlig *Også vi... Noveller fra Norge i okkupasjonstiden*. Alle de syv novellene til Haslund har patriotisk innhold og skildrer «gode nordmenn» og deres utfordringer under krigen. Moe skriver at Nedreaas ble rost for å skrive kvinners hverdag inn i krigslitteraturen, til liks med (jamsides!) Ebba Haslund (Moe, 1996:181). Som vist i min oppgave gjør Nedreaas mye mer enn å skildre kvinners hverdag. Hun tematiserer de ujevnelige tyskerjentenes utfordringer og kvaler, spesielt i tråd med egen og andres seksualitet og klasse, i en helt annen grad enn Haslund, som ikke omtaler «landssvikere» overhode. Av de to litterære novelleeksemplene, *Også vi* og *Bak skapet står øksen* anskueliggjør sistnevnte det Gordon Weaver mener er typisk for sjangeren, nemlig at man etter krigen så en endring fra å formidle moralsk absolutisme til moralsk relativisme. Nedreaas er ikke opptatt av å statuere noe eksempel til etterfølgelse, men heller sette lys på den urettferdige og brutale, ofte tankeløse, behandlingen av en gruppe kvinner som i realiteten sto og ble holdt utenfor samfunnet. Dermed er samlingen snarere moralsk relativistisk i den forstand at den impliserte forfatteren av novellesamlingen formidler økt forståelse og har øyne for tyskerjentene som først og fremst mennesker. Nedreaas skildrer individuell psykologi, unike skjebner og historier, fra hele spekteret av den sosiale rangstigen. Hvert tilfelle i novellene er et utsnitt av selve livet, slik forøvrig Amos L. Willson skriver er typisk novellen (Willson i Aycock, 1982:90).

Andre litterære eksempler kan også settes opp mot *Bak skapet står øksen*. Blant annet skrev Sigrid Undset en høyst patriotisk, selvbiografisk tekst under krigen, *Return to the future*

(1942)⁸⁵ utgitt i USA. I sin utvetydige, patriotiske svart-hvitt holdning til andre verdenskrig i Norge er *Return to the future* milevis unna Nedreaas' nyanserte novellesamling. Undsets uttalte syn på krigen og tyskerne var langt mer utbredt i samtiden enn Nedreaas' nyanser, slik mine avisfunn bekrefter. Undset og Haslund er eksempler på forfattere som ønsket å løfte fram nordmenns moralske holdning som positiv, uten å se at det fantes flere nyanser her.

Likevel finnes det særlig to romaner som i større grad behandler tyskerjenter som mennesker. Sigurd Evensmos roman *Oppbrudd etter midnatt* (1946) er et slikt samtidig eksempel. Evensmos roman står nærmere *Bak skapet står øksen* tematisk. Klassekamp er et hovedanliggende og den viktigste kategorien i skildringen om småårsfolkets sosialistiske oppvåkning rundt storgården til Rittmester Torhov. Datteren Ingierd Torhavs oppvekst og tidlige voksenliv får noe fokus. Hun ender *nesten* som tyskerjente, men etter å ha innledet et forhold til den tyske soldaten Egon, blir hun etter ytre press (særlig av faren) overtalt til å gjennomføre et attentat som tar livet av hennes elskede. Hele sytten år etter Nedreaas' og Evensmos bøker om tyskerjentene, vil jeg trekke fram en siste, norsk forfatter. Ragnhild Magerøy skrev romanen *Lengsel men ingen vinge* (1962) som også skildrer klassekamp, og mest av alt en bygdejentens strev for å overleve i Oslo under krigen. Hovedkarakteren Eva Bolstads seksualitet og begjær blir til en viss grad skildret, selv om en streng kristendom fra barndommen i noen grad skyggelegger og utløser skam. Ensomme Eva ender som tyskerjente i hovedstaden. Magerøys skildringer av Evas mange relasjoner til ulike soldater, med påfølgende hjertesorg, gir et supplement til Nedreaas' skildringer av tyskerjentene. Samtidig mener jeg Nedreaas' styrke ligger i sjangeren og utgivelsesåret – ved å skrive syv tyskerjentenoveller viser hun syv ulike konflikter av overordnede verdener, mens Evensmo og Magerøy forteller kun én historie.⁸⁶ Nedreaas satt ord på dette selv i et intervju med Willy Kastborg, når han spør hva hun vil med sin diktning.

Treng inn i menneskene, i et uavkortet sannhetskrav. Ikke forklare. Det er ikke min sak. Bare vise menneskene så sannferdig jeg kan. Kunsten må være sannere enn sannheten. Den skal ha noe av det søvndrømmene gir; en plutselig belysning av ukjente dybder, en atmosfære av usagte ting som slår røtter i et sinn. Direkte på følelsessystemet, liksom musikk (Modal, 1976:112).

Disse ukjente dybdene og «usagte ting som slår røtter i et sinn» er noen av novellesjangerens beste våpen og dersom vellykket, slår effektene av novellen direkte ut på følelsessystemet til leseren.

⁸⁵ Tittelen på norsk er *Tilbake til fremtiden*. Undset skrev romanen mens hun under krigen oppholdt seg i USA.

⁸⁶ For øvrig skildrer Magerøy i større grad ulikhetene og de menneskelige sidene av de tyske soldatene enn tyskerjentene, ettersom Eva har en relasjon med fire-fem stykker. Alle disse ungguttene er totalt forskjellige og viser dermed menneskelige sider var okkupantene.

Hovedsakelig formidler tyskerjentenovellene poenget om at tyskerjenter ikke kan dømmes likt og kjapt – uten å ta hensyn til de store individuelle forskjellene. Deretter oppfordrer den impliserte forfatter til refleksjon om seksualitet i krigstid. Seksualitet og nasjonalitet blandet har potensiale til å være særdeles giftig, slik nasjonalismeforskningen til blant andre Warring redegjør for. Novellene til Nedreaas kan forårsake at leseren sitter igjen med en selvbevissthet og refleksjon om at ingen må være for snare til å dømme andre.

Moe siterer Nedreaas fra et radiokåseri sendt på NRK i 1974 om bruk av levende modeller i litteraturen. Hvorfor er dette relevant? Jo, Nedreaas legger her fram en selvopplevd hendelse fra frigjøringsdagene på Stord som føltes som et lynnedslag, og uttaler at den var for sterk til at hun kunne gi den videre. Hendelsene ligger der i påvente av «en stor dikter i dette land» (Moe, 1996:188).

Bare et bilde fra frigjøringsdagene i 1945, da en hel del mennesker som på forskjellig grunnlag var kommet ut på den gale siden av frontlinjene, var samlet fra distriktene og innsatt i Stord Kretsfengsel, for siden å overføres til Bergen [...] Tilskuerne langs veien tause [sic.], - Nei, tause? Men hånlateren og de triumferende utbruddene druknet i det sammenhengende sjoet av skritt i grus. Og jeg tror likevel jeg tør si at de fleste som stod der og så på transporten, bar mer sorg i sine ansikter enn hat og hån og triumf. Men en annen spyttet mot fangetoget. Uten å treffe riktignok – men så fikk de da demonstrert sin uklanderlige nasjonale holdning. [...] Noen ansikter brente seg inn og ble sittende igjen: en pur ung jente med skamklipt hår og trekkene oppløst i gråt [...]

Om jeg ikke husker feil, var det i dette øyeblikk min ledsagerske brast ut i gråt. Selv så nasjonal i sin holdning som noen kunne ønske, var heller ikke hun i stand til å nyte hevners og triumfers øyeblikk, hun strigråt etterhvert. Og jeg spurte hvorfor ... Jeg vet om en, som var blitt dypt skuffet over de utenlandske kavalerene. Og hennes klage lød: Jeg hater dem. Jeg skulle vært med de andre. Jeg kunne gjort litt av hvert – jeg er ikke redd! Men det er ingen som vil være sammen med meg mer! De hilser ikke på meg engang! – De stoler ikke på meg. Nei. Så sant som det var sagt. Og da hun likevel ble overbrakt et fryktsomt råd om å prøve å dra seg ut av sin uheldige omgang, tente hun på alle pluggene... Ja visst! Og så skulle jeg sitte hjemme alene og angre mine synder og lese i bibelen, uten et eneste menneske å være sammen med!

Hun var omkring de tjue (Nedreaas' radiokåseri, gjengitt i Moe, 1996:188)

Nedreaas' egne ord beskriver de komplekse følelsene også «nasjonale» nordmenn kjente på etter krigens slutt. Som min lesning av novellene viser, mener jeg Nedreaas likevel makter å gi denne opplevelsen og erkjennelsen om den urettferdige behandlingen av tyskerjentene videre til leseren, med novellene utgitt i frigjøringsåret. Til tross for at Nedreaas kanskje ikke bruker levende modeller, er det ingen tvil om at hun, som ingen andre, gir tyskerjentene opptil flere ansikter og stemmer, i en tid der de ikke hadde noen av delene. Jeg har vist hvordan Nedreaas' noveller har potensiale og litterær sprengkraft – vist med novellenes erkjennelsesutløsning i leseren. Jeg mener Nedreaas er en klar kandidat som denne store, norske dikteren som bruker

materiale fra de traumatiske krigsårene og ettervirkninger av dem og slik gir refleksjoner og innsikter videre til leseren.

Avsluttende kommentarer

Det hører til sjeldenhetene at store deler av en nasjon i sinne og sjalusi reiser seg mot en mindre gruppe, hovedsakelig bestående av kvinner. Samtidig har hatet og forakten mot tyskerjentene vært stadig tilstedeværende, som et godt etablert tabu. Kjærlighet, seksualitet og nasjonalisme blir vanskelig og betent når det blandes. En frase vi ofte hører er at det er viktig å lære av historien. Tyskerjentene var selvstendige individer, fra alle samfunnsklasser og hadde helt forskjellige forhistorier og motiver for sine relasjoner med okkupasjonssoldatene. En god del av dem var antakelig unge, uerfarne, eventyrlystne kvinner med en genuin tro på at deres forhold ville forbli privat. Torborg Nedreaas' novellesamling gir oss et nyansert bilde, ettersom hun skriver om det andre ikke vil behandle. Vi bør forsøke å forstå, men ikke uten videre unnskyldte. Romantikken og erotikken er sterk, og den kjenner ingen nasjonale grenser.

7. Litteratur:

- Aarnes, Helle. *Tyskerjentene, historiene vi aldri ble fortalt*. Gyldendal Norsk Forlag AS: Slovakia. 2009.
- Aarseth, Asbjørn. *Episke strukturer, innføring i anvendt fortellingsteori*. Universitetsforlaget: Oslo. 1979.
- Aaslestad, Petter. *Narratologi, En innføring i anvendt fortellerteori*. Landslaget for norskundervisning, Cappelen Akademiske Forlag: Oslo. 1999.
- Andersen, Merete Morken. «Syn, tanke, handling. Og musikk: om Torborg Nedreaas` forfatterskap». Etterord til *Noveller i utvalg*, av Torborg Nedreaas. H. Aschehoug og Co: Skien. 2006.
- Arild, Lars og Haugan, Jørgen. «Novellen i teori og praksis, Asbjørn Aarseth og Maurits Hansen», i Edda-hefte 4. 1986.
- Booth, Wayne C. *The Rhetoric of fiction*. Second edition. Penguin Books, Harmondsworth, England. 1983.
- Brenden, Randi. «Erotikk i krigstid: erotiske motiv i Torborg Nedreaas`s krigsnoveller», hovedoppgave i nordisk litteratur, ved UiB. 1978.
- Budal, Ingvil Brügger. «Kven er opphavet til det uventa? Om ordreiser, fantestrek, skøyarar og rakkarungar», publisert i *Språkprat*, 22. desember 2017. Lastet ned 13. desember 2019, fra: <https://sprakprat.no/2017/12/22/kven-er-opphavet-til-det-uvent-a-om-ordreiser-fantestrek-skoyarar-og-rakkarungar/>
- O'Connor, Frank. *The Lonely Voice: a Study of the Short Story*. Melville House, New York. 2004.
- Dahl, Hans Fredrik (red.): *Norsk presses historie 1660–2010*, band 4: Idar Flo (band red.): *Norske aviser fra a til å*. Universitetsforlaget: Oslo. 2010.
- Drolshagen, Ebba D. *De gikk ikke fri: kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater*, Forlaget Oktober: Oslo. 2009.
- Ellingsen, Warring og Björnsdottir. *Kvinner, krig og kjærlighet*. J. W. Cappelen Forlag AS: Oslo/Gjøvik. 1995.
- Engelstad, Irene (red., m.fl.) *Norsk kvinnelitteraturhistorie*, bind 3, 1940 – 1980. Pax forlag AS. 1990.
- Eriksen, Helge. *Norske forfattere i nærllys: Nedreaas*. Aschehoug: Stavanger. 1979.

- Fure, Odd-Bjørn. «Norsk okkupasjonshistorie, konsensus, berøringsangst og tabuisering», i Stein Uglevik Larsen (red.). *I krigens kjølevann, nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, Universitetsforlaget: Oslo. 1999.
- Gullestad, Anders M., Hamm, Christine, m. fl. *Dei litterære sjangrane, ei innføring*. Det Norske Samlaget: Oslo. 2018.
- Granaas, Rakel Christina. «Det fremmede i Torborg Nedreaas tidlige noveller», i Edda-hefte 1. 2008.
- Granaas, Rakel Christina. «Som en dør til virkeligheten», Bokanmeldelse av Åsfrid Svensens bok *De ti sannheter. Mangfold og motsetninger i Torborg Nedreaas' litterære verden* (2007), i Edda-hefte 2. 2009.
- Gaasland, Rolf. *Fortellerens hemmeligheter. Innføring i litterær analyse*. Universitetsforlaget: Oslo. 1999.
- Hamm, Christine. «Arbeiderkvinnens destruktive seksualitet? Moralsk perfektjonisme i Torborg Nedreaas' *Av måneskinn gror det*» i '*Inte kan jag berättat allas historia? Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur* red. Beata Agrell, m.fl.. Göteborgs Universitet. 2016.
- Hamm, Christine. «Kvinner, krig og kjærlighet. Torborg Nedreaas' novellesamling *Bak skapet står øksen* (1945) i lys av *film noiri*» i Edda-hefte 1. 2020.
- Iddeng, Jon. W. «Litteratur som historisk kilde». *Historisk tidsskrift*, nr. 3. 2005.
- Iversen, Irene. «Torborg Nedreaas' stemmer» i *Mellom Mediene, Helge Rønning 60 år*, G. Liestøl, B. Skov og O. Solum (red.). Unipub forlag: Oslo. 2003.
- Iversen, Irene. «Torborg Nedreaas» i Store Norske Leksikon, på snl.no. 2019. Lastet ned 26. mai 2020, fra: https://snl.no/Torborg_Nedreaas
- Jahr, Inger. *Samfunnskritikk og moralisering. Implisitt og eksplisitt tendens i sentral deler av Torborg Nedreaas' forfatterskap*. Novus Forlag: Oslo. 1997.
- Johannessen, Monica Waage. *Tyskertøsene, myndighetenes behandling og befolkningens reaksjoner*. Vormedal forlag: Haugesund. 2016.
- Kindt, Tom og Hans-Harald Müller. *The Implied Author: Concept and Controversy*. De Gruyter, Inc: Boston. 2006.
- Lervik, Åse Hiorth. «Torborg Nedreaas. Mellom sosialisme og kvinnesak?» i Nettum, Rolf Nyboe red. *I diktnings brennpunkt: Studier i norsk romankunst 1945 – 1980*. Aschehoug: Oslo. 1982
- Modal, Bitten (red.) *Nordens sval, festskrift til Torborg Nedreaas på 70-årsdagen 13. november 1976*. Aschehoug & Co: Oslo. 1976

- Moe, Karin. «Torborg Nedreaas og Stord», i *Syn og Segn*. Vol. 2. 1996.
- Nedreaas, Torborg. *Bak skapet står øksen*. Aschehoug & Co: Oslo. 1945.
- Olsen, Kåre. *Krigens barn, Norske krigsbarn og deres mødre*. H. Aschehoug & Co: Oslo. 1998.
- Pedersen, Terje A. *Vi kalte dem tyskertøser*. Scandinavian Academic Press. 2012.
- Ringnes, Haagen «Reflekser i et trylleglass. Torborg Nedreaas». I *Stemmer fra vårt århundre*. J. W. Cappelen Forlag AS: Gjøvik. 1998.
- Senje, Sigurd. *Dømte kvinner, tyskerjenter og frontsøstre 1940-1945*. Pax Forlag AS: Oslo. 1986.
- Skorgen, Torgeir. *Rasenes oppfinnelse, rasetenkningens historie*. Spartacus forlag: Oslo. 2002.
- Steinfeld, Torill. «Dansk eller norsk, kvinnelig eller mannlig: mottakelsen av Amalie Skrams forfatterskap i samtidens Danmark». Sigurd Aa Aarnes. (red.) «*Laserne*», *Studier i den dansk-norske felleslitteratur etter 1814*. Aschehoug Co: Oslo. 1994.
- Steinfeld, Torill. «Der var faktisk nokså trist med den nesen». Jødisk identitet og assimilasjon i Torborg Nedreaas' *Musikk fra en blå brønn og Ved neste nymåne*. *Edda* 2: 95-109. 2019.
- Svensen, Åsfrid. *De ti sannheter. Mangfold og motsetninger i Torborg Nedreaas' litterære verden*. Fagbokforlaget, Landslaget for Norskundervisning: Bergen. 2007.
- Syéd, Grethe Fatima. «Reflektert realisme. Torborg Nedreaas' *Av måneskinn gror det ingenting* og Tomas Espedals selvfiksjon». *Edda* 2: 17-34. 2016.
- Syéd, Grethe Fatima. *En sommer med Nedreaas*. Solum bokvennen AS: Riga. 2019.
- Undhjem, Anne Cathrine og Vibeke Stensvik Wilhelmsen. *Torborg Nedreaas og kritikken*. Oslo: Hovedoppgave ved Statens bibliotekhøgskole. 1988.
- Wagnild, Anne-Katrine. «Et dobbelt svik? Tyskerjentene sett i lys av nasjonalitet og seksualitet», Masteroppgave i tverrfaglige kulturstudier med spesialisering i kultur- og kjønnsstudier ved NTNU. 2010. Lastet ned 31. mars 2020, fra: <https://docplayer.me/18786792-Anne-katrine-wagnild-et-dobbelt-svik-tyskerjentene-sett-i-lys-av-nasjonalitet-og-seksualitet.html>
- Warring, Anette. "Køn, seksualitet og national identitet". I (Dansk) Historisk Tidsskrift, nr. 2: 300ff. 1994.
- Weaver, Gordon. "One Writer's Perception of the Short fiction Tradition: How Would Edgar Allan Poe Mark a Duck?" i Mendell M. Aycock (red.). *The Teller and the Tale: Aspects*

of the Short Story. Comparative Literature symposium. Texas Tech Press: Lubbock; Texas. 1982.

Wernersen, Camilla Helene. «... 'Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter', norsk presse under nazistisk sensur». Masteroppgave i pressehistorie, ved Universitetet i Oslo. 2006. Lastet ned 4. mai 2020, fra: <file:///Users/Eier/Downloads/masteroppgave-til-trykk.pdf>

Westlie, Bjørn. *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen*. Res Publica: Oslo. 2019.

Willson, Amos Leslie. "Constancy and Variation: the Short Story in Germany", i Mendell M. Aycock (red.). *The Teller and the Tale: Aspects of the Short Story*. Comparative Literature symposium. Texas Tech Press: Lubbock; Texas. 1982.

7.1 Internett:

Nasjonalbibliotekets nettsider for seks av avisene er hentet fra:

https://beta.nb.no/search?q=tyskert%C3%B8sene*&mediatype=aviser&fromDate=19400101&toDate=19491231

Iversen, Irene. «Torborg Nedreaas» i Store norske leksikon. Hentet 14. mai 2020 fra

https://snl.no/Torborg_Nedreaas

Larsen, Øivind. «Johan Scharffenberg». I Norsk biografisk leksikon. 2009. Hentet 12.

september 2019 fra: https://nbl.snl.no/Johan_Scharffenberg

Offentlig unnskyldning, fra Regjeringen til tyskerjentene, 17. oktober 2018:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tale-kjonn-og-menneskerettigheter-gjennom-70-ar/id2616005/>

Utredning gjort av HL-senteret (uten årstall, antakelig 2017/2018) lastet ned 16. april 2019:

<https://www.regjeringen.no/contentassets/144dfe3e59024eea8164741eba3554cc/utredning-om-norske-myndigheters-behandling-av-tre-utvalgte-grupper-etter-andre-verdenskrig.pdf>

7.2 Aviser (40 stk.)

Aftenposten 29. juni 1945, «Kjønns sykdommene økte faretruende under okkupasjonen»

Aftenposten 1. oktober 1945, «Det norske folk er for opptatt av seg selv»

Aftenposten 20. november 1945, «Landssvikerne og samfunnet»

Arbeiderbladet, 29. mai 1945, «Tyskerjenter»

Arbeiderbladet, 27. juni 1945, «Hvor stor myndighet har hjemmestyrkene? Svar til Johan Scharffenberg»

Arbeiderbladet, 10. juli 1945, «Amerikanere-englendere, norske piker»

Arbeiderbladet, 23. august 1945, «Opprydning blant landssvikerne – lov og praksis»

Arbeiderbladet, 24. september 1945, «Velger folk sitt yrke – eller havner de tilfeldig i det?»

Arbeiderbladet, 26. september 1945, «Tyskertøsene til Hovedøya»

Arbeiderbladet, 17. februar 1946, «Foreldre»

Bergens Arbeiderblad 13. juni 1945, «Unnfanget i synd og født til misgjerninger»

Bergens Arbeiderblad, 15. juni 1945, «Tyskertøser ved Bergens Sporveier fjernet»

Bergens Arbeiderblad 18. juni 1945, «Jeg er en tyskertøs»

Bergens Arbeiderblad 18. juni 1945, «Det er tyskermannfolk også»

Bergens Arbeiderblad 22. juni 1945, «Svar til en mor»

Bergens Tidende 14. mai 1945, «Vær forsiktig med å dømme andre»

Bergens Tidende 1. juni 1945, «Tyskerjente på cocktail-party»

Bergens Tidende 4. juni 1945, «Hårklipping i stor stil i Laksevåg»

Bergens Tidende 5. juni 1945, «Sett dem i arbeid!»

Friheten, 27. juni 1945, «Vær ikke smålige»
Friheten, 6. juli 1945, «'Fine' tyskertøser slipper straff»
Friheten, 21. juli 1945, «Vi må ikke skape en pariakaste av prostituerte»
Friheten, 3. august 1945, «Fraternisering»
Friheten, 5. september 1945, «La oss ta vår straff, men tving oss ikke ut i stadig dypere
fornedrelse»
Friheten, 19. oktober 1945, «Utstøtte i samfunnet eller likeverdige mennesker?»
Friheten, 22. oktober 1945, «Hva med tyskertøsene?»
Friheten, 11. desember 1945, «Nasjonal prostitusjon»

Grimstad Adressetidende, 13. juni 1945, «Opprydding blant tyskertøsene i Grimstad
begynner»
Grimstad Adressetidende, 16. juni 1945, «Alle tyskertøsene skal på forbedringsanstalter»
Grimstad Adressetidende, 7. juli 1945, «Tyskerdamer og tyskerjenter, tyskerelskerinner og
tyskertøser»
Grimstad Adressetidende, 5. september 1945, «De vil ikke til Norge»

Sarpsborg Arbeiderblad, 23. mai 1945, Leserne har ordet: «Et problem»
Sarpsborg Arbeiderblad, 10. juni 1945, «Politiet innstiller sikringen av tyskertøser»
Sarpsborg Arbeiderblad, 12. juli 1945, «Politiet og tyskertøsene»
Sarpsborg Arbeiderblad, 13. juli 1945, Leserne har ordet: «Tyskerkvinnfolk» og redaktørens
kommentar.
Sarpsborg Arbeiderblad, 15. august 1945, «Rike og fattige landssvikere»
Sarpsborg Arbeiderblad, 22. november 1945, «Historien gjentar seg»

Tromsø, 21. januar 1946, «Tyskertøser knepet i forrige uke»
Tromsø, 7. februar 1946, «Fram i lyset med dem»

1ste Mai, 17. januar 1946, «Helsing heime fra»

7.3 Anmeldelsene av *Bak skapet står øksen* (1945)

Tromsø 13. oktober 1945, «En naken, men diskret bok». Ose L.
Arbeiderbladet 13. november 1945, «*Bak skapet står øksen*». P. G.
Morgenbladet, 8. november 1945, «Tre nye novellister», Carl Fredrik Engelstad.
Friheten, 14. november 1945. «Gode noveller». Aksel Sandemose.
Friheten, 15. februar 1945, Ukjent tittel, opprinnelig i Dagbladet av Philip Houm.

7.4 Vedlegg 1

Aftenposten 29. juni 1945, «Kjønnsykdommene økte faretruende under okkupasjonen»

reiser. Statens ferieråd som arbeider med de samme oppgaver, treer også med det første i funksjon igjen. Den nye sosialminister, dr. Oftedal, har alltid vært meget interessert i feriereiser, og

Følgende bøker er solgt gjennom Borgs Auksjoner etter 25/11 43:

- 25' bind Salmosens konv.leksikon.
- 6 > Gustav Frøding.
- 6 > Engström.
- 6 > Selma Lagerlöf.
- 6 > Leo Tolstol.
- 5 > Dostojevsky.
- 2 > Sigrid Undset.
- 3 > Gulbrandsen.
- 3 > Wildenvey.
- 10 > Jonas Lie.
- 10 > Victor Hugo.
- 12 > Curwood.
- 9 > Gunnar Helberg.
- 5 > Alex. Kielland.
- 5 > Kristiania Historie.
- 5 > Bonjers verdenshistorie.
- 278 > innb. div. forfattere.
- 160 > heftede bøker.
- 1 > innb. «Dante»
- saamt 1 maleri av Herb. Andersen.

Opplysninger som kan lede til at jeg kan få ovenstående tilbake motas med taknemmelighet.

SAM. ENGELSTAD
Tlf. 25124 og 22351.

Elektriske dampkokekjeler

for næringsmidler og tekn. kjem. industri. Varmerapparatet er enhver art for produksjonsnyemed.

Rud. Knutsen Elektr. Verksted,
Karl den 12. gt. 22. Tlf. 15359.

Norge
i rødt, hvitt og blått
kr. 2,25

Grinimarsjen
kr. 2,25

for piano med underlagt tekst.
Hos notehandlerne.

MUSIKK-HUSET A/S

Lager De NFA-suppen riktig?

Husk at:
Ønsker De tykkere suppe? Da skal De tilsette løvsing av poteter, bygg eller havremel. Men ikke mer grønnsakpulver enn angitt i bruksanvisningen på hver pakke NFA-suppe: 1 pakke til 10 tallerkener suppe!

Vårt bokbinderi søker:

Øvede BOKBINDERSKER, LÆREPIKER — nybegynnere eller med øvelse —, VISERIGUTT, som seinere muligens kan få begynne i lære.

Personlig henvendelse til:
N. W. DAMM & SØNS BOKBINDERI
Tromsøgt. 5 B, Oslo.

Fredrikstad—Hvaler D/S. A/S. Ekstratur.

Lørdag 30. juni avgår D/S «Hvaler» fra Fredrikstad kl. 20.15 til Sydingen, Bøllingshavn, Skibstadsand, Skjerhalden, Herføl, Nedgården, Gravningslund, Ed.

Tandbergs sølvsuper fab.nr. 20520 og 21025

innlev. Ulllevåslvælen skole ettertryes av elerne Herrebørgden og Tonberg. Studiehjemmet, Gøttemyrsv. 11. Tlf. 61 150.

Grinifanger 1943!

Evnen kan gi opplysning om emigrasjon Felix Lomnits og Etriede Lomnits? Gøttemyrsv. send eventuelle opplysninger til Sosialdepartementet for Tysklands-f. 11. 11. Terrasse 11 eller tlf. 89 451, Oslo.

atter å få anledning til å feriere utenfor landets grenser, men det er ikke bare vi som har lyst til å reise. Svenskene lengter sterkt etter å komme en tur til Norge, enten de har vært her før eller ikke, og særlig er det norsk vinter, norsk snø og norsk skiferrens som lokker og drar. Og vi ser grannfolket så gjerne som gjester.

Kjønnsykdommene øket faretruende under okkupasjonen.

Provisorisk regjeringsanordning vil forhindre at de blir en landeplage. — Politiet skal medvirke under aksjonen.

Norsk Telegrambyrå har hatt en samtale med medisinaldirektør (eller som det nu rettelig heter helsedirektør) Karl Evang, som forteller om den nye provisoriske anordning om åtgårder mot kjønnsykdommer av 12. juni 1945.

— Den ble altså vedtatt av den regjering som nu er gått?

— Ja, svarer helsedirektøren. Regjeringen Nygaardsvold ønsket som kjent mest mulig å begrense utfordringen av nye lover i tiden som gikk inn til den nye regjering trådte til. Nær sosialminister Støstad og Regjeringen allikevel fant å måtte fremme denne provisoriske anordning, skyldtes det at situasjonen var kritisk. Et stort antall smittespredende kjønnsyke, særlig kvinner av en type som ikke kan antas å få noen omsyn, var en fare for smittespredning både blant nordmennene og de allierte soldater.

Kjønnsykdommene er som kjent øket faretruende i Norge under okkupasjonen, det er en av de vesligste kjønnsykdommene har brakt med seg. Av syfilis, den alvorligste av kjønnsykdommene, ble f. eks. i 1940 anmeldt ca. 300 tilfelle over hele landet, i 1943 ca. 1900, dvs. mere enn 6 ganger så mange. For krigen opptrådte kjønnsykdommene mest i de store byer, men de var praktisk talt ukjent mangesteds utover landet. Under okkupasjonen har tyskerne og tyskertøssene brakt dem utover, og man stod i fare for, når krigen var forbi, at et stort antall smittetilførende kvinner vilde dra ut fra byen og infisere hitil tross deler av landet. Det trengtes derfor en kraftig og klar lov, som bl. a. gav myndighet til å isolere disse ansvarløse smittetilførende, og nødvendig med makt.

Det var videre nødvendig å lette adgangen til behandling av kjønnsykdommer og gjøre det mulig for sunnhetensmyndighetene å ordne med behandlingen etter moderne effektive metoder.

— Hvilke grunnsetninger bygger bygger denne lov på?

— Det kan sies at loven bygger på 4 grunnsetninger: 1. Plikt for alle kjønnsyke til å la seg

undersøke og behandle, og til å underkaste seg lasekontroll.

2. Gratis undersøkelse og behandling for alle som ikke selv kan betale.

3. Kontrollen med sykdommene høyer inn under helsensmyndighetenes, mens politiet medvirker til gjennomstrøking i den utstrækning det er nødvendig.

4. Adgang for Helsedirektøren til å undersøke og innlegge på sykehus alle som er eller som mistenkes for å være kjønnsyke, dersom de ikke på oppfordring selv sørger for å komme under lægebehandling.

En viktig paragraf er paragraf 5, hvori det første ledd heter: «Socialdepartementet kan bestemme at en fylke- eller bykommune skal opprette poliklinikk (behandlingssted for kjønnsyke). Poliklinikken står under tilsyn av helsedirektøren eller den han bemyndiger som til dette arbeid kan kreve bistand av helserådets ordførere i den kommune hvor klinikken ligger.»

— Dette gjør det mulig å oppne en plassmessig kamp mot kjønnsykdommene der hvor det er nødvendig, og etter helt moderne medisinske prinsipper.

— Vil politiets medvirking ofte være nødvendig?

— Nei, selvsagt ikke. svarer helsedirektøren. De aller fleste mennesker som lider av kjønnsykdom vil være så forstandige at de selv innsir nødvendigheten av å få behandling og bli helbredet. Politiets medvirking vil bare bli nødvendig hvor det dreier seg om helt ansvarløse personer som utsetter andre for smitte, og ikke er villig til å underkaste seg nødvendig behandling.

— Hva er grunnen til den sterke stigning i kjønnsykdommene nu?

— All krig ledages erfaringsmessig av en alminnelig forrøelse og oppløsning av moralske prinsipper. Soldatlivet byr på særlig høy risiko, nervepress og alkoholinbruk må også ha sin del av skylden for at kritikken sløres. Endelig må man huske på den store uvitethet som ennå råer i mange kretser om kjønnsykdommene. Som et ledd i kampen er det derfor hensikten å sette i gang en landsomfattende opplysningskampanje.

— Har behandlingen av kjønnsykdommene gjort framskritt under krigen?

— Vi har lenge hatt meget effektive midler både mot syfilis og gonore. Under krigen er imidlertid funnet enda mere effektive midler som vil bli tatt i anvendelse etter hvert. Enkelte av disse legemidler brukes i krigens tjeneste, slik at det ennå er noe knapt med forsyningene.

Norge stod for krigen sammen med Sverige og Danmark som et eksempel på at de veneriske sykdommer kan bringes ned til et minimum. Det må nu gjøres et krafttak, slik at vi igjen så snart råd er kan komme tilbake til den ledende stilling vi inntok.

Stortingets avholdsgruppe
(den borgerlige gruppen) og Arbeiderpartiets avholdsgruppe holdt møte i går og vedtok å sammenslutte gruppene til en samlet avholdsgruppe. Til styre ble valgt: Jakob Løfth, formann, Lars Moe, varaformann, og Albert Moe, sekretær.

bevægelse ble forf skutt ne jeg syk. kriminal Schaa ten og h Han bli meren s ken, me klare seg hele tid vitighet selv og — 20 mann te som pe Hanssen var å sk 18/2—19 Domu fløyte i — J muntrin — T med del straffeski Det attester Schartz fengsel

Chr.

Chr.

Chr.

7.5 Vedlegg 2

Bergens Tidende, 14. mai 1945, «Vær forsiktige med å dømme andre»

Bergens Tidende mandag 14. mai 1945

ns buekorps elsesdag.

let en smukk høytidelig-
gen, idet Dreggens bue-
atter etter fem års fra-
omring og plassen var
flagg og nasjonale før-
ripel med korpsets mer-
koger og sverd, var
n
ungdomsmusikk-korps
spille en fælende marsj,
så oppstilling med gam-
en med kjøpmann Sogn-
søer av fanen fra 1856.
tså nd i sitt 90. år.
musikknumre ble spilt
også »Dreggenarsjens,
ren sang med Korpsset

Vær forsiktig med å dømme andre.

Kvinnelig fange utsatt for sjofle beskyldninger.

Vi hadde i dag besøk av en dame,
som bødaget seg — og med rette —
over et meget gement angrep hun
hadde vært utsatt for på Laksevåg-
ferjen. Vedkommende dame har sittet
7 måneder som fange i Kretsfengselet,
og skulde således ha et selvsikret
krav på all mulig respekt fra publi-
kums side.

Men hva skjer. På ferjen blir hun
sett foraktelig på av en dame som til
sine omgivelser stamper henne som
tyskerjent. Etter at man var kom-
met i land gikk den fornærmede bort
til damen og spurte om det var henne
det gjaldt. Ja, De har gått med tyskers,
svarte damen, som så fikk forklart at
den damen hun på en så sjofel måte
hadde fornærmet, hadde sittet i Krets-
fengselet, og at hun i denne tiden no-
og da hadde vært tvunget til å vise
seg sammen med tyske vakter, enten
på veg til Gestapo eller for å fungere
som tolk i forretninger.

Denne episode viser at folk må være
ytterst forsiktig med å skrike tysker-
gente til dem de en gang har sett
sammen med tyskere. De kan ha vært
nødt til å vise seg med dem, slik som
f. eks. i nevnte tilfelle. Hvor bittert
og sårt må det ikke være å få slengt
slike sjofle bemerkninger etter seg,
etter å ha gjennomgått et langt feng-
selsopphold. Og så å få høre den slags
av sine egne.

Vi skulde holde oss for god til den
slags i disse dagene. Vær derfor for-
siktig med å dømme for snart. Det
minste den damen som kom med den
fornærmende og ubeherskede bemerk-
ningen no kan gjøre er å lementere
at hun har sagt til sine kjente og
videre å be den fornærmede om unns-
signing.

Vakt holdet ved sperringene på Dok-
keskjæret og Skoltegrunnkaien besør-
ges siden lørdag av heimfronten. Det
er ingen adgang til disse og enkelte
andre områder ved havnen uten å ha
politets passerseddel. Portene på Ny-
kirke-, Nyalmening- og Strandkaien
vil vedbli å holdes lukket om nettene,
når intet skip er under ekspedering.
Ved tunnelen i Skuteviken og andre
steder hvor tyske lagre ligger, holdes
tyske vakter. Likeledes ombord i ubå-
tene ved Dokkeskjæret osv.

Lørdag blir »Claus Richmerse» brakt
fra Damsgårdssundet, »Finelle» fra
Krohnviken og »Ella» fra Festnings-
kaien, alle til foreløpig opplag i Sand-
viken, Nyhavn.

Fra åttelaget er »Nordfjord I» for-
hålt til verkstedet i Laksevåg og
»Vesta» er lørdag ettermiddag gått
til Sverige.
»Storfjelle» er etter å være utlosset
for de 2800 tonn korn: bil a. i Vaks-

store buss fra
som ble ryddig
I går og i mor-
folk heim fra
fjorddistriktene.
treffer byfolk k
ut til sommerop-
selskapene. Nøds
bestemmelse om
spionale tomasje
høt enno i passas-

Omdirigering Fylkesarbeids

Hov
Rådmannen for
reinsningsdeparter
Regjeringen hu
heimfrontledelse
ordning av 4. r
resolusjon av 8.
midlertidig arbei
direktoratets fø
lede arbeidet m
av arbeidslivet s
for å unngå ar
skjellige fylker
arbeidsnemnder
treffe de nødver
ter direktoratets

Som medlemm
nemnda i Hord
mannen oppnev
direktør Finn f
Bergen og fylke
missasjon, Bernh

Et halvt d For å se den filmen, som i

Den første an
befrielsen går i
Det har på den k
å skaffe noen pr
seg med en repri
sasco», som er en
ste filmene som
Men det at den
ikke mindre inte
etter køen foran
først kjøstare ti
allerede kl. 22.3
rettet seg med s
utstyr til å grei
det jo i dette uf
gjør en ikke for
denne historiske
imidlertid noen
Kingemotografen
å reservere året
de blå) balkong
(kl. 17), og en l
at de vil møte f
På kinokontor
enno ikke er helf
første hve amer
løpig kommer de
»Den siste dans»
»Fred Astaire i
ay »Snehvit» ha
kerne beslaglagt
filmen er vande
ster. Det kan d
å sette opp den

Motorfartøy

En mar
sj
Med 9-tiden i
fartøy »Steiner»
Bosvik og Svgn
veg fra Svardal
i Bergen har ved

han foran' husse. Kroken
er anbrakt en kopper-
tes navn: »August
nsen, Christian Joachim
Dreggens buekorps 13.
ghet gjør sterk. — Sje-
rg, anbrakte en vakkert
omvunnet med bånd i
ir, over platen, og uttalte
ellig etter fem års forlop
nde begynne eksersisen.
stifterne og så at korp-
søke å hevde den gamle

eradisjon om at »Ehighet gjør sterk».
På vegne av eldre dreggegutter brakte
herr Schmitler korpsset en hilsen med
ønsket om at den gode and som har be-
sjelet korpsset i alle år, fortsatt måtte
ride. Videre minnet han i smukke ord
dem som var falt for fedrelandet i dis-
se år.

Etter marsj rundt Dreggen ble den
vakkert høytidelighet avsluttet med para-
demarsj.

I ettermiddag kl. 17 samles atter korp-
set for å gjenoppta sine øvelser.

nisjonsvenner.

fritt folk igjen etter fem
rang, sayn og trengster.
le tusener av bømer som
ndt fra betyngede hjer-
g glede er komt inn over
org. Dette er Herrens
ende folk.
ed å takke misjonsfolket
gjennom krigsårene. De
erligheten til Gud og hans
egen makt som kan kve-
beundres dere. Motstan-
brukt sine midler for å
utføre det verv Gud la på
led nederlag. »Ere være

krantz, på Danskehjelpen og vår egen
smørbrødvdeling.
Byens damer gjør en strålende inn-
sats, og alt har gått svært greit. Det
er mitt bestemte inntrykk at mann-
skapene er meget vel fornøyet både
med maten og forpleiningen for øvrig.

Englandsruten og minefaren.

Med den største interesse ser man
selvsagt hen mot gjenåpningen av
englandsruten, som under normale for-
hold er en av livsnervene for våre til-
førsler. Etter hva »BT.» har uttalt
na konstant hold, kan man neppe ven-

Sammendrag:

Masteroppgave i nordisk litteratur,
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
Mai 2020

Student: Benedicte Jensen Araldsen

Veileder: Christine Hamm

Tittel på oppgaven: Torborg Nedreaas' novellesamling *Bak skapet står øksen* (1945) og avisinnlegg etter krigsslutt

I min masteroppgave undersøker jeg novellesamlingen *Bak skapet står øksen* (1945) av forfatteren Torborg Nedreaas. Mitt prosjekt vil bidra til økt forståelse av Nedreaas' forfatterskap. Min tese er at novellesamlingen bidrar til å gi et nyansert bilde av tyskerjentenes situasjon i okkupasjonstiden. Jeg fremhever de unike mulighetene som ligger i novellesjangeren, og undersøker spesifikt hva de syv tyskerjentenovellene til Nedreaas formidler. De aktuelle novellene er «Stikk imot østavind», «Ellen», «Jeg skal ha revansje», «Mannen», «Kvinnlinger I», «Kvinnlinger II» og «Achtung, gnädiges Fräulein». Jeg benytter meg av novelleteorier av blant andre Asbjørn Aarseth, Lars Arild og Jørgen Haugan, samt Frank O'Connor. Utover dette har jeg undersøkt et bredt politisk og geografisk spekter med avisinnlegg som omtaler tyskerjentene publisert mellom mai 1945 og februar 1946, som en stikkprøve til samtidens syn på den stigmatiserte gruppen mennesker tyskerjentene representerte.

Mine funn viser at de syv tyskerjentenovellene formidler mer barmhjertige innsikter enn de skribenter i avisene tar til orde for, til den impliserte leseren (jf. Booth). I sum formidler tyskerjentenovellene at tyskerjenter ikke kan dømmes likt og kjapt – uten å ta hensyn til de store individuelle forskjellene. Deretter oppfordrer den impliserte forfatter til refleksjon om seksualitet i krigstid. Nedreaas utløser refleksjon hos leseren ved å elegant kritisere den impliserte leserens forståelsesfellesskap som antakelig er fiendtlig innstilt til tyskerjentene. Jeg viser hvordan novellesjangeren er særlig godt egnet til å oppnå bedre forståelse for tyskerjentene som fenomen. Dermed blir leseren aktivert på en annen måte, enn passive avisinnlegg klarer. Novellesjangeren, her med *Bak skapet står øksen* som eksempel, skaper forståelse, refleksjon, innsikt og selverkjennelse, konkret gjennom novelletrekk som Arild og Haugans uhørte begivenhet, konflikt mellom to verdener og O'Connors sympati med en undertrykket befolkningsgruppe. Nedreaas var i ensomt selskap da hun i 1945 ga tyskerjentene flere ansikter og stemmer – slik skildrer hun de mange menneskelige sidene ved en nærmest umenneskeligjort gruppe kvinner.

Abstract:

MA thesis in Nordic Literature
Department of Linguistic, Literary and Aesthetic Studies
University of Bergen
May 2020

Student: Benedicte Jensen Araldsen

Tutor: Christine Hamm

Title: Torborg Nedreaas' short story collection *Bak skapet står øksen* (1945) and newspaper articles from the aftermath of the Second World War

This master thesis examines *Bak skapet står øksen* (1945), written by the Norwegian author Torborg Nedreaas. The project provides a greater understanding of Nedreaas' authorship, in addition to a thorough analysis of the seven short stories about "tyskerjenter" (also referred to as "German drabs"). I argue that these short stories provide a nuanced understanding of Norwegian women's situation during the war. I determine different possibilities within the short story genre and examine what Nedreaas' seven short stories communicate. The short stories I analyse are «Stikk imot østavind», «Ellen», «Jeg skal ha revansje», «Mannen», «Kvinnlinger I», «Kvinnlinger II» and «Achtung, gnädiges Fräulein». I use short story theories developed by Asbjørn Aarseth, Lars Arild and Jørgen Haugan, as well as Frank O'Connor. Additionally, I have researched a broad-spectrum of politically and geographically different Norwegian newspapers, concerning "tyskerjenter", published between May 1945 and February 1946, as a sample of the public's view on the stigmatized group in this period.

My research indicates that Nedreaas' seven short stories have different impact on the implied reader (cf. Booth). To summarise, they demonstrate that no person can be judged jointly, their individuality must play a part. Additionally, the author encourages reflection on sexuality during war times. Nedreaas' trigger the reader's reflection by criticising the implied readers understanding, who are mostly hostile towards "tyskerjentene". I reveal how the short story genre is specifically well suited to raise better understanding of "tyskerjentene" as a phenomenon. In contrast to other genres, the short story genre traditionally has room for interpretation, due to the frequent writing between the lines. This activates the reader in a different way than passive newspaper articles are able to. The short story genre, and *Bak skapet står øksen* specifically, creates understanding, reflection, insight and self-knowledge, through Goethe's "unprecedented event", conflict between two worlds and O'Connors' sympathy for a submerged population group. Nedreaas recognised already in 1945 the dehumanised group of women labelled "tyskerjentene". She gave them faces and voices like no other writer in a time filled with hatred.

Masteroppgavens profesjonsrelevans:

Masterprosjektet har på flere måter vært relevant for min framtid i læreryrket. Det er uten tvil det mest omfattende faglige arbeidet jeg har gjennomført. Dermed har jeg utviklet meg mye som akademisk skriver og leser underveis. Skrivning og lesing er også i den nye lærerplanen som gradvis innføres, essensielle ferdigheter. Det er relevant for meg å ha gjennomført et så stort prosjekt som en masteroppgave, både med den faglige kunnskapen jeg har opparbeidet og erfaringene jeg har gjort med å arbeide med samme tekst over lang tid.

Revideringsfasen er gjerne den skrivefasen som elever syns er tyngst. Jeg vil ta med meg egne erfaringer fra masterprosjektet inn i undervisningen og forsøke å legge til rette for at også elevene skal oppleve mestring også her. For øvrig har jeg fått prøvd meg som forsker, med dypdykk i aviser fra 1945 og annen kildeinnhenting. Jeg har opparbeidet meg metodiske ferdigheter knyttet til kildekritikk, akademisk skrivning og orientering i et stort kildemateriale. Etter arbeidet med masteroppgaven stiller jeg bedre rustet til å veilede elevene i skjønnlitteratur og sakprosa.

I den nye læreplanen står det,
Eleven skal kunne:

- bruke kunnskap om tekst, sjanger, medium og språklige virkemidler til å planlegge, utforme og bearbeide egne tekster med klar hensikt, god struktur og saklig argumentasjon
- uttrykke seg med et presist og nyansert ordforråd og mestre språklige formkrav

Fra den nye læreplanen, VG3 (NOR1-05).

Jeg oppdaget underveis i prosjektet hvor egnet Torborg Nedreaas' diktning er til undervisning om norsk litteratur, for eksempel under kompetansemålene gjengitt over. Som oppgaven min viser, har Nedreaas' tyskerjentenoveller et stort potensial som jeg tenker å benytte meg av i undervisning. Livsmestring er et begrep som i den nye lærerplanen får stor plass. Jeg mener Nedreaas' noveller belyser dette tema gjennom skildring av tyskerjentenes individuelle skjebner. Mitt mål er at elevene skal føle både livsmestring og økt motivasjon for læring i norskfaget.